

2491

67246408

2007

2007-2008

1911

1911

203.7

5-66

10 APR 2013

2491

Մ Ե Ր Ո Ւ Ղ Ի Ն ։

Մեր Հայ-Քրիստոնէական Եկեղեցու Աստուածապաշտութեան սահմանած և սրբազործուած ամեն մի գործողութիւն, կարգ, ընթերցուած, երգ և աղօթք իրանց խորհրդաւոր նշանակութիւնը ունին, մանաւանդ որ Քրիստոնէութիւնը մի այնպիսի անփոխարինելի ընտիր Ուսում է, Որի միակ նպատակն է իւր հետեողներին միայն բարոյական վսեմ եւ ազնիւ պատգամներ աւանդել, և՛ դոցա համեմատ՝ դաստիարակել: Ուստի՝ այդ Ուսման ամենաիրական մասի, այն է՝ Աստուածապաշտութեան՝ իւրացնելը մեր կրթւող քրիստոնեայ մատող սերնդի համար պէտք է անհրաժեշտ պարտականութիւն համարուի:

№ 295

Թույլ տամք տպագրել գրասագիրս: «22» Յունուարի 1909 ամի 'ի Ս. Էջմիածին:

Տեղակալ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց՝ ԳԷՈՐԳ Սրբեպիսկ. ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ:

Գործը կանոնաւոր հիմքի վերայ հաստատելու նպատակով մենք այս համառօտ դասագիրքը կազմեցինք, որի մէջ ամեն տեսակ դիւրութիւններ առաջ բերինք և բացատրութիւնները այնպիսի պարզ դատողութիւններով շարահիւսեցինք, որոնք մեր ս. Եկեղեցու ոգուն *) ընաւին խորթ չեն:

Մնում է միայն յարգելի կրօնուսուցիչներին՝ մեր այս նոր ձեւ-նարկից օգտուել, որից՝ անհամեմատ՝ մեծ օգուտ կ'ստանան 'ի նպատտ իրանց կրօնա-բարոյական դաստիարակութեանն յանձնուած կրթւող երկսեռ մատող սերնդի, եթէ յենուին անշուշտ վերջիններս աստիճանական զարգացման վերայ և անցնեն նոցա բիշ-բիշ եւ հիմնաւոր, քան թէ՛ շատ-շատ, քայքայ անհիմն-կցկտուր:

Կարճ ժամանակում առաջին տպագրութիւնը սպառուելով, մենք երկրորդ տպագրութեանը ձեռնամուխ եղանք, որի մէջ հետեւալ կարեւոր նորութիւնը մտցրինք:

Թէ՛ հոգեւոր և թէ՛ պետական միջնակարգ դպրոցներում, առանձին դասով, անցնում է և՛ «Քրիստոնէական վարդապետու-

Ծանօթ: *) Աղբիւրներ—1) «Աստուածաշունչ» ս. Գիրք չին և նոր Կտակարանների. 2) Հայ-Եկեղեցական գրականութիւն, և 3) «Քրիստոնէական Բարոյագիտութիւն»—մեր:

Կնիք:

2007-99

20-99

2000-911

թիւն» միայն պէտք է խոստովանած, որ դա խիստ վերացական կերպով է աւանդուում, մանաւանդ որ հէնց ինքը, առարկան էլ, նոյն յատկութիւնն ունի:

Խելացի Մանկավարժութիւնը պահանջում է դորա դասաւանդման մէջ ևս «կենդանութիւն» մտցնել, որը փառաւոր կերպով գրուելու կը դայ միայն Աստուածաշտուութեամբ, որովհետև վերջինս՝ իսկապէս՝ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ առաջինի հոգու արտայայտութեան «արտաքին» նշան. ուստի՝ անհրաժեշտ կարիք կայ հոգեկան ներքին դորժունէութեան հետ «արտաքինը» ևս կապել, հիւսել և միացնել. հակառակ դէպքում՝ դորա երկուքն էլ միշտ «չոր ու ցամաք» կ'մնան:

Մեր ներկայ ուղղութեամբ, առարկան հետաքրքիր և արդիւնաւէտ կացուցանելու նպատակով, երկու տարուայ ընթացքում, «Աստուածաշտութեան» հետ զուգընթացաբար, այն էլ եկեղեցու և ժողովրդի պատմական կեանքի թէ՛ սրտամորմոք և թէ՛ ուրախակց ընդհանուր և անհրաժեշտ «րոպէները» ամփոփ կցելով, պէտք է անցնել և՛ «Քրիստոնէական Վարդապետութիւնը», որի աւանդումն եթէ առաջինից «գատենք» և առանձին դասով անցնենք, — դա հաւասարազօր կ'լինի այն «տխուր» հանգամանքին, որ մենք առարկայի դասաւանդումը իրական և դիւրամշակ հողի վերայ չենք կամենում հաստատուած տեսնել:

Մեր առաջարկած ծրագիրը յաջողութեամբ իրագործում ենք Տփլիսի արական երկրորդ «Գիմնազիօնում», ուր հայ աշակերտները մեր դասերը շահաւէտ հետաքրքրութեամբ են լսում և իւրացնում:

Սոյնը մեր սրաշտօնակից հոգևոր եղբայրներին ենք առաջարկում փորձել, մանաւանդ որ այստեղ առաջ են բերուած այն բոլոր կարևոր նիւթերը, որոնք ամեն մի անկեղծ Հայի ամբողջ կեանքում անշուշտ նորա «յիշողութեան» մէջ միշտ կ'մնան, հեռու աւելորդ մանրամասնութիւններից: Թերութիւնների մասին արած նկատողութիւնները շնորհակալութեամբ կ'ընդունենք:

Գրիգորիս աւագ քահանայ Երզնկեանց
(Միաբան Տփլիսի «Զրկինեանց» ս. Վարպետ եկեղեցու):

ՈՒՍՈՒՄՆ ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ:

Ա.Ռ.Ա.ՋԻՆ ՏԱՐԻ.

ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ՝

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԵՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՒ ՓԱԳՈՒՄԸ:

Այն բոլոր աղօթքները, երգեցողութիւնները, ընթերցուածները և սրբազան արարողութիւնները, որոնցով մեր Հայ-քրիստոնէաները Աստծուն պաշտում — ծառայութիւն են մատուցանում, իրանց «Հաւատը», «Յոյսը» և «Մէրը» են նախապայտում և, ազնիւ ու անարատ կեանք վա՛նորան արտայայտում և, ազնիւ ու անարատ կեանք վա՛րելու համար, Նորանից շնորհատու ոյժ և կարողութիւն ստանում, — «Աստուածաշտութիւն» են անուանում:

Աստուածաշտութիւնը լինում է — 1)՝ «Մասնատը», երբ կատարում է «մասնաւոր» կերպով՝ կամ մէկ, կամ մի քանի մարդոց միջոցով, և՛ 2)՝ «Հասարակական», երբ որոշուած եկեղեցական կարգով ու կանոնով կատարողները «ամբողջ Եկեղեցու» կողմից նշանակուած հոգևոր «պաշտը» շնորհակալութեամբ և բոլոր հաւատացողների տօնեաներն» են հանդիսանում և բոլոր հաւատացողների փրկութեան համար Աստծու անհրաժեշտ «Օգնութիւնն» ու «Շնորհքը» խնդրում:

Հասարակական Աստուածաշտութիւնն էլ բաղկանում է — 1)՝ «Մշտական» եկեղեցական ժամերգութիւններից, որոնք բոլոր քրիստոնէաների համար որոշ ժամանակնե-

րումն են կատարում, օրինակ—պատարագը, երեկոյեան և առաւօտեան ժամասացութիւնները, և ուրիշները, և 2)՝ «Պատահական» արարողութիւններէց, որոնք եկեղեցու մասնաւոր անդամների կողմից պահանջ եղած ժամանակ են լինում և «Օրինակատարութիւններ» անուանւում, օր. —ս. Խորհուրդները, ննջեցեալների թաղումը, շուր օրինելու կարգը, մաղթանքները, և ուրիշները, որոնց մասնակցելու համար Քրիստոնէական եկեղեցու «բոլոր անդամները պարտաւոր չեն ներկայ գտնուիլ»:

Աստուածապաշտութիւնը աշխարհիս երեսին սկսուել է հէնց նախահայր Ադամի ստեղծուելու ժամանակից, որը Աստծուն ճանաչեց միայն այն միջոցին, երբ Սա—1)՝ «բարի և չար բան իմանալու ծառի» պտղից ուտելը նորան արգելեց, 2)՝ երբ՝ եօթներորդ օր հանգստանալը որոշեց և՛ 3)՝ երբ նորա ու Նօայի ամուսնական կապը օրհնեց:

Նախահայրերը, քանի որ անարատ էին, միշտ Աստծուն էին ծառայութիւն մատուցանում և նորա «Ամենիմաստ», «Ամենակարող» և ուրիշ «Կատարելութիւնները», որոնք աշխարհիս «Ստեղծագործութեան» մէջ արտայայտուեցին,—փառաբանում: Նոյնը աւելի դորեղ կերպով շարունակեցին և՛ իրանց մեղքի մէջ ընկնելուց յետ, երբ սկսեցին նորա «ներողամտութիւնը» խնդրել՝ իրանց գործած յանցանքի համար: Միայն թէ այդ ժամանակուայ մարդոց Աստուածապաշտութիւնը «մասնատր»,—ընտանեկան՝ բնաւորութիւն էր կրում, որովհետև չ'կային ոչ սուրբ «տաճարներ» և ոչ սրբազնագործ «պաշտօնեաներ»: Ամեն մէկը Աստծուն աղօթք էր անում այնտեղ, ուր ինքն էր ցանկանում, և թէ՛ աղօթքներում այնպիսի խօսքեր գործածում, որոնք նորա սեռական կրօնական զգացումից էին բղխում: ժամանակի ընթացքում՝ այդ տեսակ աղօթական դրութեան հետ միացան և՛ «զոհաբերութիւնները», որոնք կատարւում էին առանձին՝ ընտանիքներում, «նահապետ-

ների», այսինքն՝ տան մեծերի—ձեռքով այն ժամանակ, երբ սնհրածեշտ էր ստացած բարիքների համար—1)՝ կամ շնորհակալութիւն անել Աստծուն, 2)՝ կամ նորա օգնութիւնը խնդրել և՛ 3)՝ կամ կատարած մեղքերի համար գթութիւն հայցել:

Այդ տեսակ Աստուածապաշտական «մասնատր» դրութիւնը շարունակուեցաւ և Աստուածապաշտութիւնը «հասարակական» ու «եկեղեցական» բնաւորութիւն ստացաւ միայն Մովսիսի ժամանակ, երբ Սա, Աստծու հրամանով—1)՝ «Վկայութեան Խորանը» կառուցեց՝ (Հին-Ուխտի առաջին Տաճարը՝ նշմարիտ Աստծուն երկրպագութիւն մատուցանելու համար), 2)՝ սրբազնագործ պաշտօնեաներ ընտրեց (քահանայապետ, քահանաներ և դատացիներ—(ստորին սպասաւորներ), և՛ 3)՝ նիւթական վարձատրութեան «չափը» որոշեց:

Յիսուս-Քրիստոսը Իւր երկրային կեանքում շատ անգամ երուսաղէմի Տաճարը այցելեց, ժողովրդին այնտեղ քարոզեց և եկեղեցու նշանակութիւնը ¹⁾ հասկացրեց: Նա Առաքեալներին հրամայեց—Խորհուրդները կատարել, ամբողջ աշխարհում Աւետարանը քարոզել և մասնաւոր ու հասարակական աղօթքներ անել, Խորանով Յիսուս-Քրիստոսը «Մոր Կտակարանի Աստուածապաշտութեան» սիմբոլ դրեց, որի «կազմութիւնը եւ ընատրութիւնը» Առաքեալները որոշեցին, որոնք և՛ աղօթելու համար՝ յաճախ երուսաղէմի Տաճարն ²⁾ էին գալիս, քանի որ Հրէաների կողմից դեռ քրիստոնեաների հալածանքը չէր սկսուել:

Քրիստոնէական Աստուածապաշտութեան «վերջնական կազմակերպութիւնը» ամբողջովին միայն Առաքեալների յաջորդներին վիճակուեց այն պատուերի համաձայն,

¹⁾ Ղուկ. 246, 49. Յով. 214—16. Մատթ. 2112—13: ²⁾ Գործք Առաքելոց 31. 525, և այլն:

ուր ասուում է— «Ամեն բան վայելչութեամբ և կարգով թո՛ղ լինի» ¹⁾»:

Մեր «Հայկական Եկեղեցու» Աստուածաշտուութեան կարգերը հիմնեցին և թաղէոս և Բարդուղիմէոս Առաքեալները, որոնցից յետոյ ապագայ բարեգարգութիւնը գլուխ բերեցին մեր Աստուածընտիր հոգևոր հայրերը, որոնց մէջ ամենանշանաւորներն են՝ և Գրիգոր Լուսաւորիչը, և Սահակ և և Մեսրոպը թարգմանիչները, և Գիւտ ու Յովհան Մանդակունի կաթողիկոսները. սոքա Աստուածաշտուութեան կարգերը ճոխացրին և զանազան «երգերով, աղօթքներով ու ընթերցուածներով» զարգարեցին:

ՏԱՃԱՐԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ԱՐՏԱՒԻՆ ՏԵՍՒԲԸ:

Քրիստոնէական «Տաճար» կոչուում է այն շինութիւնը, որի մէջ աղօթելու և թէ՛ ս. Խորհուրդները կատարելու համար հաւատացեալ մարդիկ են հաւաքուում: Տաճարը «Եկեղեցի» *) էլ է կոչուում, որ կ'նշանակէ՝ «հաւատացածների ժողով», ինչպէս որ Յունական «էկկլէսիայ» բառի թարգմանութիւնն է ցոյց տալիս: Տաճարը կամ Եկեղեցին պէտք է օժուած լինի:

Վերևը բացատրուեց, որ նահապետական ժամանակներում տաճարներ չկային, իսկ Աստուածաշտուութիւնն էլ բացօթեայ էր կատարուում, աւելի այնպիսի տեղերում, ուր կրօնական նշանաւոր անցքեր են պատահել, և կամ այնպիսի գրաւիչ վայրերում, որոնք աղօթելու համար մարդկերանց դէպի իրանց են քաշել, օր.— սարերը և խիտ

1) Կորնթ. Ա. 1410.

Թանօթ. *) Եթէ քաղաքի մէջ միջանի եկեղեցիներ են գտնուում, այն ժամանակ նոցանից մէկը,— որտեղ հանդիսաւոր օրերին, որոշ Աստուածաշտուութեան կարգը կատարելու համար, որիչ «ձխերից» էլ են դալիս,— «Աւաղ եկեղեցի» է կոչուում:

անտառները: Վերջը՝ այդ տեսակ դրութիւնն էլ փոխուեց և աւելի պարզ պատկեր ստեղծուեց: Մովսէսը — ինքը շինեց մի «Շարժական Տաճար», որտեղ Իսրայէլացիք կարող էին— 1)՝ աղօթել, 2)՝ զոհ մատուցանել և՛ 3)՝ Աստծուց պատուէրներ ստանալ: Մորանից յետոյ էլ Սողոմոնը երուսաղէմում, Մորէա սարի վերայ, «Մշտականը» կառուցեց, որը և՛ Իսրայէլացիների համար հասարակական Աստուածաշտուութեան միակ օրինաւոր տեղը համարուեց:

Քրիստոնէութեան սկիզբներում Աստուածաշտուութեան համար «յատկապէս» կառուցած շինութիւններ չկային: «Գործք Առաքելոց» զրքից արդէն երևում է, որ Դա կատարուում էր, Առաքեալների ժամանակ, այնպիսի մասնաւոր տներում, որոնք ուրիշ տներից միայն իրանց վեւմ «կոչումով» էին զանազանուում և «Եկեղեցի» անունը կրում: Առաքեալներից յետոյ էլ հալածուած քրիստոնեաները երկար ժամանակ սեպհական առանձին «Տաճարներ» չեն ունեցել, որի պատճառով դարձեալ իրանց Աստուածաշտուութիւնը սկսել են մասնաւոր տներում, գետնայրերում (կատակոմքներում) և ուրիշ առանձնացած տեղերում կատարելու, ուր հնարաւորութիւն կար իրանց թշնամիներից թագրել, ուր նսարաւորութիւն էլ կատարելիս են եղել, նուրի: Աստուածաշտուութիւնն էլ կատարելիս են եղել, (աւելի կիւրակի օրերը), ձեռնադրուած հոգևոր պաշտօնեաները— եպիսկոպոսները, քահանաները և սարկաւազները, իրանց նիւթ առնելով թէ՛ «աղօթքները, թէ՛ երգերը, թէ՛ Աստծու Խօսք կարգալը, թէ՛ քարոզը և թէ՛ ս. Խորհուրդներ կատարելը»:

Աղօթելու համար առանձին լաւ շինութիւններ կառուցանելը միայն «երրորդ դարից» սկսեցին, երբ Քրիստոնէութիւնը իւր փառաւոր յաղթութիւնը հետզհետէ առաջ տարաւ և վերջնականապէս հաստատուեց:

Ներկայումս Քրիստոնէական Տաճարները շինուում են՝

1)՝ Փրկչի, 2)՝ Աստուածամօր, 3)՝ Հրեշտակապետների և՛
 4)՝ Սրբերի անուններով: Նորա կառուցանուով են—1)՝
 «Սաչածն», որովհետև Յիսուս-Քրիստոսը «խաչով» փրկեց
 մեզ սատանայի (խաւարի) իշխանութիւնից. 2)՝ «Նաւա-
 ծն», որովհետև, ինչպէս Նոյը իւր «տապանով» ազատուեց,
 այնպէս էլ Եկեղեցին մեզ յաւիտենական մահից կ'ազատէ,
 և, կեանքի ծովը անցկացնելով, կ'տանի-կ'հասցնէ խաղա-
 դութեան նաւահանգիստը, այսինքն՝ յաւիտենական երա-
 նութիւնը. (Եկեղեցական ձևերից ամենագործածականը և
 ամենահինը սա է). և՛ 3)՝ «Շրջանածն», կամ կլոր, որը
 «յաւիտենականութեան» նշանակութիւն ունի, որի համար
 մեզ Եկեղեցին դաստիարակում է, որովհետև «շրջանը»
 միշտ յաւիտենականութեան միտքն է արտայայտում:

Տաճարը դրսից, գլխին, մէկ «Գմբէթ» և մէկ «Սաչ»
 ունի: Տաճարի խաչը ցոյց է տալիս, որ սա «Մարդկու-
 թեան» փրկութեան համար «խաչի» վերայ մահացած մեր
 Տէր-Յիսուս-Քրիստոսին փառաբանելու նպատակով է կա-
 ուցուած. մէկ գմբէթն էլ այն միտքն ունի, որ հասկաց-
 նուի, թէ՛ Քրիստոնէական Եկեղեցու Գլուխը *) մէկն է—
 այսինքն՝ Յիսուս-Քրիստոսը:

Մանօթ. *) «Քրիստոնէական» բոլոր եկեղեցիները երկու մասի են
 բաժանուում՝ «Սրբեկեան» և «Սրբմտեան»: «Սրբեկեանը» այն Եկեղեցին է,
 որի հիմքը զրուեց Երուսաղէմում և յետոյ այնտեղից տարածուեց՝ Հայաս-
 տան, Փոքր-Ասիա, Յունաստան, Եգիպտոս և Ասիա: Սրբեկեան եկեղեցուն
 պատկանում են, իրանց դաւանութեամբ, աղոյթութեամբ, լեզուով և ձէսե-
 բով զանազանող, «Հայոց» և «Յունաց» եկեղեցիները: Յունաց եկեղեցու
 պաւակն է և՛ «Պոսաց» եկեղեցին, որը հաստատուեց Ռուսաստանում 988
 թուին:

«Սրբմտեանը» այն քրիստոնէական եկեղեցին է, որը Հռովմից տա-
 րածուեց՝ Երոսպա, Սփրիկա և Ամերիկա: Սա կոչուում է՝ «Հռովմէական»,
 «Լատինական», «Պապական» և կամ «Պոթոլիկ» եկեղեցի, որի ներկայացուցիչը
 Հռովմի պապն է համարում: Սորանից (իրբև բողոք) առաջ եկաւ և՛ Լու-
 տերական Քրիստոնէութիւնը, որի կազմադն եղաւ Մարտին Լուտերը XVI-դ
 դարի առաջին կիսաշրջանում:

ՏԱՃԱՐԻ ՆԵՐՍԻ ՄԱՍԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ:

Մովսիսի «Վկայութեան Խորանը» երեք մասն ունէր
 —1)՝ Սրբութիւն Սրբոց, 2)՝ Սրբութիւն և՛ 3)՝ Գաւիթ. Քրիս-
 տոնէական Եկեղեցին էլ, Գորա նման, երեք մասից բաղ-
 կացաւ—1)՝ Գաւթից, 2)՝ Միջին մասից, կամ Բուն Տաճա-
 րից և՛ 3)՝ Բեմից, կամ Ամբիոնից:

Ա. «Բեմը» Տաճարի գլխաւոր մասն է: Սա Տաճարի
 Միջին մասից, կամ Բուն Տաճարից, մի քանի «աստիճան»
 բարձր է լինում, որպէսզի նորա վերայ կատարուած սըր-
 բազան արարողութիւնները, աղօթելու ժամանակ, բոլոր
 հաւատացողներին երևան: Բեմի ամենակարևոր մասերն
 են—1)՝ սուրբ Սեղանը և 2)՝ Ընծայարանը:

Սեղանը, որ ամրացրած է անշարժ «Վէմ-քարի» վերայ,
 քառանկիւնի ձև ունի և է նշանը այն խորհրդաւոր մտքի,
 թէ սորա վերայ է լինելու աշխարհիս բոլոր չորս կողմի
 համար Աստուածային Տրապէզը (ճաշը): Սեղանի վերայ է
 մատուցանուում ս. Պատարագը: Ս. Սեղանը պէտք է հաս-
 տատուն լինի և՛ նախապէս էլ ս. Միւռոնով օծուած: Սե-
 դանը, բարձր դիրք բռնելով, յիշեցնում է և՛ Գողգոթա
 լեռը, ուր Քրիստոս խաչուեց: Սեղանի վերայ են գտնու-
 ւում 1)՝ ս. Խաչը, 2)՝ Աւետարանը, 3)՝ Տէրունական
 պատկերը, 4)՝ Մասնատուփը և՛ 5)՝ Միւռոնաշիշը (կամ
 Աղաւնին): Մասնատուփի մէջ, որը, մեծ մասամբ, ոսկուց
 կամ արծաթից է լինում շինուած, միշտ «Սորհրդի Ընծա-
 ներն» են գտնուում, որ հիւանդներին, պատահած ժամա-
 նակ, Գորանով հաղորդեն:

Սեղանի ուղղութեամբ է տարածուում՝ փայտից կամ
 քարից շինուած՝ Խաչկալը, իւր գլխի խաչով, որից էլ իւր
 «անունն» է ստացել: Սեղանի աջ ու ձախ կողմում երկու
 դուռն է գտնուում, որոնց վերայ մեր Հայոց Եկեղեցում
 պէտք է անշուշտ նկարուած լինին Հայաստանի նախկին

Լուսաւորիչ Թագէտսի և Բարդուղիմէոսի պատկերները. կան սեղաններ և՛ առանց դռների: Բեմիներսի կողմը, հիւսիսային պատում, մի փոքրիկ փոս (խորշ) է գտնուում, որտեղ ս. Պատարագի Ընծաները, — հացն ու գինին՝ «սպաս են դրում»: Դա կոչուում է Ընծայարան*), որը մեզ Հին-Ուխտի «Առաջաւորութեան» սեղանն է յիշեցնում: Ընծայարանում գտնուում են՝ «Սկիհը», «Մաղզման» (պատկ. 1) և «Քողը».

№ 1.

ՍԿԻՀ ԵՒ ՄԱՂԶՄԱՆ
առաջին երկուսը՝ մեծ մասամբ՝ արծաթից են պատրաստուում: Ընծայարանի զիմացն է գտնուում, հարաւային պատի մէջ, «Սշխարանոցի» փոքրիկ փոսը, որտեղ պահուում է, մինչև պատարագի սկսուիլը, թէ՛ նշխարքը և թէ՛ բաժակը — գինին: Բեմի առաջից կախ է արած, Սեղանը ծածկելու համար, մի «Վարագոյր»: Խաչկալի վերայ են տեղաւորուում Տէրունական պատկերները, այն է՝ «Խորհրդաւոր Ընթրիքը», «Ծնունդը», «Մկրտութիւնը», «Խաչելութիւնը», «Յարութիւնը» և այլն, իսկ Սեղանի ճակատին՝ Աստուածամօր պատկերը, Մանուկ Յիսուսը գրկին, իբրև խորհրդական նշան, որ եկեղեցին մայրական սիրով է գրկում հաւատացեալներին: Բեմի հարաւային, կամ ձախակողմեան, դռան գլխին գտնուում են՝ Հին-Ուխտի նշանները — 1) «Տասը Պատուիրանը», 2) «Ահարոնի Թագը» և՛ 3) «Պղնձե օձը». իսկ հիւսիսային, կամ աջակողմեան, դռան գլխին՝ Նոր-Ուխտի նշանները — 1) «Խաչը», 2) «Աւետարանը» և՛ 3) «Սկիհը»: Եկեղեցու աջ ու ձախ կողմը իմանալու համար՝ պէտք է երեսը գէպի արևմուտք դարձնել, — այն

Ծանօթ. *) Հին ժամանակներում «Ընծայարանը» բեմի վերայ չէր լինում, այլ՝ մօտը, առանձին բաժանմունքում, որը հիւսիսային կողմն էր գտնուում և բեմի հետ էլ չարբերութիւն ունէր. թերև՛ այդ է պատճառը, որ խորանի դուռը, հնուին, բեմի վերայ է բացուելու եղել:

ժամանակ՝ աջ ձեռքը կ'ընկնի հիւսիս, կամ՝ աջ կողմը, ձախը — հարաւ, կամ՝ ձախ կողմը, երեսի մասը — արևմուտք, իսկ քամակը՝ — արևելք. կամ՝ կարելի է դորա հակառակ կանգնել և նորա համեմատ էլ կողմերը որոշել: Սեղանի կողքին է պահուում, Խաչկալի յետևը, «Խաչկալը», (պատկ. 2), որը կտորից կամ մետաղից շինած եկեղեցական դրօշակ է, ձողի վերայ ամրացրած և վերան էլ Տէրունական պատկեր նկարած՝ օրինակ — Խաչելութիւն, Ծնունդ, և այլն. Խաչկալի վերայ սրբերի պատկեր պէտք է չ'լինի: Խաչկալը գործ են ածում «անդաստանի», «Թափօրի» և այլ «հանդէսների» ժամանակ, որի ծագման մասին հետևեալ անցքն է պատմուում: Կոստանդիանոս Մեծը, դեռ Քրիստոնէութիւնը չ'ընդունած, բայց՝ հակուած, — իւր թշնամի Մաքսենտիոսի հետ ունեցած մի կուում՝ լուսեղէն խաչ է տեսնում, որի վերայ գրուած է լինում, թէ՛ «Սորանով Կյաղթես».

№ 3. ՔՇՈՅ

զարդարած, իսկ իրանք՝ երկայն ձողերի վերայ հազցրած:

№ 2. ԽԱՉԿԱԼ

որի մէջ Քրիստոսին ծածուկ հաւատացողներ շատ կային, — քաջալերում է լեյաղթութիւնը տանում. այդ ժամանակներից սկսած՝ դորա գործածութիւնը «Քրիստոնէական» եկեղեցիների մէջ է մտնում և իբրև «յաղթութեան» նշան համարուում: Սեղանի աջ ու ձախ կողմում կան մէկ-մէկ արծաթեայ «Քշոցներ», որոնց ծայրերը բոժոժներով են

Սոցա վերայ են նկարուած վեցթևեան Սերովբէնների եւ Բերովբէնների» պատկերները, իբրև նշան, թէ նոքա սպասաւորում են ս. Խորհրդին:

Բ. «Բուն Տաճարը» երկու մասից է բաղկացած, որոնցից առաջինը՝ տղամարդոց, իսկ յետևինը՝ կանանց համար է յատկացրած. ունի՝ յետևի մասում՝ և՛ «Վերնատուն» կամ «Վերնայարկ»: Տղամարդոց մասում՝ բեմի մօտ գտնուած բաժինը «Ատեան» է կոչուում, որի աջ և ձախ կողմերումն են գտնուում «երկու դասը», որտեղ հոգևոր պաշտօնեաներն են կանգնում, և դասէ-դաս հոգևոր երգերը երգում, բացի «նախատօնակներից» և «անդաստանից», որոնց ժամանակ միայն «մէջ տեղն» են կանգնում և իրանց պաշտօնը կատարում: Աջակողմեան դասումն է դրուում «Հայրապետի Գահը», կամ «Առաջնորդի Աթոռը». այդ դասումն է կանգնում միշտ և՛ եկեղեցու «Աւագ Երէցը»:

№ 4.
ՔՈՒՐՎԱՌ.

Ատենի աջ և ձախ կողմերումն են գտնուում երկու «Մորանը» կամ «Աւանդատունը», որոնցից աջակողմեանում, Աստուածաշտութեան կարգը կատարելու համար, եկեղեցու բոլոր հոգևոր պաշտօնեաներն են «զգեստատրուում», իսկ ձախակողմեանում եկեղեցու «հարստութիւնը» պահում: Առաջինումն է լինում և՛ «Մսնկամանն» ու «Բուրվաոր», (պատկ. 4): Հին եկեղեցիներում խորանները երբեմն երկյարկանի և՛ս են կառուցուած եղել: Բուն տաճարի աջակողմեան պատումն է գտնուում և՛ ս. Միլուոնով օծած «Մկրտութեան» քարէ «Աւագանը», որի մէջ են մկրտում փոքրիկ հաւատացածներին:

Գ. «Գաւիթը» Տաճարի «արևմտեան» մասն է: Հին-Քրիստոնէական եկեղեցում նա «երեսխաների»,

այսինքն՝ սուրբ Մկրտութեան պատրաստողների և թէ մեղքերը քաւողների համար էր նշանակուած եղել. դա տաճարի միջին մասից պատով էր բաժանուում, մէջը միայն «մի դուռն» ունենալով: Հին ժամանակ գաւթումն էր շինուում «մկրտութեան աւագանը»: Այստեղ էին քրիստոնեաները, Աստուածաշտութիւնը վերջանալուց յետոյ, «Ընդհանուր Սիրոյ» սփռոց ձգում և հաց ուտում: Որովհետև ներկայումս հանգամանքները բոլորովին փոխուել են և հասակաւոր մկրտողներ էլ, համարեա թէ, չ'կան,— այդ պատճառով՝ նոր եկեղեցիներում այդ նպատակի համար գաւթներ *) չեն կառուցանում. երբեմն լինում են միայն եկեղեցու «հիւսիսային և հարաւային դռներում» փոքրիկ նախագաւթներ, որտեղ մոմ են վաճառում:

ՏԱՃԱՐԻ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՕԾՈՒՄԸ:

Երբ որ Տաճարի հիմքն են կամենում գցել, այն ժամանակ եւ պիսկոպոսը և միւս հոգևոր պաշտօնեաները, հանդիսաւոր կերպով, ս. Միլուոնը եկեղեցի շինելու տեղն են տանում, ուր, հոգևոր իշխասութեան կողմից հաւանութիւն դտած մակարդակի համեմատ, զանազան «փորուածքներ» են անում և 16 անտաշ քար ընտրում— պատրաստում:

Որոշած աղօթքներ, գրքեր ու սաղմոսներ կարդալիս և շարականներ երգելիս՝ հետևեալ գործողութիւններն են կատարում.— յիկանել 16 քարը— նախ՝ շրով, և, ապա՝ գինով են լուանում, իսկ վերջն էլ իստակ շորով սրբում, եկեղեցու ժառանգաւորների (կնքահայրերի) և ձեռքը տալիս, մաքուր կտաւով ծածկուած սկտեղ վերայ դնում և յետոյ կրողներին յանձնում: Այդպէս մաքրելուց զկնի՝ քարերը տանում են ամեն մէկը իւր որոշած տեղը, ինչպէս ներկայ նկարն է:

Նանօթ. *) Հնումն՝ մեր հռչակաւոր վանքերի եկեղեցիների գաւթները ծառայելիս են եղել և՛ իբրև «դամբարաններ» հայ թագաւորների, թագուհիների, անուանի իշխանների, իշխանուհիների, ևս և բարձրաստիճան նշանաւոր հոգևորականների համար:

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՈՆԵԱՆԵՐԸ:

Հին-Ուխտի Եկեղեցին ունէր՝ 1)՝ քահանայապետ, 2)՝ քահանաներ և՛ 3)՝ դատացիներ. առաքեալներն ևս՝ Դորա նման, Նոր-Ուխտի Քրիստոնէական, Եկեղեցու մէջ «Նուիրապետութեան» երեք աստիճան հաստատեցին, որոնք հետեւեալ անուններն ստացան—1)՝ Եպիսկոպոսութիւն, 2)՝ Բահանաւորութիւն և՛ 3)՝ Սարկաւագութիւն:

Դոքա բոլորը, ընդհանուր անունով, «սրբազնագործ պաշտօնեաներ» են կոչուում այն պատճառով, որ, ձեռնադրութեամբ ս. Հոգու Շնորհքը ստանալով, ս. Խորհուրդներն են սրբագործում և մատակարարում: Եկեղեցական այդ տեսակ «Նուիրապետութեան» սկիզբը Յիսուս Քրիստոսից դրուեց, երբ Սա Իւր համար 12 աշակերտ ընտրեց և ժողովրդի մէջ «Արքայութեան» (Արդարութեան) սերմեր ցանելու իրաւունք տուեց: Երբ հաւատացեալների թիւը շատացաւ, այն ժամանակ աշակերտները նոր հաւատացեալների հաւատի գործերը իրանց միջից «ընտրած» մարդոց յանձնեցին, որոնց եպիսկոպոսներ ձեռնադրեցին, ինչպէս վարուեցին և՛ մեր Հայաստանի նախկին «Լուսաւորիչ Թագէոս և Բարդուղիմէոս Առաքեալները»:

«Եպիսկոպոսը» ներկայումս իրաւունք ունի՝ Աստուածպաշտութիւնը և բոլոր խորհուրդները կատարել, ժողովրդին Քրիստոնէական հաւատը սովորեցնել, եկեղեցին և վէմ—քարը օծել, իսկ Կաթողիկոսը՝ և՛ սուրբ «Միւսոնը» օրհնել:

«Բահանան» կախումն ունի եպիսկոպոսից. նա է իրան «հովուելու» յանձնուած «ծխին» Քրիստոնէական հաւատը սովորեցնում և Աստուածպաշտութիւնն ու խորհուրդները կատարում, բացի ձեռնադրութիւնից, որը եպիսկոպոսական դասակարգին է վերապահուած:

«Սարկաւագը» միայն Աստուածպաշտութեան ժամանակ օգնում է եպիսկոպոսին և քահանային:

Ձեռնադրութեան «շնորհքի» վերաբերեալ բոլոր «եպիսկոպոսները» իրար հաւասար են, թէև զանազան անուններ են կրում—պատրիարք, միտրապօլիտ, արքեպիսկոպոս և քորեպիսկոպոս: Այդ բոլոր անունները նոցա միայն արտաքին իրաւունքները և առաւելութիւններն են ցոյց տալիս. ս. Հոգու շնորհքը դոցա վերայ հաւասարապէս է հանգչում: Այս դասակարգից վեհագոյն դիրք է բռնում «Կաթողիկոսը», Որի թէ ընտրութիւնը, թէ օծումն և թէ իրաւունքները բոլորովին այլ կերպ են լինում և բարձր:

Ս. Հոգու շնորհքի մասին պէտք է նոյնը ասել և՛ «Քահանաների ու Սարկաւագների» վերաբերմամբ: «Բահանայ, երէց և աւագ քահանայ» անունները միայն արտաքին իրաւունքներն ու առաւելութիւններն են ցոյց տալիս, և ոչ թէ ձեռնադրութեամբ սասցուած շնորհքը, ինչպէս և, «սարկաւագ» ու «աւագ սարկաւագ» կոչումները:

Բացի սրբազնագործ պաշտօնեաներից, եկեղեցումն կան, ծառայութիւններ մատուցանելու համար, և՛ ընտրուած «ստորին պաշտօնեաներ», որոնք, ընդհանուր անունով, տիրացուներ են կոչուում—(1)՝ կիսասարկաւագ, (2)՝ չահընկալ, (3)՝ երդմնեցուցիչ, (4)՝ ընթերցող և (5)՝ դոնապան:

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԳՈՐԾԱԾԻՈՂ ԶԳԵՄՏՆԵՐԸ:

Բոլոր դասակարգերի սրբազնագործ և եկեղեցական պաշտօնեաները Աստուածպաշտութեան ժամանակ (աւելի ս. պատարագին) առանձին զգեստներ են հագնում, որոնք հոգևոր որոշ նշանակութիւն ունին: Բարձր դասակարգի հոգևոր պաշտօնեաները միշտ ստորին դասակարգի պաշ-

տօնեաների զգեստներն են գործածում, աւելացրած և՛ այն զգեստները, որոնք որոշ գասակարգին են յատկացրած։ Օրինակ — ջահրնկալները Աստուածպաշտութեան ժամանակ ժամաշապիկ են հագնում. սարկաւազները, բացի ժամաշապիկից, ունին և՛ ուրար. քահանաները — ժամաշապիկ, փորուրար, բազպաններ, գօտի, վակաս, սաղաւարտ, շուրջատ, թաշկինակ, և, հասարակ ժամերգութեան միջոցին — փիլօն. եպիսկոպոսները, բացի վերոյիշեալներից, — եմիփորոն, արտախուրակներ, թագ կամ խոյր, պանագիէ և օձազլուխ գաւազան. կաթուղիկոսը — զոցա աւելացրած և՛ կոնքեռ, արծուէնկար գորգ և հովուական գաւազան։

«Ժամաշապիկը» յիշեցնում է կրողին, որ նա պէտք է միշտ մաքուր և անարատ լինի. (պատկ. 6)։

№ 6. ԺԱՄԱՇԱՊԻԿ:

«Ուրարը» հրեշտակի թևերն է պատկերացնում, որը ցոյց է տալիս, թէ սարկաւազը նորա պաշտօնն է կատարում, որի պատճառով ուրարի վերայ, շատ անգամ, հրեշտակի նկարներն են կարում։ «Հրեշտակ» կ'նշանակէ՝ «դեսպան, աւետարեր, պատգամաւոր, սուրհանգակ»։ Ուրարը մէկ ուսին

№ 7. ՈՒՐԱՐ:

(ձախ) լինելով՝ հասկացնում է, որ սարկաւազը դեռ կարողութիւն չ'ունի Քրիստոսի լուծը ամբողջովին կրելու. ըազկուրարը ևս աւելի պակաս ոյժն է ցոյց տալիս, ուստի և՛, ծալած, ձախ թևի վերայ է ձգւում. (պատկ. 7)։

«Փորուրարը» երկու ուրարից կազմուած ուրար է, որը սրբազնագործ պաշտօնեաները պարանոցի վերայ են ձգում և ամբողջ կուրծքը գորանով մինչև ներքե ծածկում. դա Քրիստոսի լուծը ամբողջովին կրելու նշան է համարւում. (պատկ. 8)։

№ 8. ՓՈՐՈՒՐԱՐ:

«Բազպանները» ձեռքերին են հագնում և կապում նորա համար, որ Աստուածպաշտութիւնը աւելի յարմարութեամբ կարողանան կատարել։ Նոքա մեզ յիշեցնում են այն կապանները, որոնցով Քրիստոսի ամենամաքուր Ձեռներն էին կապել, երբ որ նորան Պիղատոսի մօտ տարան. (պատկ. 9)։

№ 9. ԲԱԶՊԱՆ:

«Թաշկինակը» մաքրութեան նշանակութիւն ունի։ Սա վերցրած է Քրիստոսի օրինակից, երբ, իտրհրդաւոր Ընթրիքի ժամանակ, Իւր աշակերտների տաները լուաց և յետոյ «դննջակով» սրբեց։

«Դօտին» հոգեւոր սրբազնագործ պաշտօնեաւորը կապելով, իրանց աւելի «զգաստ» են զգում սրբազան գործողութիւնների ժամանակ։

«Ղակասը» քահանան է կրում իւր ուսին նորա համար, որ

№ 10. ՂԱԿԱՍ:

ցոյց տայ, թէ Քրիստոսը «մուրեալ ոչխարին», այսինքն՝ «մարդկութեան ծանրութիւնը», Իւր ուսերի վերայ կրեց. (պատկ. 10)։

«Փիլօնը» կրում են՝ կաթուղիկոսը, եպիսկոպոսը, վարդապետը և քահանան հասարակ ժամերգութիւնների ժամանակ, որ, սովոր

№ 11. ՇՈՒՐՉԱՌ:

բարբար, սև, իսկ ար-
ժանաւորներինը և
բարձրաստիճան հո-
գևորականներինը՝
ծաղկանկար է լինում
և Յիսուսի թէ «ան-
կար քղամիտը» և
թէ այն «ծիրանիկ»
յիշեցնում, որը չար-
չարանքի ժամանակ
Նորա վերայ ձգեցին:

№ 12. ՍՍՂԱՅԻՍՏՐ:

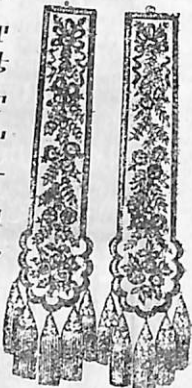
«Շուրջատը» գործ են անում վերև
յիշած սրբալեզուործ հոգևորականները՝
թէ Ը պատարագին, թէ սուրբ խոր-
հուրդները և ուրիշ արարողութիւնները
կատարելիս, թէ նախատօնակ, անդաստան և թափօր անելիս, և թէ
ս. Աւետարան կարգալիս, որը հոգևոր զրահի նշանակութիւն ու-
նի: Հնումն՝ այդ տեսակ զգեստ էին կրում թէ «Թագաւորները և

№ 13. ԹԱՂԱՅԻՍՏՐ ԿՈՒՐ ԿՈՒՐ:

թէ բարձրաստիճան
մարդիկ»: Դա հոգևոր
պաշտօնեաներին է
տրուել այն մտքով, որ
ցոյց տրուի, թէ դոքա
ժողովրդի համար հո-
գևոր «պետերի» տեղ
են բռնում. (պատկ. 11).

«Սալաւարտը» Ա-
հարոնեան թագի փո-
խարէն է, որի գլխին
մի փոքրիկ խաչ կայ
ամրացրած. սա հոգևոր
զէնքի տեղ է գործածուում, մէկ որ՝

№ 14. ԱՐՏԵԹՈՒՐԱՅԻՍՏՐ:

Թշնամու դէմ պատերազմ մղելու միջոցին յաջողութիւն ունենալու՝
և մէկ էլ որ՝ Փրկչի իրած փշէ պսակը յիշեցնելու նախատևով:
Հնումն՝ սորան իբրև «Թագաւորական» գլխի «գարգարանք» էին
բանեցնում. սորան հոգևոր պաշտօնեաները կրում են այն մտքով,

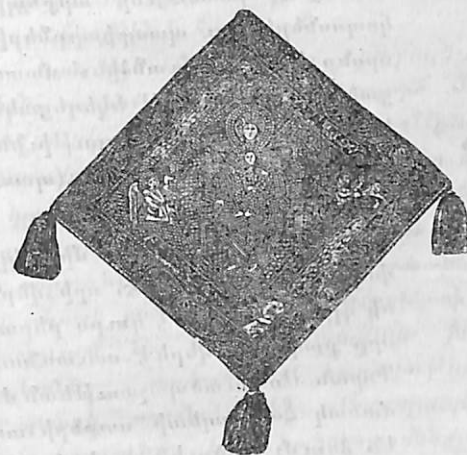
որ ցոյց տրուի, թէ սոքա էլ են «հոգևոր ղեկավարներ» ընդուն-
ւում. (պատկ. 12): Սոյն նշանակութիւնը ունի և՛ «Եպիսկոպոսական

№ 15. ԵՄԻՓՈՐՈՒ:

կամ Հայրապետական» «Երկփեղկեան Թագը կամ Մոյրը», որի
գլխին երկու փոքրիկ խաչ կայ կայցրած. (պատկ. 13):

«Արտախտերակները» թագի յետևի կողմից կախ ընկած զար-
դեր են, որոնք վերցրած են Հրէաների քահանայապետի գլխին
գործածած «սապարօշից», որը յետևից ամրացնում էին և յետոյ եր-
կու ծայրը կախ դցում. (պատկ. 14):

№ 16. ԿՈՒՐՔՈՒ:

Եպիսկոպոսը՝ Աստուածաշուտութեան կարգը կատարելիս, հար-
կաւոր գէպքում, գործ է անում և՛ «Եմփոյրոն», (ուսնոց), որը

№ 17. ԱՐԹՈՒՆԻ ԳՈՐԳ:

որը քառանկիւնի ձև ունի և գօտիկից, աջ կողմով, կախ է անոււմ և նշանակում «հողգետը սուր» — այսինքն — Աստծու Պօսը, Որով հողերականները պէտք է վիճուվին՝ անհաւատութեան և անազնուութեան դէմ մարտակու համար: Կոնքեռ տըրուում է և՛ պատուաւոր արքեպիսկոպոսներին ու պատրիարքներին, որոնք իրանց «առանձին» մատուցած «օգտաւէտ» թէ՛ եկեղեցական և թէ՛ ազգային «ծառայութիւններով» անուն ևն հանել: (պատկ. 16):

«Արծուէ գորգը» մի կլոր փոքրիկ գործուածք է, որի վերայ մի գլխանի արծիւ է դուրս բերած, որը քաղաքից վերև է սաւառնում: Դորան Աստուածպաշտութեան ժամանակ Հայրապետի ոտքերի տակ են ձգում: Արծուէ գորգի նշանակութիւնը այն է, որ Քահանայապետը Իւր կիանքով և ուսումով Իւր հօտին լաւ օրինակ տայ և արծուի սրատեսութեամբ Իւր հօտին դիտէ (պատ. 17):

№ 19. ԵՊՈՍ-ԿՊՊՈՍԱԳՍՆ ԳՍՆԱՋԱՆ:

№ 18. ՀՈՂՈՒՍԱԳՍՆ ԳՍՆԱՋԱՆ:

) Գ.ուկ. 151-6.

Կաթուղիկուր Աստուածպաշտութեան ժամանակ մի ուրիշ տեսակ, գլուխը կլոր և գնդի մէջ տեղը խաչազարդ, «գաւազան» է գործածում, որը «Հովուական» է կոչւում. (պատկ. 18):

Եպիսկոպոսի գործածական գաւազանը «Երկզխանի» օձազարդ գաւազանն է, որը թէ՛ Մովսիսի գաւազանի՝ և թէ՛ անապատում շինած պղնձէ օձի յիշատակը պահպանելու համար է սահմանուած. (պատկ. 19):

Կաթուղիկուր, երբ «Մեհարանից» դուրս է գալիս, այն ժամանակ էլ մի ուրիշ խաչազարդ գաւազան է կրում, որը «Աւա» է կոչւում. (պատկ. 20):

Իբրև իշխանութեան նշան՝ Կաթուղիկուր և Եպիսկոպոսը ամեն ժամանակ ակնանկուած մատանիներ են կրում, որոնցից առաջինը՝ մատնեմատին, իսկ երկրորդը՝ ձկնթիւն է հազցնում:

Կան զգեստներ, որոնք «ընդհանուր գործածութիւն» ունին: Բոլոր սրբազնագործ հոգևորականների «սովորական» վերևի հանգերձը «Սքեմ» է կոչւում: «Կուսակրօն» հոգևորականները իրանց գլխին «Մեղար» են կրում (պատկ. 21), որը, դժբէթի նման, սրածայր գազաթ ունի: «Կամիլական», իբրև պարզև, արժանաւոր գործունէութիւն ունեցող քահանաներին է արւում: Այդ տեսակ քահանաները Կաթուղիկուսի կողմից պարգևատրւում են և՛ «Հանջական խաչով»: Վարդապետները, արժանաւոր ծառայութեան համար, իբրև պարզև, ստանում են «Մարդապետական» խաչ կրելու իրաւունք, իսկ եպիսկոպոսները՝ «Պանագիէ» (ամենասուրբ), որի վերայ լինում է կամ՝ Տիրամօր, կամ՝ Յիսուս-Քրիստոսի և կամ՝ ուրիշ սրբի բոլորաձև պատկեր:

№ 20. ԱՍՍ:

Եկեղեցում ներկայումս՝ «բեմ բարձրանալիս», բոլոր հոգևորականները և աշխարհականները ոտնամանները հանում են և «հողաթափեր» գործածում: Հնումն՝ «Եկեղեցի մտնելիս» ոտնամանները

№ 21. ԳԵՂԱՐ:

հանում էին և՛ բոլոր հաւատացեալները. միայն այժմ այդ սովորութիւնը վերացած է:

Մեր Եկեղեցու ժամակարգութեան՝ և թէ դորանից դուրս գործածող՝ բոլոր զգեստները շատ հին են և սկիզբն են առած Քրիստոնէութեան թէ սկսուելու և թէ զարգանալու դարերից: Դոքա աւելի վերջրած են Նրուաղէմի եւ Կեսարիայի Քրիստոնէական Եկեղեցու զգեստների ձևերից. մինչև հինգերորդ դարը դոքա մասնաւոր փոփոխութիւնների են ենթարկուել, բայց յետոյ մնացին բոլորովին անփոփոխ մինչև մեր օրերը:

ՍՐԲԱՉԱՆ ՁԵՒԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Քրիստոնեան, ս. Տաճարը մտնելով, ամենից առաջ՝ ս. «Խաչն» ու ս. «Պատկերներն» է տեսնում, որովհետև դոքա Տաճարի համար ոչ թէ միայն իբրև ամենալաւ զարդարանքներ, այլ և՛ «յարգանք» մատուցանելու առարկաներ են համարուում:

«Խաչի» գործածութիւնը շատ հին է: Թէ մինչև Քրիստոսի Մտնողը և թէ Քրիստոնէութեան առաջին ժամանակները՝ հեթանոսները խաչը «պատժելու» գործիք էին ընդունում. քրիստոնեաները, ընդհակառակն, խաչը իրանց փրկութեան առարկան և հաւատի էլ «ըրօշակն» էին համարում: Այդ պատճառով՝ հեթանոսները քրիստոնեաներին հալածում էին, խաչապաշտ անուանում և յարգանքի արժանի խաչը ծաղրի ենթարկում: Առաջին դարերի քրիստոնեաները, սուրբ Խաչը (պատկ. 22) յարգելով, իրանց բնական

ճանները և աղօթաանները նրանկարներով էին զարդարում. միայն թէ, հարկադրուած, այնպէս էին ձևակերպում, որ Խաչի նշանակութիւնը այնքան էլ պարզ չ'ընկնի

հեթանոսների աչքին: Խաչի շատ հին ձևեր են երևացել քրիստոնէական գետնայրերում (կատակոմբներում), որտեղ քրիստոնեաները իրանց Աստուածաշտութիւնն էին կատարում: Այդ տեսակ ձևերից աւելի յայտնիները սոքա են—1)՝ «եռածայր», որի համար ուղղահայեաց գիծ է քաշուելիս եղել և վերևի ծայրին կարճ հորիզոնական կըպցնուել (T). 2)՝ «քստածայր», ծուռը խաչ, մեր գրութեան «ք» տառի նման, միայն ձախակողմեան թեք գիծը աջակողմեան թեք գծին հաւասարեցրած (X), և՛ 3)՝ «ղարձեալ քստածայր», միայն հորիզոնական և ուղղահայեաց գծերը միմեանց կտրած, ուղիղ անկիւններ կազմած և չորս թևը իրար հաւասար բռնած (+): Այս վերջին ձևը հնումն աւելի շատ է գործածական եղել: Միայն,— երբ Հռովմէական Կայսրութեան մէջ հեթանոսութիւնը բոլորովին արմատախիլ եղաւ, իսկ Քրիստոնէութիւնը տիրապետող կրօն դարձաւ,— այն ժամանակից սկսած՝ Խաչի «փոխաբերական» ձևերը «խսկականի» փոխուեցան և վերան էլ խաչուած Փրկչի Պատկերը բաց կերպով դուրս եկաւ:

Սուրբ պատկերներ:—Ս. պատկերների գործածութիւնը ևս շատ հին է: Հին-Ուլխտի մէջ, Ասածու հրամանով, Մովսիսի «Վկայութեան Խորանում» «Ուլխտի Տապանակի» գըլխին երկու քերովբէի ոսկէ «քանդակներն» էին շինած, իսկ Տաճարի միջի վարագոյրների վերայ էլ դոցա «պատկերները» դուրս բերած: Նոր-Ուլխտի մէջ պատկեր գործածելու առաջին օրինակը տուեց Ինքը՝ Յիսուս-Քրիստոսը, երբ, ըստ աւանդութեան, Աբգար թագաւորին Խուր Պատկերը ուղարկեց. Դուկաս Աւետարանիչը ևս Աստուածամօր Պատկերը նկարեց: Նախկին քրիստոնեաները՝ իրանց բնական կրօնական պահանջին բաւականութիւն տալու նպատակով՝ սկսեցին առաջին երեք դարի ընթացքում իրանց տները և աղօթարանները սրբազան ձևակերպու-

թիւններով զարգարել, գոցա առաջ մոմեր և կանթեղներ վառել, անուշահոտ խոունկ ծխել և մտքով իրանց «անկեղծ սէրը, յարգանքը և խոնարհութիւնը» արտայայտել ոչ թէ փայտին և ներկին, այլ պատկերներում գուրս բերած Յիսուս-Քրիստոսին և Սրբերին: Միայն թէ դոքա, համեմատաբար, քիչ էին, որովհետև հեթանոսներից երկիւղ էին կրում, որ վերջինները իրանց աղօթարանները չ'զմռնեն, ներս չ'մտնեն, չ'պղծեն և չ'ոչնչացնեն այն բոլոր սրբազան իրեղէնները, որոնց այնտեղ կ'զմռնէին: Հէնց այս պատճառով՝ քրիստոնէաները աւելի լաւ համարեցին Աստուածաշնչի մէջ եղած դէպքերը պատկերացնել, որովհետև գոցա մասին հեթանոսները աւելի քիչ տեղեկութիւններ ունէին. — օրինակ՝ «Յովսէփի վաճառելը», «Բաբելոնի հնուցում երեք պատանու լինիլը», «առիւծների փոսում Դանիէլի գտնուիլը», «հինգ հացով հինգ հազար մարդոց կերակրուիլը», և այլն: Յիսուս-Քրիստոսին էլ պատկերացում էին իբրև Իւր ուսերի վերայ մոլորուած ոչխար տանող՝ բարի «Հովիւ» և «Աստու Դառն»: Նորան երբեմն, փոխաբերական մտքով, և իբրև «Չուկն» էին պատկերացնում: Յիսուս-Քրիստոսի այս վերջին ձևակերպութիւնները հնումն շատ էր տարածուած: Բայց, երբ Հռովմէական կայսրութեան մէջ հեթանոսների հալածանքները վերջացան և «Քրիստոնէութիւնը տիրապետող» կրօն դարձաւ, այն ժամանակ «փոխաբերական» ձևակերպութիւնները տեղ տուին «իսկական» պատկերներին, թէ և այժմ ևս տեղ-տեղ այդ հնութեան հետքերն են երևում:

ԱՍՏՈՒՍԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԿԱՏԱՐԻՈՂ
ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

1). «Երեսին խաչ հանելու» սովորութիւնը մեր մէջ մտել է Առաքեալների ժամանակներից: Մենք՝ Հայերս՝

գործ ենք ածում «ամբողջ թաթը», որը նախապէս զնում ենք մեր ճակատին և ասում— «Յանուն Հօր», սրտին— «և Որդւոյ», ձախ ուսին— «և Հոգւոյն», աջ ուսին— «Սրբոյ», և՛ վերջը՝ դժագրուած խաչի մէջ տեղը— «Ամէն»: Դա մարդուս կեանքի և գործունէութեան բոլոր դէպքերում և հանգամանքներում Աստուծոց պաշտպանութիւն և սրտապնդութիւն խնդրելու կարիքն է ցոյց տալիս: Եւ՛ արգարև՝ սրտանց խաչի նշանը ձևակերպելով, հաւատացողին մեծ ոգևորութիւն է տրւում և ամեն արգելք յաղթահարել մղում, խոստանալով այդ խաչին նուիրել իւր միտքը, իւր սիրտը և իւր բոլոր ոյժերը, որի համար ասում է «ամէն», որ Հրէից բառ է և նշանակում է «ճշմարիտ է», կամ «թող այդպէս լինի»:

2). «Իլուխ տալը»՝ դէպի Աստուած ունեցած մեր «անկեղծ զգացմունքների, սիրոյ և խոնարհութեան» արտայայտութիւնն է ցոյց տալիս: «Ծունը դնելը կամ երեսի վերայ ընկնելը»՝ միևնոյն զգացմունքների ամենազօրեղ արտայայտութիւնն է համարւում: Վերջինիս սկիզբը հին է. Սողոմոն Իմաստունը, իւր կառուցած հրաշակերտ Տաճարը օծելիս, ծնկաչոք աղօթք արեց:

3). «Օրհնելու» սովորութիւնը հին է. հնումն մեծերը օրհնում էին փոքրերին. Մելքիսեդէկ քահանան օրհնեց Աբրահամին. Մովսէսն ևս իրաւունք տուեց քահանաներին, Աստուծու անունով, Իսրայէլեան ժողովրդին օրհնել: Նոր-Ուխտի սրբազնագործ հոգևորականներն ևս այդ սովորութիւնը ընդունեցին և սկսեցին հաւատացեալներին խաչաձև օրհնել թէ՛ ժամերգութեան միջոցին և թէ՛ այլ կարելուր դէպքերում, որը մենք «Մաշակնքել» ևս ենք անուանում:

4). «Մակարկելը», որ Հին-Ուխտից է սկիզբն առել, Քրիստոնէական եկեղեցումն էլ է գործածւում: Ս. պատ-

Մարկոս, Ղուկաս և Յովհաննէս Աւետարանիչները *)։ Աւետարանը Հայերէն թարգմանեցին հինգերորդ դարում ս. ս. Սահակ և Մեսրոպը թարգմանիչները (410 թ.)։ Թարգմանութիւնը շատ ճիշտ է, ընտիր է և գեղեցիկ, այնպէս որ սա բոլոր լեզուներով կատարած թարգմանութիւններին թագունի է կոչուում։

— 2)՝ «Ժամագիրքը», որի մէջ օրուայ Աստուածպաշտութեան կարգերը «ժամերի» է բաժանած,—աղօթքներ, երգեր և ընթերցուածներ է պարունակում։ Ժամագիրքը գրել են ս. Սահակ և ս. Մեսրոպը թարգմանիչները. ճոխացրել են՝ Դիւտ, Յովհան Մանգակունի և Ներսէս Շնորհալի հայրապետները։

— 3)՝ «Շարականը» իւր մէջ բովանդակում է այն բոլոր հոգևոր իմաստալի և շնորհաբուղիս երգերը, որոնք եկեղեցումն Աստուածպաշտութեան ժամանակն են երգուում։ Հինգերորդ դարից սկսած, երբ ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի ջանքերով մեր «Հայկական տառերը» գտնուեցան (406 թ.), հոգևոր երգերը Հայերէն սկսուեցան մեր եկեղեցիներում երգուիլ, որոնց «մի մասի» սկզբնաւորութեան հետքն առաջին 4 դարումն է եղել՝ միայն «յոյն և ասորի» լեզուներով։ Մնացածները մեր ազգային շնորհալի ս. հայրերն են կազմել և լրացրել, որոնց մէջ գարձեալ առաջին տեղն են բռնում ս. Սահակն ու ս. Մեսրոպը։ Դոքա բոլոր շարականները, երգելու համար, «ուծ ձայնի» են բաժանել։

— 4)՝ «Ճաշոցը» իւր մէջ պարունակում է «Սուրբ Գրքից» առնուած ընթերցուածները, որոնք օրերի վերայ են բաժանած. դոցա եկեղեցումն երեսը դէպի ժողովուրդը դարձրած են կարգում, այն էլ «գրակալի» վերայ։

*) Ծանօթ. Մատթէոսը իւր Աւետարանը գրեց՝ Քրիստոսի Համարձումից—8, Մարկոսը—15, Ղուկասը—17 և Յովհաննէսը—53 տարի լիտով։

«Ս. Գիրքը», որ «Աստուածաշունչ» ևս է կոչուում, որպէս Աստուծո ճնշի, այսինքն՝ Ս. Հոգու՝ ազդեցութեամբ գրուած, երկու մասն ունի՝ Հին-Ուխտ և Նոր-Ուխտ։ Առաջինը բաղկացած է 47 գրքից, որոնց մարգարէներն են գրել, ամենից շատ՝ Մովսէսը. երկրորդը երկու մասից է կազմուած, որոնցից առաջինը՝ Աւետարանն է (բարութեան և փրկութեան ակտիսը), իսկ երկրորդը՝ «Գործք Առաքելոցը» և առաքեալների գրած զանազան «Թղթերը», որտեղ պատմուում են թէ՛ Քրիստոնէութեան տարածուիլը և թէ՛ առաքեալների տուած խրատները, յորդորները և պատուէրները, ևս և՛ եղած անցքերը. դոցա բոլորը գրած են իրանք-առաքեալները։ Ամբողջ «Նոր-Ուխտը» 27 գիրք ունի։

Որովհետև «Աստուածաշունչը» իւր մէջն է պարունակում Աստուծո հետ կապած ուխտը—գաշը, տուած խոստումը—«կտակը» և պատգամները, այդ պատճառով նա «Կտակարան» էլ է կոչուում։

Թէ Հին-Կտակարանը և թէ Նորը մաքի կողմանէ չորս մասի են բաժանուում—1)՝ «Մարգարէական», ապագայի համար գուշակութիւններ անելով, 2)՝ «Պատմական»,—եղած անցքերը արձանագրելով, 3)՝ «Բարոյական»,—յորդորներ և խրատներ տալով, և՛ 4)՝ «Օրէնսդրական»,—օրէնքներ և պատուէրներ առաջարկելով։ Եկեղեցում Հին-Կտակարանից կարգում են միայն «միջանի» ընտիր մարգարէների գրուածքները։ Նշանաւոր տեղ են բռնում և՛ «Մաղմոսները», որոնց մէջ Սաղմոսերգու Դաւիթը Աստուծո առաջ իւր ամբողջ հոգին, ուրախութիւնները և տխրութիւններն է բաց անում, իւր գործած մեղքերը զգլում, Աստուծո անվերջ կատարելութիւնները փառաբանում, Նորա արած զթութեան և բարերարութեան համար «շնորհակալութիւն» մատուցանում և, սկսած բոլոր բարի գործերը գլուխ բերելու համար, Նորանից «օգնութիւն» խնդրում։ Նոր-Կտակարանից էլ կարդացուում են ամբողջ 4 ակտարանը, Առաքեալների գործերը և Թղթերը։

Այդ գիրքը «Ճաշոց» են անուանում այն պատճառով,

որ դորան, մեծ մասամբ, «ճաշու ժամասացութեան» միջոցին են կարգում: Հին և նոր Կտակարանի կարգալուզեղեցիկ սովորութիւնը առաքեալների- ժամանակից է սկսուել:

—5) «Խորհրդատետրը» իւր մէջ բովանդակում է ամբողջ «Պատարագը»: Այս Խորհրդատետրի սկզբնական ձևը Տիրոջ եղբայր ս. Յակովբոսն է յօրինել, որը և՛ Երուսաղէմի ու Կեսարիայի Եկեղեցիներին է անցել: Վերջինիս Եկեղեցուց է վերցրել ս. Պատարագի արարողութիւնը և՛ մեր՝ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, որը յետոյ Ս. Սահակ, Մեսրոպը և Յովհան Մանդակունի հայրապետները ճոխացրին:

—6) «Ճաղարանում» կան պատարագի ժամանակ երգելու՝ տաղեր, երգեր, քարոզներ և շարականներ:

—7) «Տօնացոյցը» մի այնպիսի «ուղեցոյց» է, որի մէջ մանրամասն գետեղուած են Եկեղեցու ամեն օրուայ տօները, երգելու շարականները, երգերը, սաղմոսները, ընթերցուածները և այն ամենը, ինչոր կարևոր է օրուան յատուկ ժամերգութեան համար: Դորա սկիզբը դրեց մեր ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, Որից յետոյ կանոնաւոր կազմակերպեցին և գեղեցիկ կերպով ճոխացրին, զանազան ժամանակներում, Ս. Ս. Սահակ, Մեսրոպը, Իլատ, Յովհան Մանդակունի, Ներսէս Շնորհալի և Մեծագործ Սիմէօն Կշանաւոր կաթողիկոսները:

—8) «Մաշտոցը» իւր մէջ պարունակում է մեր Եկեղեցու ամբողջ «Խորհուրդները» և հոգևոր «ծէսերը» կատարելու բոլոր «կարգերը», որի պատճառով նա «ծիսարան» էլ է կոչուում: Ծիսարանը Հայերէն թարգմանեց և կարգի դրեց Ն գարում ս. Մեսրոպը, որի համար իւր երկրորդ անունով «Մաշտոց» կոչուեցաւ: Ծիսարանը Գրիստոնէութեան առաջին դարերից գոյութիւն

ունի, որը գրուած է եղել Յոյն և Ասորի լեզուներով: Երկու տեսակ Ծիսարան կայ մեր Եկեղեցում, որոնցից մէկը «Չոսաց-Մաշտոց» է կոչուում, իսկ միւսը՝ «Մայր-Մաշտոց»: Առաջինում պարունակուում են՝ մկրտութեան, պսակի, ննջեցեալների թաղման, աղօրհնէքի, խաչալուայի, տնօրհնէքի և ուրիշ օրինակատարութիւնների, իսկ երկրորդում՝ Եկեղեցու հիմնարկութեան և օծման, հոգևոր բոլոր պաշտօնեաների ձեռնագրութեան և թաղման, ս. Միւռոնի օրհնութեան և ուրիշ հոգևոր պիտոյքներ կատարելու՝ «կարգերը»:

—9) «Կանոնագիրքը» իւր մէջն է ամփոփում Նիկիայի, Կոստանդնուպօլսի և Եփեսոսի մեր Եկեղեցու ընդունած երեք Տիեզերական, ևս և մեր Եկեղեցական—Ազգային Ժողովների մէջ մշակած «Կանոնները», որոնք կազմուած են մեր Եկեղեցու թէ՛ կառավարութեան և թէ՛ բարեգարգութեան համար: Մեր Եկեղեցին դոցանով է հրահանգուել և այժմ էլ ամենայն ճշտութեամբ հրահանգուում է, միշտ խուսափելով այն բոլոր օտարամուտ այլանդակ նորաձեւութիւններից, որոնք մեր «Ազգային Եկեղեցու ոգուն և գոյութեանը խորթ են եղել և վտանգաւոր»:

Ազգային ժողովներում մշակուած կանոնները և կարգադրութիւնները յիշելով՝ չի կարելի այստեղ չչիշել և՛ Մովսէս Եղիվարդեցի հմուտ սօմարագէտ Կաթողիկոսին, որ Դուլին քաղաքում 551 թուին ժողով կազմեց, ուղղեց Հայոց սօմարի սխալները և Ազգային Տարեգրութեան հիմք դրեց, հրահանգ տալով—իրանից յետոյ «Հայոց Տարին» գտնելու համար՝ «յիշեալ թիւը Գրիստոսի Մննդեան թուականից հանել», իսկ՝ Բրիստոնէականն էլ որոշելու՝ «551 թուին Ազգայինը աւելացնել»:

—10) «Յայամաւորքը» բոլոր սրբերի կենսագրու-

թիւններն է պարունակում իւր մէջ, որոնց, մինչև 19-րդ դարի վերջերը, մեր Եկեղեցումն՝ «իւրաքանչիւր օր», երեկոյեան ժամերգութիւնից առաջ էին կարդում, որից էլ իւր «անունը» ստացաւ Ս. մարդոց կենսագրութիւնները և թէ արած ընտիր գործերը կարգալու լաւ սովորութիւնը առաքեալների ժամանակից է մտել, որպէսզի լսողները հետեւն սրբերի ընտիր գործերին եւ առաքինի կեանքին:

Յայտնաւորքը գրուած է եղել յոյն և ասորի լեզուներով, միայն տասնութէկ—երորդ դարում Հայերէն է թարգմանել Գրիգոր Վկայասէր կաթողիկոսը, որից յետոյ դորա մէջ զանազան ժամանակներում շատ փոփոխութիւններ եղան մեր Եկեղեցու հայրերի կողմից:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Մ Ա Ս Ը:

Հ Ս Ս Ա Ր Ա Կ Ա Կ Ա Ն Ա Ս Տ Ո Ի Ա Ծ Պ Ա Շ Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն:

Օ Ր Ա Կ Ա Ն Ժ Ա Մ Ս Կ Ա Ր Գ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ս Ա Կ Ն Ե Ր Ը:

Մովսէսը՝ աշխարհիս «Ստեղծագործութիւնը» նկարագրելիս՝ «օրը երեկոյեանից» է հաշուում. Մեր Գրիստոնէական Եկեղեցումն էլ օրը՝ դորա նման՝ նոյնպէս «երեկոյեանից» է սկսում: Հին-ժամանակ սահմանուած էր օրական ինն անգամ աղօթք անել, բայց՝ որովհետև այդ շատ դժուարին էր և՛ շատ անգամ՝ անհնարին, այդ պատճառով՝ մի ժամանակ կարգադրուեցաւ օրական միայն երեք անգամ ժողովուրի՝ «երեկոյեան, առաւօտեան եւ ճաշուայ» ժամերգութիւններին, որի համար մնացած վեց կարգը արդէն դոցա հետ միացրին: Եւ, որովհետև ամենայն օր՝ ցերեկով՝ թոյլատրուեցաւ պատարագ չ՛մատուցանել, այդ պատճառով՝ սահմանուեցաւ հասարակ օրերին միայն «Առաւօտեան» և «Երեկոյեան» ժամերգութիւններ կատարել, իսկ «Մեծ Պատին» ճաշու առանձին որոշուած ժամասացութիւն անել, որի համար կարևոր համարուեց միաժամանակ յարմար հոգևոր երգեր շարականներ և աղօթքներ «կցել», իսկ երեկոյեան էլ՝ բոլորովին «նորերը տանլ»:

Բացի վերոյիշեալներէց, երբեմն լինում են ն' դոցա կից առանձին ժամերգութիւններ, որոնք հետեւեալներն են—

— 1). Անդատան,—երբ տեառնագրում են և աշխարհիս շորս կողմը օրհնում. սա ամենասքանչկի կարգն է, որից ընդհանուր եղբայրսիրութեան և մարդասիրութեան հոգի է բղխում: Գառնալով «արևելք»,—յարասուութիւն և սպասնովութիւն ենք մաղթում Հայոց Հայրապետութեանն, Որը, մեր Ազգի գոյութեան նեցուկ համարուած, Եկեղեցու գլուխ է. «արևմտեան» կողմը՝ օրհնում ենք Ռուսաց հզօր Գահը, Որը Իւր հովանաւորութեան տակ Ռուսաստանում սպասով պահում է մեր Եկեղեցին, Ազգը և Հայրապետական ս. Աթոռը. «հարաւային» կողմը՝ օրհնում ենք արտերը, դաշտերը և նոցա պտղաբերութիւնը. «հիւսիսային» կողմը՝ օրհնում ենք վանքերը, անապատները, քաղաքները, գիւղերը և նոցա մէջ բնակուած բոլոր ժողովուրդները.

— 2). Թափօր,—երբ երաշուութիւն և վարակիչ հիւանդութիւններ են լինում և կամ տէրունական նշանաւոր տօներ կատարուած իբրև «պատրաստութիւն» գալիք շարիքների դէմ մաքառելու և կամ, մեզ արած բարիքների պատճառով, Աստծուն շնորհակալութիւն մատուցանելու: Այդպիսի դէպքերում հանդիսաւոր կերպով մէկ տեղից միւս տեղն են գնում և այնտեղ «անդաստան» կատարում.

— 3). Նախատօնակ,—երբ տէրունական և կամ նշանաւոր սրբերի տօն է լինում առաջիկայ օրը, որի համար երեկոյեան առանձին նշանակուած շարականների մի մասն է երգուում, որոնց ամբողջութիւնը լրանում է միայն հետեւեալ առաւօտ.

— 4). Հսկումն.—սա միայն տէրունական տօների նախընթաց գիշերն է կատարուում, հրաւիրելով հաւատացեալներին արթուն և աշխոյժ մնալ. այդ պատճառով՝ երբ Ազգին, կամ Եկեղեցուն, մի որևէ վտանգ է սպառնում,—այն ժամանակ հսկումն են կատարում և Ազգի ու Եկեղեցու հարազատ գաւակներին սրտապնդութեան և անձնուիրութեան հրաւիրում:

Պ Ա Տ Ա Ր Ա Գ:

Քրիստոնէական Եկեղեցու ամենանշանաւոր Աստուածպաշտութիւնը Պատարագն է, Որի մէջ է կատարուում

ս. Հաղորդութեան Խորհուրդը: «Պատարագ» բառը Ասորերէն է և նշանակում է «Զոհ», որի Առարկան մեր Տէր-Յիսուս:Քրիստոսն է: Հաղորդութեան Խորհուրդը: հիմնեց Ինքը՝ Փրկիչը: Աւագ-Հինգշաբթի երեկոյեան, Իւր մահից առաջ, «Խորհրդաւոր Ընթրիքի ժամանակ» «բաղարջ հացը» վերցրեց, կտոր-կտոր արեց, աշակերտներին բաժանեց և ասաց — «Առ'ք-կերէ'ք, Սա Իմ Մարմինն է»: յետոյ վերցրեց մի բաժակ գինի, տուեց աշակերտներին և ասաց— «Ամենքդ խմեցէ՛ք Սորանից, որովհետեւ Սա է Նոր-Ուխտի Արինը, Որը ձեր և շատերի մեղքերի թողութեան համար է թափում»: վերջը անելացրեց — «Սորան'իսօ յիշելու համար՝ կատարեցէ՛ք»: Հաղորդութեան Խորհուրդը Յիսուսը հաստատեց նորա համար, որ— 1)՝ միշտ Իւր փրկարար Մահը մտաբերուի, 2)՝ Աստծու և Իւր հետևողների մէջ նոր ուխտ հաստատուի և՛ 3)՝ հաւատացեալները աւելի սերտ կապով միանան Իւր հետ և յաւիտենական կեանք ստանալուն ձգտին: «Գործք Առաքելոց» գրքից երևում է, որ առաքեալները, հաւատացեալների հետ միասին, ամենայն օր հաւաքուելիս են եղել ս. Հաղորդութեան Խորհուրդը կատարելու: Հարկաւ, այդ գլուխ բերելու համար, նոքա նախապէս կազմած կ'ունենային թէ՛ դորա ձևը և թէ՛ կարգը, որ յետոյ իրանց հետևողներին իբրև ժառանգութիւն յանձնեն: Պատարագի «առաջին կազմութիւնը» Տիրոջ եղբայր Յակովբոս Առաքեալին է վերագրուում, որի ձևը Քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիներին անցաւ: Պատարագի թէ՛ կարգը, թէ՛ աղօթքները և թէ՛ միւս ծէսերը՝ սկզբում՝ Քրիստոսի հետևողներին «բանաւոր» էին հաղորդուում, որովհետեւ հեթանոսներից երկիւղ էին կրում, որ նոքա իրանց Աստուածպաշտութեան գաղտնիքները չ'իմանան և ծաղրի չ'ենթարկեն: Բայց, երբ Ը՛ դարում Քրիստոնէութիւնը Հռովմէական կայսրութեան մէջ իւր յաղթութիւնը տարաւ, այն ժամանակից սկսած՝

նշանաւոր եկեղեցական ս. հայրերը միայն բանաւոր ձեր «գրաւորի» դարձրին և լրացրին:

Պատարագ ամենայն օր կարելի է մատուցանել, բացի «Մեծ և Առաջաւորաց» պատերի հասարակ օրերից. այդ միջոցներին թուլատրելի է պատարագ մատուցանել միայն «շաբաթ և կիրակի» օրերը: Մի օրուայ մէջ միևնոյն անձը իրաւունք ունի միայն մի պատարագ անել: Քրիստոսի վերջին «Ընթրիքի» օրինակի նման՝ առաքեալների ժամանակ պատարագը սկսուում էր երեկոյեան և վերջանում կէս-գիշերն *) անց. բայց, երբ Տրայանոս կայսեր հրամանով արգելուեցաւ գիշերները ամեն տեսակ ժողովներ անել, այդ ժամանակից քրիստոնեաները սկսեցին պատարագի համար հաւաքուիլ միայն արեւագից առաջ: Չորրորդ դարից սկսած՝ կարգադրուեցաւ պատարագը «օրցերեկով» մատուցանել, այն էլ կէս օրից ոչ— ուշ. այդպէս է կատարուում և՛ ներկայ ժամանակս. միայն «Ծննդեան և Յարութեան» ճրագալոյց պատարագներն են «արևը մայր մտնելուց» սկսուում:

Պատարագ մատուցանել կարող են՝ քահանաները, վարդապետները, եպիսկոպոսները և հայրապետները:

Պատարագը պէտք է մատուցուի միայն այն եկեղեցում կամ մատուռում, որտեղ օծած վէմքար կայ: Քրիստոնեաները I—III դարերում Հաղորդութեան ս. Խորհուրդը կատարում էին միայն այն գետնայրերում (կատակոմըներում) **, որտեղ մարտիրոսների գերեզմաններ կային: Երբ, չորրորդ դարից սկսած, քրիստոնեաներին հնարաւոր

*) Գործ Առաքելոց—207:

Ծանօթ. **) Մատակոմըները այնպիսի գետնայրեր են, որոնք երկար և անկանոն անցքեր ունին, որոնցից շատերը լաճախ միմեանց կարում են: Քրիստոնեաները այդ կատակոմըներումն էին թաղում իրանց մեռածներին և մարտիրոսներին, որոնցից վերջիններին գերեզմանների վերայ էլ հաղորդութեան ս. Խորհուրդն էին կատարում:

եղաւ բաց տեղերում եկեղեցիներ շինել, — այն ժամանակ նոքա զանազան կողմերից սկսեցին այդ տաճարները ս. մարտիրոսների մասունքները տանել: Բայց, որովհետև անհնարին էր իւրաքանչիւր եկեղեցում ամբողջ մասունքները ունենալ, այդ պատճառով՝ նոքա «մասերն» էին բերել տալիս և վերան պատարագ մատուցանում: Մեր ս. եկեղեցին, միայն սրբերի գերեզմանների վերայ պատարագ անելու հին սովորութեան յիշատակը պահպանելու նպատակով, «անշարժ», և ս. Միլոսնով օծած՝ խաչաղարդ «Վէմքարի» գործածութիւնն ընդունեց: Հնումն, առանձին անօթով, ցանկալի սրբի մասունքները թաղում էին նորաշէն եկեղեցու վէմքարի տակ. թաղուում էին «մասունք» և՛ եկեղեցու «սիւների» հիմքում:

Պատարագը երեք մասն ունի— 1)՝ «Նուիրաբերութիւն» կամ Պատրաստութիւն, 2)՝ Պատարագ «Երեսնաների» և 3)՝ Պատարագ «Հաւատացեալներին»:

ՆՈՒՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ:

Այս մասումն է պատրաստուում ս. Խորհրդի համար հարկաւոր լինելիք նիւթը: «Նուիրաբերութիւն» այն պատճառով է կոչուում, որ հին քրիստոնեաները, եկեղեցի գաւառով է կոչուում, որ հին քրիստոնեաները, եկեղեցի գաւառով, իրանց հետ բերում էին հաց, գինի, ձէթ և ուրիշ կարևոր բաներ: Բերածներից ջոկում էին միայն նոցա, որոնք հարկաւորուում էին ս. Խորհրդին, իսկ մնացածը պահում էին «Սիրոյ Ընթրիքի» համար, որը հին ժամանակներում, ամեն մի պատարագ վերջանալուց յետոյ, գաւառով էին կազմում (տրապէզ): Երբ որ այդ ընթրիքները վերջացան, (ժողովները արգելուեցան չորրորդ դարի կիսից), իսկ ընդհանրութեան բերածների էլ կարիք չ'զգացուեցաւ, — այն ժամանակ եկեղեցին ինքն սկսեց իւր մասին

հոգալ: Ս. պատարագի համար հարկաւոր է—1)՝ մարդը ցորենի ալիւրից, անխմոր և կլոր «տիպարով» պատրաստած, նշխարը, որի վերայ փորագրած է լինում Քրիստոսի տնօրէնութիւններից յատկապէս խաչելութիւնը, և՛ 2)՝ անապակ գինի, որ երբէք մէջը ջուր չ'պէտք է խառնած լինի:

Պատարագիչ պաշտօնեան, այդ բոլորը պատրաստելով, աջակողմեան խորանն է մտնում և այնտեղ զգեստաւորւում. զգեստաւորուելուց յետոյ Ատեան է դուրս գալիս, լուացւում, ժողովրդի առաջ կանգնում և իւր մեղքերի համար թողութիւն խնդրում, աջակողմեան սանդուղով Բեմ բարձրանում և՛ ապա, վարագոյրը քաշած, սպասը դնում, այսինքն՝ նշխարքը մաղգմայի վերայ բազմեցնում, գինին սկիհը ածում և՛ ապա՝ քօղով ծածկում. սորանից յետոյ, խնկարկելով, վարագոյրը բացած, կրկին աջ սանդուղով ցած է գալիս և ժողովրդի միջով ու ձախակողմեան սանդուղով Բեմը բարձրանում և ս. Սեղանի առաջ կանգնում: Այս շրջելը «Աշխարհ գալ» է կոչւում, հասկացնելով, որ Քրիստոս աշխարհ է իջել մարդկային ազգի փրկութեան համար: Սորանով վերջանում է «Նուիրաբերութեան շրջանը»:

ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ:

Երկրորդ մասը այդպէս է կոչւում այն պատճառով, որ դորա ժամանակ՝ հնուէն՝ կարող էին ներկայ լինիլ և՛ «երեխաներն» ու իրանց մեղքերը «քաւող» քրիստոնէսները, որոնք արգելուած էին, իրանց ծանր մեղքերի պատճառով, ս. Հաղորդութիւն ընդունելուց: «Երեխաներ» էլ կոչւում էին այն մարդիկ, որոնք Քրիստոնէութիւն էին ընդունել, բայց զեռ ևս «չէին մկրտուել»: Պատարագի

այս մասում յիշեալ մարդիկ հաւատացեալներից շուրջում էին և գաւիթ մտնում այն ժամանակ, երբ սարկաւազը երգում էր—«Ոչ ոք երեխաներից եւ թերահաւատներից այս Խորհրդին չ'մտնենայ»:

Երեխաների պատարագը սկսւում է Ս. Երրորդութեան փառաբանութիւնով, որի ժամանակ ասւում է—«Օրհնուած է Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու թագաւորութիւնը»: Երգւում է այստեղ «Երեքսրբեան» երգը. կարգացւում են՝ մարգարէական և առաքելական զրքերը, ևս և Աւետարանը. վերջինից յետոյ մեր Հայաստանեայց Եկեղեցու «Դաւանութիւնն» է ասւում, որը «Հաւատի հանգանակ» է կոչւում, որի ժամանակ հաւատացեալները, «երկու ձեռքի ափերը միացնելով», իրանց «Սէրն ու Հաւատն» են արտայայտում դէպի իրանց դաւանութեան «բոլոր մտքերը»:

Հաւատի հանգանակ—«Հաւատամքը» մի այնպիսի սքանչելի հիւսուածք է, որի մէջ՝ «համառօտ, բայց ամիօնի, մեր ամբողջ դաւանութիւնն է դուրս բերած», որպիսին կազմուեցաւ Նիկիայի Տիեզերական ժողովում, իսկ վերջնականապէս էլ մշակուեցաւ և հաստատուեցաւ Կոստանդնուպօլսի և Եփեսոսի դարձեալ Տիեզերական *) ժողովներում:

ՊԱՏԱՐԱԳ ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼՆԵՐԻ:

Պատարագի երրորդ մասը «Հաւատացեալների» պատարագ է կոչւում, որովհետեւ դորա ժամանակ ներկայ լի-

Ծանօթ. *) Մեր Եկեղեցին երեք Տիեզերական ժողով է ընդունում. բոլորովին դէմ է 451 թուին կազմած «Բաղկեղոնական» ժողովին, որովհետեւ այդ տեղ Յոյն և կաթոլիկ ներկայացուցիչները Քրիստոնէական աւանդական Եկեղեցու թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին կազմակերպութիւնների մէջ «մեծ փոփոխութիւններ» մտցրին, Քրիս-

Քրիստոսի «Նորհրդաւոր Ընթրիքի» ժամանակ տուած պատուէրներն է կրկնում և բարձր ձայնով ասում—«Առէք, կերէք, Սա Իմ Մարմինս է»։ յետոյ վերցնում է սկիհը՝ գինով, և ասում—«Ամենքդ Սորանից խմեցէք, որովհետեւ Սա է Իմ Նոր-Ուխտի Արիւնը, Որ ձեր և շատերի մեղքերի քաւութեան և թողութեան համար է թափուում»։

Սորանից յետոյ, Սեղանի աջ կողմը, յիշատակուում են՝

մտքերն ևս մերժեց։

—3). Երրորդ Տիեզերական ժողովը եղաւ Եփեսոսում 431 թուին, 200 հայրապետի մասնակցութեամբ. պատճառն էր Կոստանդնուպօլսի Յոյն «Նեստոր» պատրիարքը, ընդունելով Աստու Որդի Յիսուսին ուրիշ անձն, իսկ Կուսից Ծնածին՝ իբրև լոկ մարդ, որի պատճառով էլ ս. Կուսին համարում էր «մարդածին» և ոչ թէ «Աստուածածին»։ Ժողովը Նեստորի կարծիքները նոյնպէս հերքեց։ Մեղանից այստեղ ոչ ոք չկար. միայն այդ ժամանակ Կաթողիկոս էր ս. Սահակ Պարթևը. Սա, Ազգային ժողով կազմելով, ընդունեց Եփեսոսի ժողովի որոշումները։

Այստեղ աւելորդ չի լինի և՛ «Հաւատամքի» համառօտ բացատրութիւնը առաջ բերել։ Հաւատամքը «չորս» մեծ մասն ունի, որոնցից առաջինը վերաբերում է Հօրը, երկրորդը՝ Որդուն, երրորդը՝ ս. Հոգուն, իսկ չորրորդը՝ Եկեղեցուն, Որը մարդուս փրկութեան համար սահմանած Նորհուրդների Մատակարարողն է և «Դաւանութեան»՝ անսխալ վարդապետողն ու Ուսուցանողը։

Առաջին մասից քաղած ճշմարտութիւնները սօքա են—1)՝ Աստուած կայ և մի է. 2)՝ Աստուած մի է, բայց երեք Անձն ունի (Հայր, Որդի և Սուրբ Հոգի), այսինքն՝ մի Աստուածութեան մէջ՝ երեք Անձն, և երեք Անձանց մէջ՝ մի Աստուածութիւն, —մէկ խօսքով՝ Երրորդութիւն. 3)՝ Ս. Երրորդութեան Առաջին Անձը՝ Հայր Աստուածն է. 4)՝ այս երեքսրբեան Արարիչ-Աստուածն է վեց օրում ստեղծել երկինքը և երկիրը և նոցա միջի երևացող և աներևոյթ արարածները, որի համար, միւս «կատարելութիւնների» (յատկութիւնների) հետ միասին, «Ամենակալ» է կոչուում, իբրև ամեն բան Իւր զօրութեան մէջ Պարունակող։

Քրիստոնէական Եկեղեցու «սրբերն ու Հայոց Եկեղեցու նշանաւոր նահատակները և հայրապետները», որ մենք էլ նոցանից սիրտ առնենք և նոցա շաւղով զնանք։ Սեղանի ձախ կողմն էլ կեանք և առողջութիւն է խնդրուում բոլոր կենդանի մնացածներին համար—մեծից մինչև փոքրը, իշխանաւորից մինչև ռամիկը. խնդրուում է բոլոր աշխարհի, ևս և՛ Եկեղեցու՝ համար սէր և խաղաղութիւն, նոյնպէս և՛ գերի զնացած, կամ նեղութեան մէջ մաշուող՝ եղբայրնե-

Տիեզերքն էլ Աստուած վեց օրում ստեղծեց - առաջին օրը՝ լոյսը—(գիշեր և ցերեկ), երկրորդ օրը՝ երկինքը, երրորդ օրը՝ ջուրը ցամաքից բաժանեց, չորրորդ օրը՝ արեգակը, լուսինը և աստղերը ստեղծեց, հինգերորդ օրը՝ թռչունները և ձկները, վեցերորդ օրը՝ բոլոր կենդանիները և՛ ապա՝ մարդուն (Ադամին ու Եւային)։

Երկրորդ մասը ամբողջովին նուիրուած է Յիսուս-Քրիստոսին, Որի յատկութիւնները հետեւեալներն են—1)՝ Նա Երրորդութեան երկրորդ Անձն է. 2)՝ աշխարհիս երեսին Նորան անուանեցին Յիսուս (Փրկիչ) և Քրիստոս կամ Մեսիա (Աստուծոց Օծուած). 3)՝ «Միածին» է համարուում, որովհետև Հօր էութիւնից է, այսինքն՝ Աստուած է. 4)՝ Հօրից այնպէս է ծնուում, ինչպէս լոյսը՝ լուսից. 5)՝ Նա ճշմարիտ Աստուած է և ճշմարիտ Աստուծոց էլ ծնուած և ոչ թէ ստեղծուած. 6)՝ Հօր հետ մի էութիւն ունի և մասնակից էլ է այն ամեն ստեղծագործութեան, որպիսին Հօրից է ծագել։

Բացի յիշեալ յատկութիւններից՝ ընդունում ենք, որ Նա, մարդկային ազգի փրկութեան համար, երկինքից իջաւ, մարմին ստացաւ, մարդ դարձաւ, Սուրբ Հոգու զօրութեամբ Ս. Կուսից կատարեալ կերպով ծնուեց, «ճշմարտապէս» մարմին, հոգի և միտք առաւ և այն ամենը ունեցաւ, ինչ որ մարդուս մէջ կայ. չարչարուեց, խաչուեց, թաղուեց, երեք օրից յետոյ յարութիւն առաւ, երկինք համբարձաւ և Հօր աջ կողմը նստեց. պէտք է նոյն մարմնով և Հօր փառքով գայ՝ կենդանի մնացածներին դատաստան անելու և անվերջ թագաւորութիւն հիմնելու։

Յիսուս-Քրիստոսը Իւր աշխարհային կեանքում մարգարէի, քահանայի և թագաւորի պաշտօն կատարեց։ 1)՝ Մարգարէի պաշտօնը ցոյց տուեց նորանով, որ քարոզեց, թէ՛ Աստուած ամեն միսին՝

րին ազատութիւն, որին հետևում է խորիմաստ «Տէրու- նական» «Հայր մերը»:

— Գ). Յետոյ տեսնուում է Ճաշակման պատրաստու- թիւնը, որի ժամանակ, վայրագոյրը ծածկած, սքանչելի «Տէր-ողորմեաներն» են երգուում, որոնք իրանց մէջ՝ սի- րոյ, միութեան և Ազգի ու Եկեղեցու գոյութեան խնդրու- ուածներ են պարունակուում, իսկ պատարագիչը վերցնում է նշխարքը, չորս կտոր անում, մէկով ինքը ճաշակուում,

իւր գործի համեմատ՝ անշուշտ կ'վարձատրէ. 2)՝ Բահանայինը նո- րանով, որ Ինքը մարդկային ազգի վերութեան համար Սաչի վերայ Իւր Անձը զոհ բերաւ (պատարագ մատուցեց) և Աստծու ու մարդ- կանց միջնորդը եղաւ, և՛ 3)՝ Թագաւորինն էլ նորանով, որ մեր եկեղեցու և մեր սրտերի Տէրն ու Թագաւորը դարձաւ և մեզ էլ այնպիսի օրէնքներ տուեց, որ մենք նոցա միջոցով ազնիւ, առաքի- նի և անարատ կեանք կարողանանք քաշել այս աշխարհում:

Երրորդ մասը Ս. Հոգուն է նուիրուած, որտեղ պարզ յայտ- նուում է, որ՝ 1)՝ Ս. Հոգին Երրորդութեան Երրորդ Անձն է. 2)՝ ստեղ- ծուած չէ. 3)՝ կատարեալ է և ոչ մի պակասութիւն չ'ունի, ցոյց տա- լով, որ Ինքն էլ Հօր և Որդու նման կատարեալ Աստուած է և թէ՛ Դոցա բոլոր կատարելութիւններն էլ ունի. 4)՝ Իւր շնորհքը և զօ- րութիւնը ցոյց տուեց օրէնքների, մարգարէութիւնների և աւետա- րանների մէջ, որոնք Նորա ազգեցութեամբ են գրուած. 5)՝ «Հօրից բղխեց» (Յովհ. 15:գլ. 26), Յորդանան գետի վերայ իջաւ և յայտ- նեց, որ Յիսուս-Քրիստոսն է Աստծուց Ուղարկուածը—Առաքեալը և՛ 6)՝ սուրբ մարդոց մէջ բնակուեց, հասկացնելով, որ նոցա արած գործերն էլ ս. Հոգու ազդեցութեամբ են լինում:

Չորրորդ մասը իւր մէջն է ամփոփում Եկեղեցին: Քրիստո- նէական Եկեղեցին՝ Իւր էութեամբ՝ երկու տեսակ է լինում. մէկը կոչուում է յաղթանակողների, իսկ միւսը՝ զինտրեալների եկեղե- ցի. առաջինի մէջ մտնում են՝ հրեշտակները և հանգուցեալները, իսկ երկրորդի մէջ՝ ներկայ կենդանի մեացած հաւատացեալները, որոնք զինուած են Սուրբ Հոգու զէնքով՝ աշխարհքիս փորձութիւններին դիմադրելու նպատակով: Զինուորեալ Եկեղեցին էլ ունի իւր—1)՝ Ուսուցանողները, այսինքն՝ առաքեալները, աւետարանիչները, վար-

իսկ մեացած երեքով արժանաւոր ցանկացողներին ճաշա- կում. թէ վերջիններս չեն լինում, այն ժամանակ ամ- բողջն էլ ինքն է ընդունում:

— Դ). Ամենից վերջը՝ դպիրները «գոհացողական» երգեր են երգում, իսկ քահանան իմաստալի «Որ օրհնես» աղօթքը ասում և Աստծու օրհնութիւնը խնդրում Եկեղե- ցու թէ՛ ներկայ և թէ՛ բացակայ եղող բոլոր անդամների համար, որից յետոյ ձախակողմեան սանդուղով Բեմից իջ- նում է Ատեան, «Յովհաննու Աւետարանից» առաջին գլու- խը կարդում—Քրիստոսի—1)՝ «նախայաւիտեան Ծը- նընդեան, 2)՝ Աստուածութեան և 3)՝ Երկրային Գործու- նէութեան» մասին, և, ապա, ժողովրդին արձակում:

Արձակելու ժամանակ ժողովրդին «Բարձրաունեմ» նըշ- խարքից մասեր են բաժանում, որոնք մէկ կողմից, այն «Սիրոյ Տրապէզը» (հացկերոյթն) են յիշեցնում, որը՝ հնու-

դպպետները և քահանաները, և՛ 2)՝ Ուսանողները, որոնք Նորա հեռուողներն են համարուում: Քրիստոնէական Եկեղեցին Հանդանա- կում անուանուում է—1)՝ մի, որովհետեւ իսկական Եկեղեցին մէկն է, Որը մի Դուլիս ունի (Յիսուս-Քրիստոսը), Որի հետ բոլորս միացած ենք մի Հաւատով, մի Յուսով և մի Սիրով. 2)՝ սուրբ, որովհետեւ Նա օրհնուած է Յիսուս-Քրիստոսով, Նորա կրած տանջանքներով, ազնիւ և մաքուր ուսումով, աղօթքով և խորհուրդներով. 3)՝ Ընդ- հանրական, որովհետեւ նորան կարող են հաւատալ ամեն ժամանա- կի, ամեն ազգութիւնների, ամեն կոյման, և՛ ամեն երկիրների մարդիկ. 4)՝ առաքելական, որովհետեւ հաստատուած է առաքեալներից:

Ընդունում ենք՝ 1)՝ մի մկրտութիւն (սորան կից և՛ միւս խոր- հուրդները), 2)՝ սպաշխարութիւն, 3)՝ մեղքերի քաւութիւն և թո- դութիւն, 4)՝ մեռածների յարութիւն, 5)՝ հօգիների և մարմինների յաւիտենական դատաստան, 6)՝ երկնքի թագաւորութիւն և 7)՝ յա- վիտենական կեանք:

Վերջը՝ Հանդանակը նզովում է նոցա, որոնք սխալ կարծիքներ են յայտնում թէ՛ Որդու և թէ՛ Սուրբ Հոգու մասին:

մըն՝ մնացած նուէրներից էր կազմուած, և, ամեն պատարագից յետ, ժողովրդին տրւում,— իսկ, միւս կողմից, հազորգւողների և չհազորգւողների մէջ «հոգևոր միութիւն» պահպանում, հասկացնելով, որ մենք բոլորս թէ՛ մարմնով և թէ՛ հոգով մէկ ենք և այսուհետև էլ «մի սիրտ և մի հոգի» պէտք է լինինք:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Տ Ա Ր Ի:

ՏՕՆԵՐԸ ԵՒ ՆՈՅՍ. ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ:

Տօնը սահմանուած է Աստծու արած այն «բարիքները մտաբերելու և իբրև օրինակ վերցնելու», որոնց նա տուել է՝ 1) — կամ ամբողջ մարդկային սեռին, 2) — կամ առանձին հասարակութեանը և 3) — կամ — Եկեղեցուն, որոնց պատճառով հաւատացեալները իրանց «չնորհակալութիւնն» են յայտնում և Աստծուն «փառաբանում»: Տօներին ամեն մի քրիստոնեայ պէտք է իւր սովորական օրական գործերը թողնէ և «Աստուածգիտութեան ու Աստուածպաշտութեան» առարկաներով զբաղուի թէ՛ տաճարումս և թէ՛ տանը. բացի դորանից, պէտք է առաքինի և բարի գործեր կատարէ և՛ տաճարից դուրս, օրինակ — օգտաւէտ գրքեր կարդալով, հիւանդներին այցելելով, աղքատներին և թշուառներին օգնելով, և այլն: Վերոյիշեալ տօնական հանգստութիւնից կարելի է եզրակացնել այն, որ մենք չ'պէտք է պարսպ, կամ անգործ՝ մնանք, որովհետև «պարսպութիւնը ամեն շարիքի մայր» է համարւում, իբրև անազնիւ մտքերի և տգեղ գործերի աղբիւր:

Հայոց Եկեղեցական տօները լինում են «Անշարժ և Շարժական»: Անշարժ տօները նոքա են, որոնք «միևնոյն ամսին և միևնոյն ամսաթուին» են կատարւում. իսկ շարժականները՝ նոքա, որոնք «զանազան» ամիսներում և զանազան ամսաթուերում են տօնւում:

Բացի դորանից՝ տօները լինում են — 1) Տէրունական,

2) Աստուածածնի և 3) Սրբերի (ընդհանուր Քրիստոնէական և Ազգային):

Ա. ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ:

Տէրունական տօները նորա են, որոնք Յիսուս-Քրիստոսի «Երկրաւոր Կեանքի» զէպքերին են վերաբերում, որոնցից նշանաւորները հետևեալներն են:

— 1). Բրիստոսի ծնունդը և Մկրտութիւնը *) Յունուարի 6-ն:

I. Ծնունդը. Հռովմայեցոց Օգոստոս կայսեր հրամանով Յովսէփը և ս. Կոյս Մարիամը գնացին իրանց «պապենական» Բեթղեմէ՛մ՝ քաղաքը՝ «Աշխարհագրական մատենի» մէջ գրուելու. քաղաքումն, իրանց չքաւորութեան պատճառով, գիշերելու տեղ չգտան. գնացին դուրս և գիշերը մնացին հովիւների «քարայրում», ուր և՛ ծնաւ մեր Տէր Յիսուս—Քրիստոսը: Առաջին անգամ Քրիստոսի Ծնունդը իմացան «հովիւները», որոնց էլ աւետեցին «հրեշտակները»:

II. Մկրտութիւնը. Քրիստոսը, 30 տարեկան հասակում, Իւր ծնուած ամսաթւում, մկրտուեց Յորդանան գետում. մկրտողն էր Յովհաննէս Մկրտիչը:

Առաջին չորս դարի ընթացքում Հայերը և թէ՛ միւս բոլոր քրիստոնեաները այդ երկու տօնը Յունուարի վեցին էին կատարում. միայն՝ հինգերորդ դարից սկսած՝ միւս ազգերը սկսեցին Քրիստոսի Ծնունդը տօնել Դեկտեմբերի

Ծանօթ. *) Մկրտութեան տօնը կոչում է և՛ «Աստուածայալանութեան» տօն, որովհետև Աստուածութեան Ամենասուրբ «Նրբորդութիւնը» ամբողջ ջովին մարդոց մկրտուելու ժամանակ յայտնուեց.— «Հայր» Աստուածը երկնքից ասեց.— «Դա Իմ սիրելի Որդին է, Գորան լսեցէ՛ք»: Աստու. Մարմնա՛ցած Որդին մկրտուեց, իսկ Սուրբ Հոգին էլ աղանու նման, երկնքից իջաւ:

25-ն, իսկ Մկրտութիւնը դարձեալ Յունուարի 6-ն. մեր Հայոց Եկեղեցին չ՛փոխեց Իւր Առաքելաւանդ հին հիմնաւոր սովորութիւնը:

Օտարադաւանների փոփոխելու պատճառն էլ այս էր: Յանկութիւն յայտնուեցաւ «Մկրտութեան» հանդէսը կատարել— «Յորդանան» գետի ափում. բայց դա Երուսաղէմից թէ՛ հեռու էր և թէ՛ գնալու համար էլ ժամանակ էր պահանջում: Ուստի՝ Ծնունդը Դեկտ. 25-ն զցեցին, ինչ որ՝ հնումն՝ տօնուում էր և՛ իրանց «Արևի» տօնը, որ թէ՛ այդ «Արևապաշտութեան» հին մնացորդները արմատահան լինին և թէ՛ ժամանակ էլ վաստակուէի Մկրտութեանը գետի վերայ լինելու, — Յունուարի 6-ն:

Յունուարի 5-ն, «Ճրագալոյցի» երեկոյեան, մեր մէջ հանդիսաւոր պատարագ է լինում, որից յետոյ «Թաթախում ենք» ուտիսեղէն կերակուրներով, բացի մսեղէնից, որի պատճառով այս օրը Ծննդեան նաւակաւորք է կոչուում:

— 2). Յունուարի 13-ն «Տիրոջ Անուանակոչութեան» օրն է, երբ «Յիսուս» անունը գրոշմեցին:

— 3). Փետրուարի 14-ն Տեսն ընդ առաջն է տօնուում: Յիսուսը, 40 տարեկան դառնալով, իբրև ընծայ, Երուսաղէմի Տաճարը տարուեցաւ, ուր Սուրբ Հոգու զօրութեամբ նորան ծերունի Սիմէօնը և մարգարէուհի Աննան ճանաչեցին և՛ նորա աշխարհիս ապագայ «Փրկիչ» լինելը՝ յայտնեցին:

Հին ժամանակ՝ Հայոց «Արամազգի» *) որդի կրակի

Ծանօթ. *) Մեր Հայերը, շատ հին ժամանակներում՝ «կապաշա» էին, որոնց գլխաւոր չ՛ատուածն էր Արամազգը, որ երեք զուտը ուներ — Անահիտ՝ իմաստութեան, Սատղիկ՝ զեղեցկութեան և Նանէ՝ տանտիկնութեան շատուածուհիներ, ևս և մի շատուած որդի՝ «Միհր» անունով, որ ութութեան շատուածուհիներ, ևս և մի շատուածուհի էլ տէրն էր համարում: Քաջութեան տապաւորութեան վերայ հսկողը և «կրակի» էլ տէրն էր համարում: (Սատղիկի ամուսինը), իսկ զիտութեան ախպրն էր Վահագն չ՛ատուածը, (Սատղիկի ամուսինը), իսկ զիտութեան

Հաստուած Միհրի տօնը կատարելու համար՝ տարէնը մի անգամ հրապարակում մեծ «կրակ» էր վառուում, որի շուրջը պարում էին և խնդում: Այդ տօնը Փետրուարի 14-ն էր լինում: Երբ «Տեառն ընդ առաջ» քրիստոնէական տօնը հաստատուեցաւ, այն ժամանակ հին «կրակապաշտականը» ոչնչացաւ, թէև մինչև այժմս մեր գիւղացիների տների առաջ կրակներ են վառուում և մեծ ուրախութիւններ սարքուում, որտեղ կրակի շուրջ պարում են, թոչկոտում, երգեր ասում և ծխի բարձրանալուց զանազան գուշակութիւններ անում:

— 4). Ժողկազարդ: Բեթանիա գիւղում չորս օրուայ մեռած Ղազարոսին յարութիւն տալուց յետոյ, Չատկից մի շաբաթ առաջ, Յիսուս-Քրիստոսը իւր վերջին ճանապարհորդութիւնը դէպի Երուսաղէմ արեց: Հրէայ ժողովուրդը՝ այդ հրաջքով *) մագնիսացած, որն ահագին բազմութեամբ Երուսաղէմ էր եկել «Չատկի» տօնը կատարելու, — Նորան իսկ-թագաւորական ընդունելութիւն ցոյց տուեց. — երեխաները իրանց ձեռքերին բռնած արմաւի և ձիթենի ծառերի ճիւղերն օդում ձօձեցին, իսկ մեծերը, իշով անցնելու ճանապարհին, իրանց շորերը փոսեցին և ամբողջ ժամանակ ամենքը, — «Մեսսիական» «Ովսաննա» **) ասելով, (որ կ'նշանակէ՝ «Փրկիր, Տէր») Նորան փառաբանեցին:

Մեր Եկեղեցու ժամերգութեան միջոցին, մեր ձեռքերում, արմաւի և ձիթենի ծառերի ճիւղերի փոխարէն, «ուռի» ծառի ճիւղեր ենք բռնում, մանաւանդ որ ուռի

թեանը — Տիրը, (Արամազդի գպիրը), որ Գրող էլ էր կոչում:

Բացի դոցանից՝ այդ ժամանակուայ Հայերը պաշտօն էին մատուցանում և՛ բնութեան առարկաներին — արկին, լուսին, կրակին, ծառերին և այլոց: Իրանց կուպաշտական կրօնական կարգերը կատարելու համար նոքա ունէին «Լուստներ, ատրուշաններ (կրակատներ) և մեհեաններ», և՛ և՛ քրմեր ու քրմապետ պաշտօնեաներ:

*) Յովհ. 12, 9, 17, 18 **) Սաղմոս — 117, 25:

ծառը մեր երկրում ամենից առաջ է տերեւակալում, իսկ արմաւի և ձիթենի ծառ էլ այստեղ չի բուսնում:

— 5). Աւագ հինգշաբթի: Բաղարջակերաց *) տօնի սկզբում Յիսուսը կամեցաւ զատկական գառը ճաշակելու տալի՝ «Վերնատանը» «Խորհրդաւոր Ընթրիք» ունեցաւ, ուր, իբրև սքանչելի «խոնարհութեան և համեստութեան» օրինակ, աշակերտների ոտքերը լուաց և ս. Պատարագի խորհուրդը հաստատեց՝ իւր աշակերտներին «բաղարջ» հաց և զինի բաշխելով: Այդ գիշեր Յիսուսը, Ընթրիքից յետոյ, Գեթսեմանի պարտէզում՝ ծնկաչոք՝ դառնակսկիծ աղօթք արեց և՛ ապա, «Յուզայից» մատնուելով, Ձեռքերը կապած՝ քահանայապետի և Պիղատոսի մօտ տարուեցաւ, ուր և՛ շատ «չարչարանքներ» կրեց:

Չարչարելուց յետոյ՝ Աւագ ուրբաթ առաւօտ, ժամի 9-ն, երկու աւագակների հետ, Գողգոթա սարի գլխին Հրէաները Նորան խաչեցին այն Խաչի վերայ, Որի վերևի մասում իբրև «մեղադրանք» գրել էին — «Յիսուս Մագովրեցի Թագաւոր Հրէից» (Յ. Ն. Թ. Հ.):

Աւագ ուրբաթ երեկոյ կատարուում է և՛ «Թաղման» հանդէսը: Յիսուսին թաղեցին «Գեթսեմանի» պարտէզում Յովսէփ Արեմաթացին և Նիկողիմոսը, Պիղատոսի թոյլ-Յովսէփ Արեմաթացին և Նիկողիմոսը, Պիղատոսի ծածուկ աշատուութեամբ. սոքա երկուսն էլ Քրիստոսի ծածուկ աշակերտներից էին և Հրէաների «Մերակոյտի» անդամներ:

Աւագ հինգշաբթի երեկոյեան՝ «Ոտնալուայի», իսկ գիշերն էլ Քրիստոսի կրած սոսկալի չարչարանքների և մահուան դատապարտուելու յիշատակն (Սուգն) ենք կատարում: Ոտնալուային «կարագ» ենք գործածում ի յիշատակ այն կնոջ, որը Սիմէօնի տանը Յիսուս-Քրիստոսի

*) Ծանօթ. Այս տօնը, որ մի քանի օր է տևում, Հրէաների մէջ «Նիկողոսից» իրանց գուրս գալու և 40 տարի անապատներում աղբելու յիշատակը պահելու համար է սահմանուած, որի միջոցին նոքա ուտելիք — հացը՝ «անխմոր» չբաղարջ էին գործածում:

Գլուխը անուշահոտ իւղով օծեց, իւր մեղքերը զոջաց և անցկացրած վաս կեանքից հեռանալու և նոր—լաւն էլ ընդունելու խոստում տուեց:

— 6)՝ Զատիկ կամ Բրիստոսի Յարութիւն: Հրէաներն և՛ս ունէին Զատիկ, որը Պասէք էր կոչուում. սա էր Եգիպտոսից դուրս գալու տօնը: «Պասէք» կ'նշանակէ՝ «մօտով անցնել», կամ «ազատել», որի միտքը վերցրած է նորանից, որ, դուրս գալու գիշերը, Հրէաները Եգիպտոսում «մահից ազատուեցան», իսկ կոտորուեցան միայն Եգիպտացոց անդրանիկ որդիները: Քրիստոսի Յարութիւնը, «երեք օրուայ թաղումից յետոյ», պատահեցաւ Հրէաների Պասէքի տօնին, կիրակի, ուստի և՛ գա քրիստոնէաների համար «Յարութիւն» կամ «Զատիկ» կոչուեցաւ:

Յիսուսի Յարութիւնը մեր տօների ամենապլխաւոր տօնն է համարուում և՛ մինչև անգամ՝ մի քանի շարժական նշանաւոր տօների ժամանակաշափ ընդունուում: Այս տօնի նախընթաց երեկոյին, շաբաթ, նաւակատիք լինելով, հանդիսաւոր «Ճրագալոյց» — պատարագից յետոյ, թաթախուում ենք «ուտիս» կերակրեղէններով, բացի մսից:

— 7)՝ Համբարձումն: Յիսուս-Քրիստոսը, իւր Յարութիւնից 40 օր յետոյ, աշակերտների հետ Զիթենեաց սարը գնաց և այնտեղ, նոցա խրատներ տալով և Զեռքերը գլխներին տարածելով, օրհնեց ու երկինք համբարձաւ:

— 8)՝ Հոգեգալուստ: Սուրբ հոգին, Որ Յիսուս-Քրիստոսը խոստացաւ տաան օրից յետոյ ուղարկել, առաքեալների վերայ իջաւ Քրիստոսի Յարութեան 50-դ օրը, որի պատճառով այդ տօնը կոչուեցաւ Յինունք (յիսուն), կամ՝ նոյն նշանակութեամբ՝ Պննտեկոստէ:

Այդ օրը Հրէաները սովորութիւն ունէին իրանց աները և սինագոգները ծառերի ճիւղերով և ծաղիկներով զարդարել: Այդ նոքա այն յիշատակի համար էին անում,

որ Աստուծու Օրէնքը նոցա պապերին տրուեցաւ «Սինա» սարից, որը այդ ժամանակ կանաչով և ծաղիկներով էր ծածկուած: Եւ՝ որովհետև առաջին քրիստոնէաները Հրէաներից էին, այդ պատճառով՝ նոքա էլ այդ սովորութիւնը նախկին Քրիստոնէական Եկեղեցին մացրին:

— 9)՝ Այլակերպութիւն կամ Պայծառակերպութիւն Տեսոն (Վարդավառ): Յիսուս-Քրիստոսը վերցրեց իւր աշակերտներից երեքին՝ Յովհաննիսին, Պետրոսին և Յակովբոսին, և գնաց հրաշագարդ «Թափօր» սարը՝ աղօթելու, այնտեղ նա «կերպարանափոխուեց», այսինքն՝ Դէմքը արևի և հանդերձը լուսնի նման լուսաւորուեցան, որի ժամանակ Աստուծու ձայնը լսուեց — «Դա է Իմ սիրելի որդին, Դորան լսեցէք»:

Այլակերպութեան օրը, հնումն, մեր Հայերը ունէին և՛ մի նշանաւոր հեթանոսական տօն, որ Վարդավառ էր կոչուում, իբրև ծաղիկներով և վարդերով զարդարուած օր՝ ի յիշատակ իրանց «Անահիտ» «չաստուածուհու», որպիսի սովորութեան նշանն երևում է նորանից, որներկայումս գիւղացիք շատ տեղ իրանց անասունները ծաղկից շինած փնջերով են զարդարում: Բացի այդ սովորութիւնից՝ այդ օրը միմեանց վերայ ջուր են ցանում և աղանի թոցնում, իբրև ջրհեղեղի յիշատակ:

— 10)՝ Գիւտ-Խաչ: Մեծն Կոստանդիանոս կայսեր «Հեղինէ» մայրը կամեցաւ երուսաղէմում կորած ս. Խաչը «գտնել», Որ հեթանոսները, Քրիստոսի հետ խաչուած երկու աւագակի խաչերի հետ, մի տեղ էին թաղել և, հետքը կորցնելու համար, վերան «կոտորուն» շինել: Այդ նպատակով՝ Հեղինէ թագուհին 326-ին երուսաղէմ գնաց և, ինչ մի Յուդա ծերունու պատմելով, Գողգոթայի կոտորունը քանդել տուեց, խաչերը գտաւ, Տիրոջ Խաչը հրաշքով որոշեց և նոր կառուցած «ս. Յարութեան» եկեղե-

ցում նոյնը, խուռն բազմութեան ներկայութեամբ և երուսաղէմի այն ժամանակուայ պատրիարք Մակարիոսի առաջնորդութեամբ, բազմեցրեց: Յուդան էլ, - Գրիստոսի կենսատու Խաչի հրաշագործութիւնից՝ քաջալերուած, քրիստոնէութիւնը ընդունեց, «Կիւրեղ» անունով՝ երուսաղէմի պատրիարք դարձաւ և՛ վերջը, Յուլիանոս Ուրացողի ժամանակ, նահատակուեցաւ:

Խաչը գտնելու տօնը մեր Եկեղեցին Հոկտեմբեր ամսումն է կատարում:

— 11)՝ *Խաչվերաց*: 614 թուին Պարսից Խոսրով թագաւորը յարձակուեց Երուսաղէմի վերայ և, շատ ուրիշ գանձերի հետ, Տիրոջ Խաչը գերի տարաւ: Բիւզանդական Հերակլէս կայսրը, դորանից 14 տարի յետոյ, Պարսից թագաւորին յաղթեց, փառաւոր խաղաղութեան դաշը կապեց և ս. Խաչը վերադարձնել տուեց: Կայսրը, արքայական թագը և բոլոր վերնաշորերը հանած, հասարակ-պարզ հագուստով, ոտաբոբիկ, Ս. Խաչը, ուսի վերայ դրած, ս. «Յարութեան» Տաճարը տարաւ, ուր՝ համբուրելու համար՝ ահագին բազմութիւն եկաւ: Ժողովրդին ցոյց տալու նպատակով՝ Երուսաղէմի այն ժամանակուայ պատրիարք Զաքարիան ս. Խաչը վերացրեց—բարձրացրեց, այսինքն՝ «վերն տարաւ», որի համար էլ այդ տօնը «Խաչվերաց» կոչուեցաւ, որը մեր Եկեղեցին կատարում է Սեպտեմբերի 14-ին, եթէ օրը կիւրակի է, իսկ եթէ՝ հասարակ, այն ժամանակ Եկեղեցական հանդէսը լինում է այդ ամսաթուին մօտիկ եղած կիւրակի օրը:

Տիրոջ Խաչից, ժամանակի ընթացքում, շատ «մասեր» են հանուել և գանազան կողմեր տարուել:

Բ. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՏՕՆԵՐ:

— 1). Ս. Կոյս Մարիամի ծնունդը—8-ն Սեպտեմբերի: Նազարէթ քաղաքի բարեպաշտ Յովակիմից և Աննայից ծնուեց ս. Կոյս Մարիամը:

— 2). Ս. Կոյս Մարիամի երեք տարեկան տաճար տանելը՝ 21-ն Նոյեմբերի: Ս. Կոյսը, երեք տարեկան դառնալով, ծնողների խոստման համեմատ, «Երուսաղէմի» Տաճարը տարուեց և Նորան նուիրուեց: Մնաց այդտեղ մինչև 14 տարեկան հասակը, որի միջոցին, Իւր ծնողների մահից յետ, Իւր ազգական ծերունի՝ Յովսէփի տունն անցաւ:

— 3). Աւետումն ս. Կոյս Մարիամի—7-ն Ապրիլի: Նազարէթ քաղաքում, Յովսէփի մօտ եղած ժամանակ, ս. Կոյսը Գաբրիէլ Հրեշտակապետից «աւետիք» (ուրախ համբաւ) ստացաւ, որ Իրանից է ծնուելու «Յիսուսը»՝ աշխարհի Փրկիչը:

— 4). Վերափոխումն: Գրիստոսի համբառնալուց յետոյ, աւանդութեան համեմատ, 16 տարի էլ ս. Կոյս Մարիամը Յիսուսի սիրելի աշակերտ Յովհաննիսի մօտ ապրեց: Մահն զգալով՝ Ս. Կոյսը ցանկացաւ Իւր Որդու բոլոր աշակերտներին տեսնել, որը և՛ կատարուեց. եկան բոլորը, բացի Բարդուղիմէոսից. մեռաւ Ս. Կոյսը, Որին զիշերով Առաքեալները թաղեցին. երեք օրից յետոյ եկաւ Բարդուղիմէոսը և ցանկացաւ Գերեզմանը տեսնել. նկատեցին, որ Ս. Կոյս Մարիամի մարմինը չ'կայ—արդէն վերափոխուել է: Վերափոխման տօնը «շարժական» է և կատարուում է Օգոստոսին: Այդ օրը մեր Եկեղեցին կատարում է և «խաղողի» օրհնութիւնը:

Չութիւններով կայսեր սիրտը զրաւել, Հռովմէական լէ-
զիօններով Պարսիկներէց ժառանգական գահը խլել և Հա-
յաստանի թագաւոր նստել:

№ 23. ՍՈՐԻՑ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐԻՉ:

Սա, մի անգամ Նրզնկա քաղաքի ոսկեձոյլ «Անահիտ»
չաստուածուհուն երկրպագութիւն չտալու պատճառով,
Գրիգորին սարսափելի տանջանքներ տուեց և, երբ իմա-
ցաւ, որ Գրիգորի հայր Անակն է իւր հօր սպանողը, «Ար-
տաշատի» «Մօր Վիրապը» ձգեց, ուր 15 տարի մնաց, ու-

րին գիշերները, ծածուկ, մի պառաւ կին էր հաց ու շուր
տանում:

Հռովմայեցոց Դիոկղիտիանոս կայսրից, քրիստոնեա-
ների դէմ հալածանք յարուցանելու ժամանակ, Հռովմից
միքանի տասնեակ կոյսեր փախան և Հայաստան եկան,
մանաւանդ որ կայսրը կոյսերից մէկի, այն է՝ ամենագե-
ղեցիկ թագաւորազն Հռիփսիմէի հետ ամուսնանալ կամե-
ցաւ, միայն թէ վերջինից մերժումն ստացաւ: Տրդատը,
Դիոկղիտիանոսի իմացնելովն, կոյսերին Վաղարշապատի
հնձաններում գտաւ և ինքն այդ գեղեցկուհու հետ ամուս-
նանալ ցանկացաւ. միայն թէ այստեղ սա էլ խիստ մեր-
ժումն ստացաւ: Տրդատը, կատաղելով, հալածանքներից
իրանց գլուխը փրկած 37 հոգի կոյսերին կոտորեց. — Հռիփ-
սիմէի գլուխը թոցնել, իսկ Սորան սիրտ տուող մայրա-
պետ Գայանէի լեզուն էլ կտրել տուեց: Մարմինները մնա-
ցին անթաղ. Տրդատի խիղճը տանջեց, որից խելացնո-
րուեց — հիւանդացաւ և խոզաբար կեանք վարել սկսաւ:
Տրդատի քոյր «Խոսրովիդիստի» պահանջմամբ, որին Պարսից
թագաւորի կոտորածից պահել էին, թագաւորական գանձերով
միասին, մի բերդում՝ Օտա Ամատունի նախարարի հսկողու-
թեամբ, Ս. Գրիգորը Խորվիրապից հանուեց, թագաւորին
բժշկեց — հանգստացրեց, և՛ ապա, 66 օր ծոմապահութիւ-
նից ու քարոզութիւնից յետ, բոլորին 301 թուին Բրիս-
տոնեայ դարձրեց: Այդ միջոցներին էր, որ Ս. Գրիգորը՝ նա-
հատակ կոյսերի մարմինները երեք տեղ ամփոփեց և վե-
րաները, Վաղարշապատի մօտ, երեք եկեղեցի շինել տուեց՝
ս. Հռիփսիմէի, Գայիանէի և Շողակաթի անուններով, որոնք
մինչև այժմ էլ կանգուն կան:

Ս. Գրիգորը՝ Ազգի հաւանութեամբ՝ «Առաջին Կաթու-
ղիկոսացու» ընտրուեց, և՛ որովհետև ձեռնադրելու համար
Հայաստանում եպիսկոպոսներ չ'կային, այդ պատճառով

Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը գնաց և Ղևոնդ եպիսկոպոսից եպիսկոպոս ու «Հայրապետ» ձեռնադրուեց՝ իբրև Թաղէոս և Բարդուղիմէոս Առաքեալները՝ յաջորդ. (պատկ. 23): Ս. Գրիգորը, Կեսարիայից Հայաստան վերադառնալով, Տրդատին ու բոլոր ժողովրդին 302 թուին մկրտեց:

Սուրբ Գրիգորը Երկրորդ Լուսաւորիչ կոչուեց, որովհետև Թաղէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալները Մեր մէջ հաստատած «Քրիստոնէութիւնը Սա վերականգնեց եւ տարածեց»: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը և Տրդատ Թագաւորը սկսեցին Հայաստանում «կռատները քանդել, Գրիստոնէա-

№ 24. Ս. Էջմիածնի.

կան եկեղեցիներ շինել և ուսումնարաններ բաց անել»: Երբին ձեռնութեան մէջ Ս. Գրիգորը վախճանուեց 332 թ. և Նորան աշակերտող Հայերը Նորա «Մասունքները» հաստատեցին գլխաւոր եկեղեցիներում, իսկ նշանաւոր մասը՝ «Կաթողիկոսարանում»:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը երեք տօն ունի—1)՝ Մուսն ՚ի Վիրապ, որ տօնուում է միշտ Մեծ Պասի հինգերորդ շաբաթուայ շաբաթ օրը.—2)՝ «Ելն ՚ի Վիրապէն», որի տօնը կատարուում է Հոգեգալտից յետոյ՝ առաջին շաբաթուայ շաբաթ օրը, և—3)՝ «Գիտ Նշխարաց», որի տօնը լինում է ամառը: Առանձին տօն է կատարուում և՛ Տրդատ Թագաւորի համար:

— 3). Ս. Էջմիածնի տօն: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, մի անգամ, Վաղարշապատի մօտ քարոզելիս և աղօթք անելիս, հետեալ երևոյթը տեսաւ. նկատեց, որ երկնքից իջնող լուսաւոր Անձը ձեռքի ոսկէ մուրճով գետնին խփեց, որից գետինը դրդաց, լուսեղէն կամար ձևացաւ և գլխին էլ մի խաչ երևաց: Հրեշտակը բացատրեց, որ Իջնողը Միածին Որդին է, և թէ Ինքը՝ Ս. Գրիգորը՝ պէտք է «լուսաւորէ, այսինքն՝ Գրիստոնէութիւնը տարածէ, Եկեղեցի շինէ, և Հայրապետական Աթոռը հաստատէ»: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը 303 թուին այդտեղ մի մեծ սրբատաշ քարէ Եկեղեցի շինել տուեց, որը, ըսկզբում, «Կաթողիկէ» կոչուեց, իսկ յետոյ, ՚ի յիշատակ «Միածին Որդու Իջման», «Էջմիածին» անուանուեց. (Պատկ. 24):

Ս. Էջմիածնի հիմքի քարերը գնելիս Ս. Գրիգորն ու Տրդատն էլ աշխատեցին և քրտինք թափեցին: Ներկայումս այդ վանքը մեր «Հայութեան» «սիրտն է համարուում և հօգին». դորա գոյութեան հետ է կապուած եղել և թէ այժմըս էլ կապուած է և՛ մեր Հայութեան գոյութիւնը. դա մի գօրեղ Մազնիս է, որ բոլոր Հայերիս սրտերը դէպի Իրան է քաշում, Որի յարատեւութեան համար Մեր Եկեղեցում մի շարք «սրտաբուլի» երգեր են երգուում:

№ 25. Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՄԵՇԿԻ. պատուական Թանգարանը:

Ս. Էջմիածնի տօնը, փառաւոր հանդիսով, բոլոր Եկե-

ղեցիներում կատարում է Հոգեգալստից յետոյ — առաջին կիւրակի օրը:

— 4). Մեծն Ներսէս: Չորրորդ դարի ամենանշանաւոր Կաթողիկոս Ներսէս Մեծը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի թոռան թոռն էր, Որ Իւր ժամանակին լաւ կրթութիւն էր ստացել Կոստանդնուպօլսում և Կեսարիայում. Սա մեծ հռչակ հանեց նորանով, որ հիմնեց՝ «եկեղեցիներ, վանքեր, իջևաններ, աղքատանոցներ, հիւանդանոցներ, ուրկանոցներ (բորոտների բուժարան), ուսումնարաններ», և այլն, այնպէս որ բոլոր այդ տեսակ բարեգործական հաստատութիւններին թիւը հասաւ մինչև 2000-ի, որոնց վերայ կառավարիչ նշանակեց իւր սարկաւազ Խաղ-ին, որ վերջը եպիսկոպոս և տեղապահ դարձաւ Ներսէս Մեծը շատ պարզ բնավորութիւն ունէր. — նորա համար թաղաւորի և ազգատի մէջ խտրութիւն չ'կար. նա մի օր թագաւորի մօտ էր ճաշում, երկրորդ օրը աղքատի խրճիթում գտնւում, երրորդ օրը հիւանդին և սգաւորին մխիթարելու գնում: Նա պատուիրեց «վերջացնել» մեռելների վերայ անմիտ «լաց ու կոծ անելը», «սևեր հագնելը» և մերձաւոր ազգականների հետ «պսակուիլը», մանաւանդ որ այդպիսիների սե ունդները՝ շատ անգամ՝ ցեղական դարձած տկարութիւններով էին տառապում:

№ 26. Ս. ՍԱՀԱԿ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ:

Ազգը, Սորա աննման բարիքը տեսնելով, իբրև երախտագիտութիւն, անուանը կցեց «Մեծ» և «Հասարակաց Հայր» տիտղոսը: Բացի սորանից՝ ազգասիրական զգացմունքները զարթնելով և զարգանալով՝ Սորա ժամանակ,

ընդհանուր հաւանութեամբ, որոշուեց—1)՝ «Կաթողիկոս ամենայն Հայոց» տիտղոսին աւելացնել և՛ «Ծայրագոյն Պատրիարք» բառերը և՛ 2)՝ Հայոց կաթողիկոսներին օծել միայն Ս. Էջմիածնում՝ Հայ եպիսկոպոսների ձեռքով. (պատ. 25):

Ներսէս Մեծը կաթողիկոսութիւն արեց 365-ից մինչև 384 թուականը:

Ներսէս Մեծի տօնը կատարւում է՝ Հոգեգալստից յետոյ՝ երկրորդ շաբաթուայ շաբաթ օրը:

— 5). Սուրբ Սահակ և սուրբ Մեսրոպը Թարգմանիչները:

Մինչև հինգերորդ դարի սկիզբը Աստուածպաշտութեան զրբերը, Հայկական տառեր չ'լինելու պատճառով, Ասորերէն և Յունարէն էին. ժողովուրդը ոչինչ չէր հասկանում. խիստ ցանկութիւն յայտնուեցաւ բոլոր Աստուածպաշտութիւնը «Հայրենի» հասկանալի լեզուով լսել. այդ գործին ձեռնամուխ եղան մեր Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպը հայրերը:

№ 27. Ս. ՄԵՍՐՈՊԵ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ:

Ս. Սահակը Ներսէս Մեծի որդին էր. (պատկ. 26). լաւ կրթութիւն էր ստացել Կոստանդնուպօլսում. քաջ գիտէր Հայերէն, Յունարէն, Ասորերէն և Պարսկերէն. կաթողիկոս էր մեր Հայոց ուսուցիչները Արշակունի Վրամշապուն թագաւորի ժամանակ: Վրամշապուն «քարտուղար» էր Մեսրոպը, (պատկ. 27), որ դարձեալ լաւ կրթութիւն էր ստացել, ինչպէս և՛ Ս. Սահակը: Սա, կուսակրօն դառնալով, անձամբ տեսաւ ժողովրդի անտանելի դրութիւնը՝ անհասկանալի լեզուով Աստուածաբանութիւնը:

տուածպաշտութեան կարգը Մեր Եկեղեցում կատարելու ժամանակ. Սա «Հայոց տառերը» գտնելու մտադրութիւնը յայտնեց Ս. Սահակին: Ժողով եղաւ թագաւորի մօտ. թագաւորը յայտնեց Դանիէլ եպիսկոպոսի մօտ Հայոց «հին տառեր» լինելը. բերել տուին դոցա, միայն անյարմարութիւններ գտան: Ինքը՝ Մեսրոպը՝ գնաց Միջագետքի կողմերը և գիմեց շատ իմաստուն մարդոց. վերջը՝ Աստուածային Շնորհքով՝ մեր տառերը 406 թ. գտաւ և Սողոմոնի «Առակներն ու Նոր-Կտակարանը» թարգմանեց: Մեր գրականութեան «պաշտպան» (մեկենաս) Վռամշապուհ թագաւորի, կաթողիկոսի և ժողովրդի կողմից Նորան փառաւոր ընդունելութիւն եղաւ Հայոց «Վաղարշապատ» մայրաքաղաքում:

Այստեղ Ս. Սահակը և Ս. Մեսրոպը սկսեցին «Աստուածաշունչը» և միւս սուրբ Գրքերը Ասորերէնից և Յունարէնից «Հայերէն թարգմանել, ուսումնարաններ բաց անել և նոր այբբենով ուսում տարածել»: Հայոց ուսումնարաններում լաւ սովորած ընդունակ աշակերտներին ուղարկեցին Բիզանդիոն (Կոստանդնուպօլիս), Աթէնք, Աղէքսանդրիա, Եդեսիա եւ Կեսարիա՝ իրանց ուսումը Յունական բարձրագոյն կրթութեամբ լրացնելու: Այդպիսով՝ ընտիր մատենագիրներ դուրս եկան և Մեր «գրականութիւնը» ծաղկած գրութեան հասցրին հինգերորդ դարում, որի պատճառով այդ դարը «Ոսկէ Դար» կոչուեցաւ:

Ս. Թարգմանիչները երկար գ աշակերտներ ունեցան, որոնք «աւագ և կրտսեր թարգմանիչներ» կոչուեցան: Աւագ թարգմանիչներից նշանաւոր եղան—1) Յովհան Եկեղեցացին և Յովսէփ Պաղնացին, որոնք, Ս. Մեսրոպի հետ Միջագետքում երկար դեղերելուց և տառերը գտնելուց յետ, Ս. Գրքի թարգմանութեան «առաջին մշակները» հանդիսացան. 2) Կորիւնը, որ Ս. Սահակի հրամանով Վրաց եպիսկոպոս եղաւ և Ս. Մեսրոպի վարքը գրեց. 3) Եզնիկ Կողբացին, որ «Եղծ աղանդոց» նշանաւոր զիրքը կազմեց, որով Պարսից կրօնը դատափետեց և նորա բուն էութիւնը գեղեցիկ կեր-

պով պատկերացրեց. սա յայտնի է լեզուի յստակութեամբ և բազմակողմանի հմտութեամբ:

Կրտսեր թարգմանիչներից էլ նշանաւորները սուքա հանդիսացան—

1) Մովսէս Խորենացին, Ս. Մեսրոպի քրոջ որդին, որ գրեց իւր հուշակաւոր «Հայոց Պատմութիւնը»՝ հին դարուց սկսած մինչև Արշակունեաց թագաւորութեան վերջնալը՝ և արժանացաւ հայ պատմագիրների «հայր» կոչուելուն (պատկ. 28). սա՛ բացի դրանից՝ ունի և՛ ուրիշ ընտիր գրուածներ. 2) Դաւիթը, որ իւր փիլիսոփայական գրուածներով նշանաւոր եղաւ և «Անյաղթ» պատուանունը ստացաւ. 3) Մամբրէն, Մովսէս Խորենացու փոքր եղբայրը, որ իւր ժամանակի պատմութիւնը և զանազան էլ ճառեր գրեց. 4) Եղիշէն, որ արձանագրեց սքանչելի լեզուով իբրև ականատես, «Վարդան Մամիկոնեանի եւ Հայոց մեծ պատերազմի» մանրամասն պատմութիւնը, ևս և «Ղեւոնդեանց» հոգևորականների նահատակութիւնը. 5) Ղազար Փարպեցին, որ կազմեց «Հայոց պատմութիւնը»:

№ 28. ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ:

Սուքա, որ ս. Գրքի թարգմանութեանը մասնակցեցին, զանազան ինքնուրոյն ընտիր երկասիրութիւններով փայլեցին և սրտաբուլի շարականներ, ճառեր ու աղօթքներ մեր Եկեղեցու համար յօրինեցին, մեծ համբաւ և հռչակ ստացած ուսումնականներ էին:

Ս. Սահակը կաթողիկոսութիւն արեց 390 թուից մինչև 438-ը: Ս. Սահակից յետոյ կաթողիկոսական իշխանութիւնը վարեց և՛ Ս. Մեսրոպը^{*)}, միայն վեց ամիս: Սա վախճանուեցաւ 441 թ. և թաղուեցաւ Օշական գիւղում:

^{*)} Ծանօթ. Ս. Մեսրոպը գտաւ և՛ Վրաց ու Աղուանից տառերը. Մեսրոպի տառերը Վրացիների մէջ ս. Գրքերում են զործածուում (Պուցուրի):

յոյս ունէր, որ իւր յանցաւոր որդին, որ առաջ սիրելի էր, կրկին կ'վերադառնայ: Եւ երբ նա իւր որդուն վերադարձած տեսաւ, այն ժամանակ—«գլխաց և, վազելով, նորա պարանոցն ընկաւ ու համբուրեց»: Եւ հէնց որ որդին «մեղայ» եկաւ, հայրը նորան ոչ թէ միայն բոլորովին ներեց, այլ և՛ նորա բոլոր առաջուայ իրաւունքները վերադարձրեց:

3) Չորրորդը *Տնտեսի* կիւրակի է անուանուում: Այս օրուայ Աւետարանում կարդացուում են—1՝ «Տնտեսի» և՛ 2՝ «Մեծատան ու աղքատ Ղազարոսի» առակները: Առաջին առակում ցոյց է տրուում, որ հաշիւների մէջ «խարդախութիւնը անիրաւութիւն է», մանաւանդ որ անտեսը իսկական չափերը իւր տիրոջ առաջ «կեղծում է» և անարդար վարմունք ու անազնութիւն ցոյց տալիս, որոնք պախարակելի են: Երկրորդ առակի միտքն էլ այս է. լաւ օրեր քաշող հարուստ անձը, որ իւր կեանքը միշտ «կեր ու խումով» է անցկացնում և ոչ մի բարի գործ չի անում,—դժոխք է դնում, իսկ Ղազարոսը, որ աղքատ էր և ազնիւ,—դրախտն է անցնում.—եզրակացութիւն՝ պէտք է «բարեգործութիւն անել և դորանով դուարձանալ» և ոչ թէ՛ անպատուարեւր ու անմարդասէր կեանք վարել:

4) Հինգերորդը այն *Դատաւորի* կիւրակին է, որ «ոչ Աստծուց էր վախենում և ոչ մարդկանցից ամաչում». «դատաստանն էլ միշտ անիրաւ կերպով էր անում և իւր անձի հանգստութեան համար աշխատում»: Այդպէս են վարուում, հարկաւ,—պարծեցողները, եսասէրները, ինքնահաւանները և գոռոզները», որոնց դէմ Յիսուս-Քրիստոսը Իւր «Փարիսեցու և Մարսաւորի» առակն է առաջ բերում: Այդ հրաշալի Աւետարանական առակով մեր ս. Եկեղեցին ցոյց է տալիս, թէ՛ մեր աղօթքը ինչպիսի աղօթք պէտք է լինի: Ինչպիսի արդար կեանք էլ որ քաշենք, այնուամենայնիւ՝ պէտք է իմանանք, որ մենք Աստծու առաջ մեր պարտքը միշտ չ'վճարող պարտականներ ենք երևում: Մարդիկ կարող են «Աստծու գթութիւնը ձեռք բերել, իրանց սիրտը ուղղել, և փրկութիւնը—կամ քաւութիւնը—«ատարիւնի գործեր անելու մէջ զտնել ու մխիթարուիլ» միայն այն ժամանակ, երբ մաքաւորի պէս խոնարհութիւն ցոյց կ'տան, երբ իրանց մեղաւորութիւնը օլաւ կ'հասկանան» և ոչ թէ հպարտ ֆարիսեցու նման իրանց քաջագործութիւններով ու առաքիներութիւններով կ'պարծենան, և՛ երբ Աստծուն արտասուախառն ու «արտանց» աղօթքով կ' դիմեն: Այդ տեսակ ցանկութիւններով և գործերով պէտք է մարդիկ դէպի «Երկնային Հայրենիքը» ձգտին, Որին այնպիսի

սիրով պէտք է կաշին, ինչպէս կ'պած էին իրանց «Երկրային Հայրենիքի» հետ Բաբելոն գերի գնացած Հրէաները, որոնք, իրանց Հայրենիքի կործանելը և Տաճարի քանդելը յիշելով, հետեւալ սիրալիրաւոր Սաղմոսն էին երգում.—

«Բաբելոնի գետերի մօտ՝ այնտեղ նստում էինք»,

«և՛ Սիօնը միտքներս բերելով՝ լալիս ^{*)} էինք»,

Մեզանից ամեն մէկին յորդորելով՝ «սիրել իւր երկրային Հայրենի Սուրբ Հողը, սիրել իւր աննման Ազգի Հեզուն, սիրել իւր Ազգային Բրիտաննէական Եկեղեցին և սիրել իւր հայրենի սրբազան հնաւանդ Սովորութիւնները»:

5) Վեցերորդը *Գալստեան* կիւրակի է կոչուում, որը սահմանուած է Քրիստոսի «առաջին աշխարհ գալու» մեծ խորհուրդը բացատրելու համար:

6) Եօթներորդ կիւրակին *Ժողկազարդն* է, որի նպատակն է Քրիստոսի երուսաղէմ փառաւոր մտնելու յիշատակը պահպանել: Ծաղկազարդի օրը, երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ, «Դոնաբացէքն է լինում, որը Քրիստոսի «Երկրորդ Գալստեան և Անեղ Դատաստանի» պատկերն է ներկայացնում, մարդոց իրանց արած «գործերի ստանալիք վարձատրութիւնները յիշեցնում և մեղքերը քաւելու ու կեանքը ուղղելու հրաւէր կարգում»:

Դ). Ս. *Հուսաւորչի պատեր*:—Ս. Լուսաւորչի երեք տօնից մէկը—«Մուսն 'ի Վիրապն» Մեծ Պատին է գալիս. «Ելն 'ի Վիրապէն» տօնի անունով շարաթական պաս չ'կայ. «Գիւտ նշխարացն» ունի շարաթական պաս, որը 5 օր է տևում: Այդ տօների ծագումն արդէն վերք պատմած եմ:

Ե). *Վարդավառի*. 2) *Աստուածածնի Վերափոխման* և՛ է)՝ *Նազվերացի* պատեր: Վերջին երեք տօնի ծագումն, որոնց համար շարաթական պատեր են պահուում՝ մինչև իսկական տօնի կատարուելը, հինգ օր շարունակ, հանգամանօրէն բացատրած եմ նախընթաց Ղուխներում:

Բացի վերև յիշած նշանաւոր բազմօրեայ պատերից՝ ժողովուրդը շատ յարգում է՝ 1)՝ «Եղիա Մարգարէի», 2)՝ «Յիսնակի» և՛ 3)՝ «Ս. Յակովբի» շարաթական պատերը, որոնց ամենայն ակնածութեամբ է պահում: Յիսնակի պատը ժողովրդի մէջ կոչուում է և՛ նախընթաց պատ:

*) Սաղմոս—1361.

Մեր եկեղեցին ունի հինգ Նաւակատիր, որոնք—1)՝ «Աստուածայայտնութեան», 2)՝ «Յարութեան», 3)՝ «Վարդավառի», 4)՝ «Վերափոխման» և՝ 5)՝ «Պաշկերացի» նախընթաց օրն են պահուում. ուստի՝ և՛ այդ պատերը «Նաւակատեաց պատեր» էլ են կոչուում: Նաւակատիրներին մեր եկեղեցին միս գործածելը արգելուում է, որպէսզի Հրէաներից ջոկուինք, որոնք այդ օրերին զոհ էին անում:

Մեր եկեղեցին ունի և՛ «Հինգ Մոնոխոց»՝ մեր ննջեցեալներին յիշատակը «նորոգելու» ընտիր սովորութիւն, որի համար գերեզմանները օրհնուում են: «Հինգ Մոնոխոցները» լինում են՝ վերև յիշած հինգ տօներից յետոյ՝ առաջին օրերը:—

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԸ:

ՕՐԻՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Բացի Աստուածպաշտութիւնից, որը հաւատացեալներին համար որոշած ժամանակներում է կատարուում, կան և՛ ծէսեր, որոնք զանազան ժամանակներում են լինում, երբ հաւատացեալները նոցա իրանց մասնաւոր հոգևոր պէտքերի համար են պահանջում: Այդ ծէսերը՝ սովորաբար՝ մեր մէջ «Օրինակատարութիւններ» են անուանուում, որոնց պատկանում են, նախ՝ եկեղեցական բոլոր «Խորհուրդները», որոնք թւով եօթն են և, երկրորդ՝ «Թաղումն» և՛ զանազան դէպքերի համար կատարուած՝ «մաղթանքներն ու կարգերը»: «Խորհուրդ» անուանելու պատճառն էլ այն է, որ գոթա «աներեսութապէս» ու Հոգու Շնորհքով են զօրանում:

Ա. Մ Կ Ր Տ ՈՒ Թ Ի Ն Ե:

Եկեղեցական «Խորհուրդների» մէջ Մկրտութիւնը, մարդուս վերայ կատարելու ժամանակի համեմատ, առաջին տեղն է բռնում, որի նպատակն է—1)՝ Ազամային մեղքից՝ սրբուիլ, 2)՝ քրիստոնեայ կոչուելու իրաւունք ստանալ և՛ 3)՝ միևս խորհուրդները ընդունելու արժանանալ:

Այս խորհուրդը հաստատեց Ինքը՝ մեր Տէր-Յիսուս-Քրիստոսը—1)՝ Իւր մկրտութեամբ Յորդանան գետում և՛ 2)՝ Զիթենեաց սարի վերայ, համբառնալիս, Իւր տուած պատուէրով, որ ասաց—«Գնացէ՛ք, այսուհետե սովորեցրէ՛ք և մկրտեցէ՛ք 1)» ըլլոր հեթանոսներին՝ Հօր, Որդու և Սուրբ Հոգու անունով»:

Մկրտութեան խորհուրդ կատարողը քահանան, կամ դորանից բարձր ուրիշ սրբազնագործ պաշտօնեաները կարող են լինիլ:»

Ամենից առաջ մկրտողը Աստու Տանարում երևում է միայն տակի շորով, գօտին չկապած և առանց ոտնամանի, իբրև սկզբնական ձշմարտութիւնից զրկուած անձնաւորութիւն: Հին ժամանակներում նա բերւում էր տաճարի գաւիթը, որովհետև դեռ անարժան էր համարւում Աստու Տան ներսը կանգնելու: Բայց ներկայումս որովհետև «գաւիթ չկայ», ուստի՝ մկրտողին կանգնեցնում են աղամարդկանց դասի յետևի մասում, և ապա սկսում «երգմանեցնելու» կարգը կատարել: Երգմանեցնելու համար քահանան աղօթքներով խնդրում է Աստու իւր նոր ընտրուած զինւորի սրտի մէջ թագկացած և բոյն դրած չար ու նենգամիտ ողին արտաքսել, որը մարդկային ազգին պղտորել է: Երգմանեցնելու միջոցին պատրաստուում է նարօտը, որը «կարմիր և սպիտակ» թելերից է լինում հիւսուած: Այդ սովորութեան սկիզբը Քրիստոնէութեան առաջին դարերի հասակաւոր մկրտողների գլխին «պսակ» դնելն է համարւում, որը «յաղթութեան» նշանակութիւն ունէր. այժմ պսակի փոխարէն պարանոցից «նարօտն» են կապում: Երգմանեցնելուց յետոյ՝ քահանան մկրտողին և կնքահօրն երեսով դէպի «արևմուտք» է դարձնում և սաստանայական գործողութիւններից հրաժարեցնել տալիս, (արևմուտքը խաւարի և չարի, իսկ արևելքը՝ բարւոյ և լուսի նշաններ են համարւում), որից յետոյ կրկին դէպի «արևելք» է դարձնում և «Հաւատամքը» ասում, իբրև նշան այն բանի, որ մկրտողը խոստանում է Քրիստոսին հնազանդուել և Նորա հետևողների շարքը մտնել: Դորանից յետոյ՝ սանիկը—նախ՝ բերւում է «Ատեան» և՛ ապա՝ «Աւազանի» մօտ, ուր քահանան մկրտութեան

1) Մատթէոս—28:19.

ջուրը աղօթքով և ս. Միւռոնով է օրհնում: Զուրը օրհնելուց յետոյ՝ երեխային քահանան, «անունը տալով», երեք անգամ ջրի մէջ է ընկրդմում և ասում—առաջին անգամ՝ «Յանուն Հօր», երկրորդ անգամ՝ «և Որդւոյ», իսկ երրորդ անգամ էլ՝ «և Հոգւոյն Սրբոյ», և այլն: Այդ տեսակ ընկրմելովն արտայայտւում է Սորհրդի բուն էութիւնը, որն է՝ «մարմնական կեանքին մահ, իսկ հոգևոր կեանքին—յարուորն է՝ «մարմնական կեանքին մահ, իսկ «երեք» անգամ ընկրմելն էլ՝ «Քրիստոսի «երեքօրեայ թագումն» է յիշեցնում:

Երեխային, ջրի մէջ ընկրմելուց յետոյ, «սպիտակ կտաւի» մէջ են փաթաթում: Անունը տալիս էլ միշտ ազգային—քրիստոնէական անուն են ընտրում:

Բ. Դ Ր Ո Շ Մ:

Դրոշմի նպատակն է՝ նոր մկրտուածին հոգեպէս կազդուրելու համար՝ Ս. Հոգու Շնորհքը խնդրել:

Այս խորհուրդը հաստատուեցաւ այն ժամանակ, երբ—1)՝ Յիսուսը Յորդանանում մկրտուելիս, Ս. Հոգին իջաւ Նորա վերայ 1), և՛ 2)՝ երբ Առաքեալները վերնատանը Ս. Հոգու Շնորհքով զօրացան:

Այս խորհուրդը քահանան կատարում է մկրտութիւնից անմիջապէս յետոյ, առանց ընդհատելու, որի համար Ս. Միւռոնով դրոշմում է՝ ճակատը, աչերը, ականջները, հոտոտելիքը, բերանը, ձեռքերը, սիրտը, քամակը և ոտքերը, որոնցից ամեն մէկի համար իւր յարմարաւոր գործողութեան «յաջողութիւնն» է խնդրում:

Դրոշմից յետոյ մկրտուածին հաղորդում են Քրիստոսի Մարմնով և Արիւնով և յետոյ տուն տանում—մօրը յանձնում: Մկրտութիւնը, դրոշմով միասին, «Ջկրկնող» խորհուրդ է:

1) Մատթ. 3:16:

Գ. Ա Պ Ա Շ Խ Ա Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն :

Ապաշխարութիւնը, որի նպատակն է մեղքերը «հասկանալ, ճանաչել, գղջալ և կեանքի պակասութիւնները ուղղել», — բոլոր ժամանակներում նոյնն է եղել և նոյնն էլ պէտք է այսուհետև լինի: Իսկ ապաշխարութիւնը, իբրև «խորհուրդ», մեղքերը խոստովանելու և քահանայից թողութիւն ստանալու համար, զանազան դարերում միակերպ չի եղել: Առաքեալների ժամանակ և թէ Քրիստոնէութեան առաջին երեք դարում՝ «թեթև մեղքերը առանձին էին խոստովանուում», այն էլ՝ քահանայի առաջ: Իսկ եթէ մէկը շատ «ծանր» մեղքի մէջ էր ընկնում, այն ժամանակ նա Եկեղեցուց բոլորովին «հեռացնուում էր»: Երբոր «բանադրուածը» անկեղծ սրտով էր գղջում և կրկին Եկեղեցու մէջ ընդունուիլ ցանկանում, այն ժամանակ նա պարտաւորուում էր ամբողջ Եկեղեցու առաջ իւր մեղքը խոստովանուիլ և, նորա որոշման համեմատ, պատիժների զանազան աստիճանները անցկենալ՝ իւր անկեղծ գղջումը ցոյց տալու նպատակով:

Պատիժների ժամանակամիջոցներն էլ, նայելով թէ՛ ինչպիսի ծանր յանցանքներ են գործուած, միատեսակ չէին լինում: Երբեմն գղջացողները պատժի էին ենթարկուում կամ՝ «մի», կամ «եօթն» և կամ «տասնուհինգ» տարով. պատահում էր և՛ այն, որ յանցաւորները ամբողջ կեանքի ընթացքում պատժուած էին մնում: Բայց և այնպէս՝ գղջալու ժամանակամիջոցը շատ անգամ «կրճատուում էր»՝ թէ՛ գղջացողների անկեղծութեան և թէ՛ խոստովանահայրերի միջնորդութեան համեմատ, որոնք՝ իրանց «մեղայ» գալու համար՝ «ստորագրութիւն» էին բերում և Եկեղեցու հետ իրանց հաշտեցնել խնդրում:

Ինչպէս «գղջալը» և «գղջացողների» մէկ գասակարգից միւս գասակարգ անցնելը՝ միշտ թէ՛ «աղօթքով և թէ՛

ձեռքը գլխին դնելով էր թոյլատրուում», այնպէս էլ՝ մեղքերից «վերջնական թողութիւն ստանալը» ամբողջ Եկեղեցու առաջ թէ՛ աղօթքով և թէ՛ Եպիսկոպոսի, կամ աւագ քահանայի, ձեռքը գլխին դնելով էր կատարուում: «Հանդիսաւոր թողութիւն» տալու օրերն էին «Կիւրակիւնները», իսկ «հասարակ» գղջմանը՝ գլխաւորապէս՝ «Աւագ-Հինգշաբթին»: Ապաշխարողներին արձակելու կարգը այդ օրը, ինչպէս և՛ այժմս, կատարուում էր նախքան ս. Պատարագը, առաւօտեան ժամերգութիւնից յետ:

Երբորդ դարի վերջերից սկսած, գղջացողների «թուլութիւնը» և թէ՛ զանազան «տխուր օրինակները», որոնք բացաշկարայ խոստովանութիւնը չարախօսութեան և թէ՛ մերձաւորին չ'յարգելու առարկայ էին դարձնում, վերջը «հասարակական» գղջումը «մասնաւոր» խոստովանութիւն դարձրին, որի պատճառով էլ մի ժամանակ եպիսկոպոսները սահմանեցին, որ «աւագագոյն քահանաները», որոնք իրանց կեանքով և փորձառութեամբ յայտնի էին, — «խոստովանահայր» լինին և հրապարակական ապաշխարանք քաշելուց հրաժարուողներին խոստովանեցնեն:

Ապաշխարանքը հաստատեց Ինքը՝ մեր Տէր-Յիսուս-Քրիստոսը, երբ իւր աշակերտներին մարդկանց մեղքերը թողնելու իշխանութիւն տուաւ, և ասաց — «Առէ՛ք Սուրբ չոգին. եթէ մէկի մեղքը թողնուի, — թողնուած լինի. եթէ կապէք, — կապուած ¹⁾ մ'նայ»:

Ներկայումս ապաշխարանքը մեր մէջ այսպէս է կատարում: Ապաշխարողը միքանի օր շարունակ Եկեղեցի է գալիս, ժամերգութիւնները լսում, պաս պահում, Ասածու Խօսքերը կարդում, քահանաների քարոզը լսում, իւր անխօսքերը կարդում, քահանաների քարոզը լսում, իւր անցած կեանքը քննադատութեան ենթարկում և մեղքերը գղջում — հաշուի տակ զցում՝ արած լաւ գործերը շարու-

1) Յովհ. 2022 — 231

նակելու, իսկ վատերից բոլորովին հեռանալու նպատակով: Պատշաճաւոր պատրաստութիւնից յետոյ գալիս է քահանայի մօտ խոստովանուելու, որի առաջ չորում է, «մեղան» լսում, արած մեղքերը պատմում և յետոյ իւր «յոյսն» ու սէ-

Յանօթ. *) Յոյսը՝ Աստուածային ներքին շնորհք է, որ քրիստոնէին միշտ երջանկութիւն է խոստանում և միևնույն ժամանակ հասկացնում, որ ամեն մի մարդ արդար վարձատրութիւնը միշտ իւր արած երկրային գործերի համեմատ կ'ստանայ: Յոյսը մարդու սիրտը պահպանում է և՛ իւր ազնիւ նպատակին հասնելու ճանապարհին՝ անընկճելի դարձնում. նա զօրանում է թէ՛ «հրապարակական» և թէ՛ «առանձնական» աղօթքներով, որոնց մէջ ամենապատուականն է բաղմարովանդակ «Տէրունականը» (չայլ մեր):

Սէրն՝ ևս Աստուածային շնորհք է, որ մարդուն զրգում է՝ սիրել Աստծուն, սիրել իւր անձը և սիրել իւր մերձաւորներին: Սէրը մեզանից պահանջում է—աշխարհիս երեսին Աստծու կամքի համաձայն ապրել և Նորա այն բոլոր պատուիրանները և օրէնքները անկեղծ սրտով կատարել, որոնք բոլորում են ինչպէս Հին-Ուխտից, այնպէս էլ՝ Նորից: Այդ տեսակ օրէնքները «Գարոյական կամ Աստուածային» օրէնքներ են կոչւում, որոնք «Բնական և Գերբնական» են լինում. վերջինս կոչւում է և «Յարմարութեան» օրէնք: Բնական օրէնքի զեկավարն է մարդու «խղճմտանքը». «Յարմարութեան» օրէնքը նոյնն է, ինչ որ բնականը, միայն աւելի լրացրած, այն էլ՝ «գրի առած»:

Հին-Ուխտի «Յարմարութեան» օրէնքը Աստուած մեզ տուեց Մովսէս մարգարէի ձեռքով. Նորն էլ շնորհեց մեզ Յիսուս-Քրիստոսը: Հին-օրէնքը, բովանդակութեան կողմից, լինում է՝ «ծիսական, դատաստանական և բարոյական»: Ծիսականը Աստուածպաշտութեան կարգերն ու ձևերն է սովորեցնում, դատաստանականը լանցաւորներին «պատժելու» օրէնքներն է ներկայացնում, իսկ բարոյականը—առաքինի և բարեպաշտ կեանք բաշխելու պալմանները պահելու առաջարկում: Աերջինիս մէջ ամենանշանաւորները Պատուիրաններն են, որոնք թուով տասն են:

«Նոր օրէնքը» Յիսուս-Քրիստոսի Ուսումից է բղխում, Որը աւանդեցին մեզ թէ՛ առաքեալները և թէ՛ սոցա լաջորդները: Նոր-օրէնքը մեզ պատուիրում է՝ մեր մեղքերը ապաշխարել, մեր կրքերը զսպել, աշխարհիս անցաւոր վառքից և անմիտ ու կորստարեւր վախճութիւններից հեռու կենալ, միմեանց լարդել ու ներել, աղքատներին օգնել, Աստծուն սիրել և բոլորի հետ մարդասիրարար վարուիլ: Նոր-օրէնքի ծուր կարմում են ինչպէս «Ննն Երանութիւնը», այնպէս էլ «Աերան» վերալ արտասանած Յիսուս-Քրիստոսի աննման և վսեմ քարոզութիւնները:

Աերև յիշածներից պարզ երևում է, որ, եթէ մարդս կամենում է ազնիւ ճանապարհով առաջ գնալ և կատարեալ լինիլ, պարտաւոր է իւր գործունէութեան ամեն մի կէտը կշարադատել և ամեն տեսակ «մեղքերից»

րը» դէպի Աստուած սրտանց արտայայտում. վերջը՝ քահանան, աշխարհիկ լեզուով, մեղքի հոգևոր և մարմնաւոր վնասակարութիւնը բացատրելով, իբրև զգուշութիւն, առանձին խրատներ է տալիս, և, «թողութեան» յայտնի աղօթքը ասելով, ապաշխարող խոստովանողին արձակում: Երբեմն քահանան, նայելով, թէ՛ զղջացողը խղճմտանքի ինչ զուրթեան մէջ է, նորան, իբրև ապաշխարանք, միքանի ազնիւ գործեր է կատարել տալիս և կամ՝ միառ ժամանակ՝ Ս. Հաղորդութիւնից զրկում:

Գ. ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ:

Հաղորդութեան նպատակն է, մեղքերը քաւելուց յետոյ, մեր Տէր Յիսուս-Քրիստոսի հետ միաւորուել, Որի օրինակը միշտ մեր կեանքի և գործողութիւնների լուսաւոր Ջահը պէտք է լինի:

Այդ խորհուրդը հաստատել է Ինքը՝ Յիսուսը՝ «Բաղարջակերաց» սօնին, Վերնատանը, որի հանգամանօրէն բացատրութիւնը թէ՛ ծագման և թէ՛ կատարման մասին ս. Պատարագի «Հաղորդութեան» բաժնում եմ տուած:

հետև կենալ, որոնք լինում են՝ «Սկզբնական» և «Ներգործական»:

Սկզբնականը նախամարդկային «անհնազանդութիւնն» է պատկերացնում, իսկ ներգործականը—միբրութիւնից «չետոյ կատարած մեղքերը»: Թեթև և «մահացու»: Թեթևը «ակամայ» կաներգործականն էլ լինում է «թեթև» և «մահացու»: «Քիտութեամբ» արածը, որը թէ՛ իրան տարուած մեղքն է, իսկ մահացուն՝ «քիտութեամբ» արածը, որը թէ՛ իրան է վնասում և թէ՛ իւր մերձաւորներին: Մահացու մեղքերի շարքում այն է պիտինը կան, որոնցից ամեն մէկը մեղանից պէտք է վախճելով փախչի՝ որ. — «հպարտութիւնը, նախանձը, բարկութիւնը, ծուլութիւնը, ազահու-թիւնը, որկրամոլութիւնը, և զղջախոտութիւնը» (անարդ կրքերին և ցանկութիւններին անձնատուր լինիլը):

նէութեամբ. պատուելը Հայրապետական Գահից «զրկուելու» նշանակութիւն ունէր:

Պարսկաստանի «Սելճուկեան»- թուրքերը, որոնք իրանց անունը իրանց ցեղապետ «Սելճուկից» ստացան, 1064 թ. Անին Ալ-փասլանի առաջնորդութեամբ հիմնադրուած անելով, ամբողջ Հայաստանը հետզհետէ Յոյներից խլեցին և իրանց չ'լսուած լարբարոսութիւնները մինչև 1124 թիւը շարունակեցին:

Հայաստանի տիրապետութեան համար Սելճուկեանների հետ կռիւներ ունեցան և՛ «Վրացիք», որոնք Գիորգի թագաւորի և նորահռչակաւոր դուստր Թամարի ժամանակ աւելի զօրացան և իրանց իշխանութիւնը, մէջ ընդ մէջ, Արարատեան աշխարհում 1124-ից մինչև 1226 թ. շարունակեցին:

Մոնղոլ-Թաթարների շրջան. Տասներեքերորդ դարի սկզբում մի ահուկ շարժումն առաջ եկաւ Ասիայում, որտեղ կտորկտոր եղած Մոնղոլական ցեղերը՝ Մեծ-աշխարհակալ Չինգիս-խանը միացրեց և, իւր կործանիչ ճանապարհների վերայ սարսափելի աւերածութիւններ ու կտորածներ անելով, Պէկինից մինչև Կասպից ծովը մի ահապին թագաւորութիւն հիմնեց:

Չինգիս-խանի մահից յետոյ—1226-ից մինչև 1340 թ.,—այդ արեւելք Մոնղոլ-Թաթարները Հայաստանը աւերեցին, իրար յետևից ասպատակութիւնների գլուխ կանգնող Ջելայդգին, Չարմազան, Բաչու և Հուլաղու զազանների առաջնորդութեամբ, որոնք, Անին կործանելով (հետն էլ Կարսը և ուրիշ քաղաքները)—1239 թ., ամբողջ երկիրը «արեան ծով» շինեցին: Իսկ երբ դոքա էլ թուլացան, այն ժամանակ Բուեն Հայաստանի զանազան մասերի տէրերը, մօտ 47 տարի, թուրքմէն, պարսիկ և քուրդ ցեղերն եղան. 1387-ից մինչև 1405 թուականն էլ արիւնարբու Լանկթեմուրը իւր արշաւանքները սկսեց, «Թաթարների» իշխանութիւնը վերականգնեց և ամբողջ Արևմտեան Ասիան, Հայաստանի հետ միասին, դարձեալ «արեան բազանիք» դարձրեց:

Օսմանեան և Պարսկական շրջան. 1307 թուին՝ Մոնղոլների ասպատակութիւնների ճնշման տակ Թուրքաստանից դէպի արևմուտք փախած «Օսմանեան-Թուրքերը»՝ մի առանձին թագաւորութիւն կազմեցին Փոքր Ասիայում, որը թէև ահարկու Լանկթեմուրի խիստ հարուածները կերաւ, բայց և այնպէս՝ 15-դ դարի

Մենք այժմ ունինք և՛ երկու մասնաւոր կաթուղի-

սկզբից՝ սաստիկ զօրացաւ, Բիւզանդիայի փառաւոր կայսրութեան տէր դարձաւ, Մոհամմէդ Բ-ի ժամանակ (1453 թուին) Կոստանդնուպօլիսը մեծ կուռով վերցրեց և կամաց-կամաց իրան հետ Եգիպտոսը, Պաղեստինէն, Միջագետքը, Ատրիքն ու Կիլիկիան միացրեց: Օսմանցիք, որ իրանց անունը Օսման Սուլթանի անունից ստացան, Պարսիկները իրանց անունը Օսման Կոստանդնուպօլիսը պատերազմներ սկիզբից հետ Հայաստանի համար երկար տարիներ պատերազմներ ունեցան և ամբողջովին նորան միայն 1585 թուականին նուաճել կարողացան, մըր իրանց ձեռքում մինչև 1603 թուականը պահեցին, երբ Պարսկաստանում Շահաբասը դուրս եկաւ, մեծ աւերմունք արեց, և Արևելեան Հայաստանը կրկին յետ ստացաւ՝ մինչև Կուր և Երասխ գետերի աւազանները, մըր Պարսկաստանի ձեռքում մնաց միայն մինչև Ռուսաստանի քաջայայտ տիրապետութեան հաստատուիլը:

Ռուսական շրջան.

Եւրոպայի արեւելեան մասը, շատ հին ժամանակներից սկսած, բռնել էին Սլաւոն ազգերը, որոնք, Գրիտտաի Ծննդից յետոյ, մինչև իններորդ դարի կէսերը զանազան ցեղերի էին բաժանուում: Այդ ցեղերի մէջ առաջնակարգ տեղն էին բռնում Նովգորոդի Սլաւոնները, որոնք, իրանց ներքին խռովութիւններից և անկարգութիւններից ստիպուած, 862 թուին Բալտիկ ծովի միւս ափից Վարեագների «Ռուս» կոչուած ցեղի իշխաններից իրանց կառավարիչ հրաւիրեցին: Հրաւէր ընդունողն եղաւ Բիւրիկը, իւր երկու եղբօր հետ միասին, որ իւր զօրքով Նովգորոդ նստեց, նոր իշխանութիւն հաստատեց և որ իւր զօրքով Նովգորոդ կառավարեց «Ռուսական» հարստութիւն հիմնեց: Այդ իշխանութիւնը կազմեց, աէ զօրանալով, ներկայ «Ռուսական» հզօր կայսրութիւնը կազմեց, Որին վերև յիշած «Ռուս» ցեղի անունը արուեց:

Հայերի յարաբերութիւնը Ռուսաց հետ շատ վաղուց է. 1060 թ. Կիևի մեծ իշխան Ալէքսանդրը, Լեհաց դէմ ունեցած պատերազմում, Հայերի օգնութեամբ յաղթութիւնը տարաւ: 1659 թուին էլ Պարսկաստանի «Հայ վաճառականների ընկերութիւնը» Ռուսաց ներկայ կաստանի «Հայ վաճառականների ընկերութիւնը» Ռուսաց հետ աւելի նուրբեց և վաճառականական դաշը կապեց Ռուսաստանի հետ. աւելի մօտիկ յարաբերութիւնը Ռուսաց հետ սկսուեց միայն Պետրոս Մեծի մօտիկ յարաբերութիւնը Ռուսաց հետ սկսուեց միայն Պետրոս Մեծի ժամանակ, 18-դ դարի սկզբից, երբ առևտրական յարաբերութեան

Թարկուում: Սաի Կաթուղիկոսը կոչուում է՝ «Կաթուղիկոս»

գաղթողները, որոնք, կաթուղիկոսներն ընդունելով, կորցրին իրանց ազգութիւնը, մեզ լաւ հասկացնելով, որ ամեն տեղ էլ նոյն վտանգը կ'սպառնայ, եթէ «Ազգային Հայաստանեայց Եկեղեցու» հօր կապը կտրուի և ամեն մի Հայ ինքն իւր հաւատի տէրն ու անձնուրաց պաշտպանը չ'հանդիսանայ, լինի դա տղամարդ, լինի դա կինարմատ, ինչքան էլ օտար օդ լինի ծծած, օտար ջուր լինի խմած և օտար կեանքի դառն ծովի մէջ լինի ընկած:

Այժմ էլ միքանի կարևոր պատմական համալուօտ տեղեկութիւններ տանք մեր Կաթուղիկոսութեան կեանքի մասին:

Հայկազանց ամբողջ շրջանում, և մի բան էլ աւել, Հայերը, «կուսպաշտ» լինելով, իրանց կրօնական գլխաւոր տեղը Արմաւիր քաղաքը ընդունեցին՝ իւր նուիրական «սօսեաց» անտառով:

«Քրիստոնէութիւնը» Հայաստանում տարածուեց Արշակունեաց շրջանում, Քրիստոսի Ծննդեան 34 թուից սկսած, որը «վերանորոգուեց» մեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ «առաջին կաթուղիկոսով» 301—303 թ., այդ ժամանակից մինչև 452 թ. մեր սրբազան «Աթուռանիտը» «Ս. Էջմիածինը» դարձաւ:

Մարգպանների, Ոստիկանների և՛ մասամբ էլ՝ Բագրատունեաց շրջանում մեր կաթուղիկոսները նստեցին Դուին քաղաքում 452-ից մինչև 924 թ.: Այստեղից Ընդհանրական Կաթուղիկոսութիւնը վասպուրականի Աղթամար կղզին անցաւ, ուր մինչև 972 թ. մնաց, չ'նայելով, որ այդ շրջանում երբեմն կաթուղիկոսները նստում էին և՛ Արգինա, — կարճ ժամանակով:

Իսկ երբ Բագրատունեաց հարստութեան ժամանակ մեր «վանական կրթութիւնը» իւր բարեբաղդ վիճակին հասաւ և ներքին երկպառակութիւնների էլ անիրաւ գլուխը՝ մասամբ՝ Չախախտուեցաւ, այն ժամանակ մեր կաթուղիկոսները, վերջնականապէս, Շիրակ անցան և նստեցին, նախ՝ «Արգինա», «Շիրակաւան» և՛ ապա՝ 993-ից—ԱՆի: Այստեղ 70 տարի մնալով, Սելճուկների արհաւիրքներից ստիպուած, մի առ ժամանակ բնակուեցան Թաւրըում և Ծամնդաւում, իսկ յետոյ իրանց բնակութիւնը հաստատեցին կրկին Անի մինչև 1113 թ.: Երբ Անին էլ իւր խաղաղութիւնը բոլորովին կորցրեց, այն ժամանակ Կաթուղիկոսական Աթուր Սի լեւան «Կարմիր» վանքում և «Ծովք» բերդում 34 տարի թափառեց, իսկ

Տանն Կիլիկիոյ, իսկ Աղթամարինը — «Կաթուղիկոս Տանն Աղթամարայ»:

Մեր Հայոց կաթուղիկոսները արտօնութիւն ունէին «Վրացի-Ների» համար էլ կաթուղիկոսներ ձեռնադրել, որպիսի իրաւունք

1147 թուին էլ «Կիլիկիայի» Հռոմիլա բերգաքաղաքը փոխադրուեց, ուր մինչև 1294 թուականը մնաց, երբ յիշեալ Բերգաքաղաքը Եգիպտական Սարակինոսների ձեռքով աւերուեց: Հռոմիլայից «Ընդհանուր Հայրապետական Աթուր» 1294 թուին Ռուբինեանց թագաւորութեան Սիւ մայրաքաղաքում հաստատուեց, ուր՝ մինչև 1441 թուի Գրիգոր Մուսարէկեանց կաթուղիկոսի օրը՝ կեանք ունեցաւ, որովհետեւ այդ տարի «Ազգային Ընդհանուր Ժողով» կայացաւ և մեր ս. Աթուրը կրկին Ս. Էջմիածին փոխադրել որոշուեցաւ, Որի առաջին կաթուղիկոսը «Կիրակոս Վիրապեցին» ընտրուեցաւ: Այդ ժամանակից «Ընդհանուր կաթուղիկոսական Աթուր» իւր գոյութիւնը հաստատեց Ս. Էջմիածնում, պատմական «Աղթամարը» և «Միսը» իւր «Տեղապահական» աթուրներ համարելով:

Հնումն, մանաւանդ Վերին Հայաստանում, երբ մահմեդականները փոփոխաբար իրանց թրի ոյժը Հայի գլխին փորձեցին և կաթուղիկոսութիւնը սարսափելի տառապանքների ենթարկեցին, մեր կաթուղիկոսները ամենաչարքաչ կեանք քաշեցին. ներկայումս է միայն Կաթուղիկոսութիւնը «խաղաղ և խակ—հովուական» կեանք վարում, շնորհիւ Ռուսական Երկգլխեան Արժուի հօր և ողորմած հովանաւորութեան:

Մեր եկեղեցու գոյութիւնը պահպանելու գործում անդին ծառայութիւն են մատուցել և՛ մեր հռչակաւոր վանքերը՝ (իրանց գլխնական, հեռատես և անձնուէր միաբաններով), որոնք եղել են մեզ համար և՛ իբրև կրթութեան պատուական որորդաններ:

Մեր վանքերից, զանազան ժամանակներում, նշանատրները սոքա հանդիսացան—1)՝ «Ս. Էջմիածինը», IV դարից սկսած, «որ», Կորինի առեղով, «միշտ ինքնաբերաբար շատ ուսումնաստենչ բաղմութիւն էր դալիս—հաւաքում և Սատուածային դիտութեան աղբիւրի վերայ թափում». այսուհետեւ էլ պէտք է արդէս լինի:

2)՝ «Ննապետի վանք», մանաւանդ VI դարում, որտեղից դուրս եկաւ հռչակաւոր Տ. Սթանաս ասմարագէտը, որ Մովսէս Եղի վարդեցի անուանի կաթուղիկոսին մեծ աջակցութիւն ցոյց տուեց Հայկական ազգային «Տամարը» 551 թուին կազմելու ժամանակ:

3)՝ «Տաթևի» վանքը՝ իւր արդիւնաւէտ և երկարատե գոյութիւն ունեցող նշանաւոր Սինեայց Արդապետարանով—VI դարից սկսած, որտեղից դուրս եկան, զանազան ժամանակներում, շատ գլխնական ուսուցիչներ

սկսուեց Վրաց Լուսաւորիչ (Հովհաննէս Բնիկերուհի) Նունէ կուսից և տեւց մինչև նոցա կիւրին կաթուղիկոսը, որը 597 թուին Յունաց Եկեղեցու հետ միացաւ, Բաղկեղոնի ժողովը ընդունեց և մեր Եկեղեցուց բաժանուեց:

Կաթուղիկոս ձեռնադրելու իրաւունք ունէին և Աղուանների համար, որոնց Աթոռի հիմքը գրեց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի թոռ «Ս. Գրիգորիսը», Որին հետեանոս Աղուան իշխանները ձիու ազուց կապեցին և Վատնեան դաշտում նահատակեցին:

Աղուանից երկիրը բռնում է այժմեան Բագուայ և Գանձակի

և պատմագիրներ, որոնք մեր չձաւատի և Սղգոթեան անասան վահաններ հանդիսացան. սա լայնի էր և՛ իւր հարուստ հաշակաւոր զրազարանով:

4) «Արաղածոնի Ս. Սատուածածնի» վանքը, (VII դարից), ուր ուսում աւան՝ Սահակ Զորափորեցի և Յովհան Օձնեցի նշանաւոր կաթուղիկոսները:

5) Երաւիպ «Գպրեվանքը» և «Նրշարունեայ» կամ Երասխաձորի մեհնատանը. վերջին երկուսից էլ բաւականաչափ գիտուն հոգեօրականներ դուրս եկան VII դարից մինչև 13-դ դարը:

6) Գեղարքունեայ դաւառի «Մաքենայ» կամ «Մաքենոցայ» վանքը իւր «միջնակարգ» դպրոցով—VIII դարում. «Երարձրագոյնը» համարում էր «Սինեայ Վարդապետարանը» իւր «Երարունական» ամբիոնով:

7) Ուշտունեայ «Նարեկայ» վանքը, X-րդ դարում, որտեղից ծնունդ առաւ սքանչելի հոգեւոր բանաստեղծ Գրիգոր Նարեկացին:

8) «Հաղբատը և Սանահինը», XI և XII դ.դ., որոնց ուսումնարաններից դուրս եկան, զանազան ժամանակներում, շատ գիտնական վարդապետներ և եկեղեցու անդուղական պաշտպաններ: Հաղբատը նշանաւոր էր և՛ իւր գրաստով, որ «ամենափարթամ դանձարան» էր կոչուում:

9) «Սև Լեաւը», Մարաշի մօտ, ուր ուսում առած գիտուն հոգեօրականներից նշանաւորն եղաւ Մխիթար Գօշը:

10) «Կարմիր» վանքը (Քեսունի մօտ), որի դպրոցում են ուսում առել (XI և XII դարերում) Գրիգոր Գ. Պաշկաւունի և Ներսէս Ենորհայի պատուական կաթուղիկոսները, ևս և Սարգիս Ենորհային, Ներսէս Լամբրօնացին, Իգնատիոս Մեկնիչը, և ուրիշները:

11) «Գօշայ» վանքը, Սղատի վերայ, XII դարում. աշտեղից դուրս եկաւ նշանաւոր գիտնական Յովհաննէս Վանական վարդապետը. այս վանքը Գօշը կառուցեց և իւր դպրոցումն էլ դասախօսեց:

12) XIII դարում—Յովհաննէս Վանականի հիմնած «Տաւուշի» դպրոցում ուսում առան գիտնական «Մեծն Վարդան Բարձրբերդցի» և «Սիրակոս Փանձակեցի» վարդապետները, որոնցից առաջինը գրեց «Տիեզերական», իսկ երկրորդը՝ «Հայոց» պատմութիւն, բացի իրանց ուրիշ «Ընտիր» երկերից:

13) «Սեանայ» վանքը, իւր դպրոցով, որտեղ գիտութեամբ և սրբակեցաց կեանքով շատ հոգեօրականներ են վարժուել:

նահանգները, որոնց մէջ նշանաւոր են՝ Արցախը և Ուտեայ երկիրը: Աղուանից կաթուղիկոսների համար, զանազան ժամանակներում, աթոռանիստ նշանաւոր տեղեր եղել են՝ Պարտա՝ մայրաքաղաքը, Ս. Գրիգորիսի դամբարան Լամարսը, Գանձակը, և Գանձաւարը: Աղուանից կաթուղիկոսութեան գոյութիւնը տեւց Բրիտանի 340 թուից,—(Ս. Գրիգորիսից սկսած)—մինչև Հասան-Ջալալեան Սարգիս կաթուղիկոսը և 1815 թուականին իսպառ վերջացաւ, երբ վերջինիցս, Ս. Էջմիածնի կաթուղիկոսի ցանկութեամբ, Խուսայ տէրութեան միջոցով, կաթուղիկոսական տիտղոսն աւանուեցաւ և Ղարաբաղի Միտրապօլիտութեան պատիւը շնորհուեցաւ:

Սարգիս միտրապօլիտից յետոյ, 1830 թուին, Գանձասարում, Ս. Էջմիածնի կաթուղիկոսի օրհնութեամբ, միտրապօլիտ եղաւ յիշեալ Սարգիս եղբօր որդի «Բաղդասար» արքեպիսկոպոսը, որը՝ 1836 թուի «Պօլօփէնիայի» զօրութեամբ՝ նշանակուեցաւ և՛ Արցախի առաջին «առաջնորդ», «միտրապօլիտ» տիտղոսով: 1854 թուին Բաղդասար միտրապօլիտը մեռնելով՝ առմիշտ վերացաւ մեր մէջ և՛ միտրապօլիտ տիտղոսը:

Մեր պատրիարքները երկուսն են, որոնցից մէկը նստում է Երուսաղէմում, իսկ միւսը՝ Կոստանդնուպօլստում. դոքա դաւանաբանական հարցերում միայն Ս. Էջմիածնի Ընդհանրական Հայրապետի «գերիշխանութիւնն» են ճանաչում, իսկ վարչական գործերում ղեկավարում են այնպիսի իշխանութեամբ, որը եպիսկոպոսական իշխանութիւնից բարձր չէ:

Երուսաղէմի պատրիարքի գլխաւոր պարտականութիւնն է, բացի իւր թեմից, Սուրբ Գերեզմանի և միւս սրբազան տեղերի վերայ ունեցած մեր Ազգային «իրաւունքները պահպանել»: Երուսաղէմի ընդհանուր պատրիարքութիւնը հեմնեց Տիրոջ եղբայր Յակովբոսը, որին ենթարկուում էին անխտիր ամեն քրիստոնեայ ազգութիւններ՝ մինչև Քաղկեդոնի ժողովից ծագած երկպառակութիւնները, երբ բոլոր քրիստոնեաները երկու բանակի բաժանուեցան — Քաղկեդոնականներ և սչ-քաղկեդոնականներ, և իրանց համար «առանձին» պատրիարքութիւններ ունենալ

կամեցան. վերջիններին պատկանում էին և՛ Երուսաղէմի Հայերը: Երբ Յոյներից Արաբները Երուսաղէմը խլեցին, այն ժամանակ այնտեղի Հայերին էլ դժբա իրաւունք տուեցին 637 թուին իրանց համար «Հառանձին» պատրիարք ունենալ, թողոք ս. Յակովբեանց վանքում հաստատել և իւր իրաւասութեան տակ առնել թէ՛ Երուսաղէմի և թէ՛ շրջակաների Ասորի, Խպտի և Եթովպացի (Հաբէշ) եկեղեցականներն ու եկեղեցիները:

Կոստանդնուպօլսի Հայոց պատրիարքի հովուութեան շրջանը աւելի ընդարձակ է. նորա իրաւասութեան տակ են գտնւում՝ ամբողջ «Տաճկա-Հայաստանի, Տաճկաստանի, Եւրոպայի, Ափրիկայի և Ամերիկայի» Հայերը, որոնց կառավարելու համար առանձին «Թեմեր» կան հաստատուած՝ կամ եպիսկոպոսների և կամ յաջորդ վարդապետների ղեկավարութեամբ: Կոստանդնուպօլսի Հայկական պատրիարքութեան սկիզբը 1461 թուից է. դորա առաջին պատրիարքը Բրուսայի Յովակիմ եպիսկոպոսն եղաւ՝ Երկրորդ Մոհամմէդ Սուլթանի համաձայնութեամբ:

Ներկայումս Տաճկա-Հայերի գործերը—Հայերին շնորհած «Սահմանադրութեան» հոգով են ընթանում և ղեկավարւում—1)՝ 120 անդամից բաղկացած Ազգային Ընդհանուր, 2)՝ Կրօնական, 3)՝ Բաղաբական և 4)՝ Մասն «Ժողովներով». բոլորի մէջ էլ նախագահը Պատրիարքն է. առաջինում մասնակցում են գաւառներից ընտրուած պատգամաւորները, երկրորդում—հոգևորականները, երրորդում—աշխարհականները, իսկ չորրորդում՝ և՛ հոգևորականները և՛ աշխարհականները:

Եպիսկոպոս բառը Յունարէն է և նշանակում է՝ տեսուչ: Եպիսկոպոսը կարող է թեմի, կամ վիճակի, առաջնորդ լինել, քահանայ և եկեղեցական ստորին պաշտօնեաներ ձեռնադրել, եկեղեցի և պատկերներ օծել և թէ՛ իրան յանձնուած ժողովրդի կրօնական ու բարոյական պէտքերը հոգալ և ամենայն սրբութեամբ պահպանել

իւր թեմի մէջ գտնուած Ազգային Եկեղեցու աւանդական սովորութիւնները:

Եպիսկոպոսացուներին ընտրում է թեմի ժողովուրդը և հոգևորականութիւնը. ձեռնադրում է Կաթողիկոսը ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում: Թէև Սսի և Աղթամարի կաթողիկոսներն էլ են ձեռնադրում, միայն նոցա ձեռնադրածները իրանց թեմերի համար են:

Արքեպիսկոպոսը այն հոգևոր աստիճանն ունի, ինչ աստիճան որ պատկանում է եպիսկոպոսին. միայն՝ «արք» ասելով, եպիսկոպոսի «աւագութիւնն» է ցոյց տրւում՝ իբրև փառոս: Բորեպիսկոպոսն էլ եպիսկոպոսի իշխանութեանն է ենթարկւում՝ իբրև թեմի միայն մի մասի կառավարիչ. այդ փառոսը այժմ գոյութիւն չ'ունի: «Արքութիւնը» Հայրապետն է նորհում առանձին «կոնդակով»:

Անդր-Կովկասում, (որի մի մասն է և՛ Ռուսա-Հայաստանը), մենք, Հայերս, ունինք Երևանի, Թիֆլիզի, Ղարաբաղի (Արցախի) և Շամախու, իսկ Ռուսիայում՝ Հաշտարխանի և Բեսարաբիայի թեմերը. առաջինի եպիսկոպոսանիստ քաղաքն է Երևանը, երկրորդինը՝ Թիֆլիզը, երրորդինը՝ Շուշին, չորրորդինը՝ Շամախին, հինգերորդինը՝ Հաշտարխանը և վեցերորդինը՝ Բիշկնեսը: Բացի թեմակալ առաջնորդներից, իւրաքանչիւր թեմում կան և՛ յաջորդներ առաջնորդներից, իւրաքանչիւր թեմում կան և՛ յաջորդներ Սմեն մի թեմ ունի մէկ «Հոգևոր Կոնսիստորիա»՝ և մէկ: կամ աւելի «Հոգևոր Կառավարութիւն». առաջինի անդամների թիւն է չորս, իսկ երկրորդինը՝ երկու. անդամու թիւն անում են քահանաները. Կոնսիստորիայի «նախագահն» է առաջնորդը, իսկ Հոգևոր կառավարութեանը՝ յաջորդը:

Վարչական իշխանութեան կողմից բոլոր թեմերը ենթարկւում են Ս. Էջմիածնի «Սիւնհոգոսին» (Սինօդ), որի Ատենապետ-Նախագահն է Ազգիւ ընդհանրական Հայրապետը:

Ս. Սիւնհոգոսի անդամները Տ-ն են, որոնք միայն կուսակրօն դասակարգից վեհափառ Կաթողիկոսից են նշա-

հակուում և Թագաւոր-Կայսրից հաստատուում:

Մեր բոլոր «Հոգևոր հաստատութիւնները» իրանց ամբողջ գործունէութեան մէջ հրահանգուում են Կանոնադրութեամբ (Պօլօժէնիէ), Որը մեզ սուել է Ռուսաց Կառավարութիւնը 1836 թուին:

Պարսկա-Հայաստանի (Ատրպատականի) և Արեւելեան Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի Հայերն էլ երկու անկախ թեմ են կազմում, որոնք անմիջապէս Ս. Էջմիածնի Կաթողիկոսից ունին կախումն: Առաջինի առաջնորդանիստ քաղաքն է «Թաւրիզը», իսկ երկրորդինը՝ «Նոր-Ջուղան» (Սպահանի մօտ):

2)՝ Վարդապետի եւ քահանայի ձեռնադրութեան աստիճանը միևնոյնն է, միայն վարչական իշխանութեան կողմից «Վարդապետի» իրաւունքները մեծ են քահանայի իրաւունքներից: Վարդապետները՝ և դոցանից բարձր աստիճանի հոգևորականները՝ իրանց գլխին վեղար են կրում, որը կուսակրօն կեանքի նշան է համարուում: «Վարդապետ» բառը, հին բացատրութեամբ, նշանակում է վարժապետ կամ ուսուցիչ, գիտնական մտքով, կայ և՛ ծայրագոյն Վարդապետ, որի իրաւունքն է՝ Աստուծու Սօսքը անարգել քարոզել: «Ծայրագոյն» բառը կոչումն է, որ սրւում է Ընդհանրական Կաթողիկոսի հրամանով և եպիսկոպոսի օրհնութեամբ: Հնումն «Ծայրագոյն Վարդապետ» դարձուածքի տեղ գործ էին ասում «Մեծ Վարդապետ»: «Քահանայ և երէց» բառերը, որոնցից առաջինը Քաղցերէն է, իսկ երկրորդը՝ Յունարէն, «Եկեղեցու պաշտօնեաներ» են նշանակում: Քահանային ձեռնադրում է եպիսկոպոսը և Ս. Միլաոնով օծում, տալով նորան թէ՛ «Ժողովուրդ հովուելու և թէ՛ Եկեղեցու Ս. Որհնուրդներ կատարելու իրաւունք»: Քահանայ ձեռնադրուողը պէտք է ունենայ «գիտութիւն», մանաւանդ կրօնական, ընտիր վարք ու բարք և հոգևորական դասնալու անկեղծ ներքին ձգտումն, մարմնական պակասութիւններից էլ պէտք է ազատ լինի:

«Քահանայութիւնը» եօթն աստիճան ունի — ա)՝ դոնապանութիւն, բ)՝ ընթերցողութիւն, գ)՝ երգմանեցուցչութիւն, դ)՝ Չահրնկալութիւն, ե)՝ կիսասարկաւազութիւն, զ)՝ սարկաւազութիւն և՛ է)՝ քահանայութիւն:

Եպիսկոպոսը, Մայր-Մաշտոցի համեմատ, քահանային ձեռնադրելիս, Ս. Միլաոնով «օծում է» նորա ձեռները և ճակատը. ձեռքն է տալիս սկիհը և մազզման՝ սուրբ Ընծաներով, և այդպիսով՝ ս. Պատարագ մատուցանելու իշխանութիւն շնորհում:

Քահանան, ձեռնադրուելուց անմիջապէս յետոյ, առանձին սենեակում 40 օր ձգնուում է և «սրբազնագործութիւնները» կատարելու մէջ վարժուում:

3)՝ Սարկաւազ, Սարկաւազին ձեռնադրում է եպիսկոպոսը Պատարակին, Որի ժամանակ միայն նորա ձախ ուսին ուրար է ձգում: Սարկաւազը իրաւունք ունի «սուրբ Ընծաները և Աւետարանը վերաբերել», «Վերջինս կարգալ» և «Հաւատի Հանդանակը» ասել: Հին ժամանակներում սարկաւազները՝ եպիսկոպոսների յանձնարարութեամբ՝ շատ բարեգործական հաստատութիւնների էլ «վերատեսուչ» էին կարգուում:

«Կիսասարկաւազի» պաշտօնն է՝ պատարագիչ քահանային զգեստաւորել, դատարկ սկիհը Ընծալարան տանել և, ս. Պատարագը մատուցանելիս, «պառասարելը»:

Կիսասարկաւազին ձեռնադրում է եպիսկոպոսը, որի համար նորա ձախ ձեռքին «բազկուրար», կամ երկծալ ուրար է ձգում և ձեռքը դատարկ սկիհը, մազզման և պատարագի զգեստները ու խորհրդատարը տալիս:

«Ջահրնկալը» կոչում է և՛ «գլխի», Չահրնկալութիւնը շնորհում է եպիսկոպոսը օրհնութեամբ, որի համար գալրական ժամաշապիկ է հագցնում և ձեռքը վառած աշտանակ ու բաժակաման տալիս, մանաւանդ որ զորապարտականութիւնն է՝ Եկեղեցու «Ջահրը» վառել, նշխարքը թխել, և Բաժակը (չինին) պատրաստել — առաջինը Քրիստոսի կենարար Մարմնի և երկրորդը՝ Յրեան լիշատակը կատարելու նպատակով:

«Նրգմեցուցչի» պաշտօնն էր, հնումն, հիանդների վերայ ձեռք դնել, դիւանարներին երգմեցնել և աստերը հալածել:

«Ընթերցողի» գործն է Եկեղեցումն Սաւաքեալների և Մարգարէների Յրքերը կարդալ:

«Դոնապանը», Եկեղեցու բանալիները ընդունելով, իրաւունք է ստանում Եկեղեցու «դուռ բաց անել և փակել»: հնումն՝ ազանդատներին, բանադրուածներին և շմկրատուածներին Եկեղեցի չթողնելու իրաւունքը ստրան էր վերապահուած:

Նրգմեցուցչի, ընթերցողի և դոնապանի աստիճանները Չահրնկալութեան աստիճանի հետ միասին է շնորհում եպիսկոպոսը՝ «օրհնութեամբ, հրահանգելով և աղօթք ասելով»:

ուելուց յետ—պարտաւոր են միշտ իրանց կեանքը մաքուր պահել և կրքերը յաղթել: Նարօտը մեր մէջ, եկեղեցական օրէնքով, թագերի փոխարէն է, որոնք այժմ մեզանում իբրև նորամուտ սովորութիւն են ընդունուել: Տեղ-տեղ հարսի և փեսայի գլխին, լսաչի հետ միասին, «խաշեղձայրները», թիկնապահ — մակարների օգնութեամբ, խաչմէրուկ պահում են և՛, «թրեր», իբրև թագաւորական զոյգի յաղթութեան նշան, որի պատճառով, ամենահին ժամանակներից սկսած, փեսային թագաւոր են անուանում, իսկ հարսին՝ թագուհի:

Պսակի խորհուրդը վերջացնելուց յետոյ՝ քահանան, բաժակ-գինին օրհնելով, խմեցնում է հարսին և փեսային՝ իբրև Գալիլեայի Կանա քաղաքի հարսանիքում Քրիստոսի կատարած հրաշագործութեան «յիշատակ»: Այս վերջին դէպքը մեզ յիշեցնել է տալիս և՛ այն «հին սովորութիւնը», որ պսակը կատարուելիս է եղել Ս. Պատարագի ժամանակ, Որի միջոցին էլ պսակողները հաղորդուելիս են եղել: Ներկայումս այդ ընդհանուր բաժակը տրւում է այն մաքով, որ պսակողները պարտաւորուին իրանց կեանքի ընթացքում ձեռք-ձեռքի տուած տանել՝ և՛ ուրախութիւն և՛ վիշտ:

Հին ժամանակ նորապսակները նարօտը, կամ թագերը, իրանց վերայ եօթն օր էին կրում. նարօտը կամ թագերը վերցնելու (թագ-վերէքի) հանդէսը շարականով և աղօթքներով կատարում էին միայն 8-դ օրը: Ներկայումս՝ ինչպէս նարօտը, այնպէս էլ թագերը, գլխաւորապէս՝ քաղաքներում, Պսակի խորհուրդը եկեղեցումն աւմիջապէս վերջացնելուն պէս են վերցնւում, որի ժամանակ քահանան աւանձին-առանձին իւրաքանչիւրին շնորհաւորում է, և այն՝ օրհնութիւններն ասում, որոնց հին ժամանակ Աստուած Աբրահամ, Իսահակ և Յակովբ նահապետների ընտանիքներին շնորհեց, և՛ ապա— շարականով փեսայի տուն գնում ու արձակում:

Է. ՀԻՒԱՆՂՆԵՐԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ:

Այս Խորհրդի նպատակն է հիւանդին «յոյս և մխիթարութիւն» պատճառել՝ իւր մարմնական և հոգեկան հիւանդութիւններից, այսինքն՝ մեղքերից՝ բժշկուելու յուսով: Այս Խորհուրդը հաստատեց Յիսուս Քրիստոսը, երբ

Ինքը հիւանդներին աղօթքով և ձեռք դնելով էր բժշկում: Նոյն գորութիւնը և իշխանութիւնը տուեց և՛ Իւր աշակերտներին, ասելով— «Հիւանդներին բժշկեցէ՛ք *):

Ներկայումս քահանան հիւանդի մօտ է գնում, բժշկուելութեան Աւետարաններից կարգում, խոստովանեցնում և յետոյ մասնատուելից ս. Մաննով հաղորդում՝ ցանկանալով նորա մեղքերին թողութիւն և իրան էլ կատարեալ առողջութիւն:

Թ Ա Ղ Ո Ի Մ Ն:

Սուրբ Եկեղեցին, Որ միշտ Իւր հաւատացեալներին օգնութեան է հասնում նոցա կեանքի ամեն հանգամանքներում, առանց ուշադրութեան չի թողնում նոցա և՛ այս կեանքից յաւիտենական կեանքն անցնելու ըոպէներին, և թէ՛ մահից յետոյ էլ:

Թաղման պատրաստութիւնը տեսնելու համար հանգուցեալի մարմինը՝ հին սովորութեամբ, իբրև յարգանք, լուանում են, նոր շորեր հագցնում և սպիտակ «պատանում» փաթաթում: «Պաշտօնական» մարդոց էլ իրանց կոչման համեմատ են շորեր հագցնում, որոնցով ցոյց են տալիս, որ նոքա պէտք է իրանց պաշտօնները կատարելու համար Աստուծն հաշիւ տան: Դիակը եկեղեցական լու համար Աստուծն հաշիւ տան: Դիակը եկեղեցական «դիագարդով» ծածկում են և դազադի շուրջը մոմեր վառում:

Մինչև թաղման օրը քրիստոնեայ հանգուցեալի դազադի մօտ Սաղմոս են կարգում, Որը աւելի նորա մեղքերի թողութեան և թէ՛ կենդանի մնացածների մխիթարութեան համար է լինում: Սաղմոսը, մեր հոգու գործու-

*)-Մատթ. 10Ե.

նէութիւնը նկարագրելով, շատ կենդանի կերպով է մասնակից լինում թէ մեր ուրախութեանը և թէ տխրութեանը. շատ էլ մխիթարութիւն է պատճառում և յոյս ու սիրտ տալիս մեր վշտահար սրտերին:

Բացի սաղմոս կարգալուց՝ երեկոները «Ամբիծք» էլ են կատարում, — դարձեալ հանգուցեալի հոգու հանգստութեան համար: Երբ Քրիստոնէութեան դէմ արին հանդիմանող հալածանքներ սկսեցին, այն ժամանակից քրիստոնեաները սովորութիւն արին մարտիրոսների գերեզմանների մօտ հաւաքուիլ: Նեղ գետնայրերը (կատակոմբները) տաճարներ դարձան, իսկ մարտիրոսների անշուք գերեզմանները — սրբազան Ընծայարաններ, որտեղ մարտիրոսների յիշատակի համար աղօթքներ էին կարդացւում ամեն գիշեր: Հէնց այդ տեսակ աղօթքներից էլ սկիզբն առան և՛ մեր «ամբիծքները»: Հանգուցեալի մարմինը եկեղեցի տանելով՝ երեսը դէպի արևելք են դարձնում և զագաղի կողքերին վառուած մոմերով աշտանակներ դնում. եկեղեցի տանելն էլ այն նպատակով է լինում, որ ցոյց տրուի, թէ՛ ինքն ինչպէս եկեղեցուց ծնունդ առաւ, այնպէս էլ իւր կեանքը նորան է նուիրում և նորա ճայրական գթութիւնը խնդրում:

Ներկայումս սովորութիւն կայ հանգուցեալի մօտիկ բարեկամներին «սեւեր» հագցնել, իսկ զագաղի վերայ էլ մետաղէ, կամ ծաղիկէ «պսակներ» դնել: Երկուսն էլ անխորհուրդ են, երկուսն էլ պախարակելի և երկուսն էլ հակառակ եկեղեցական կանոններին: Առաջինի վերաբերեալ պէտք է ասել, որ վայել չէ մերձաւորների սրտի դառը ցաւը սևերով արտայայտել, — առանց այդ էլ՝ նոցա սրտերը, իրանց անգին կորուստով, արդէն սևացել են. այդ տեսակ ցուցամոլութիւնը զղուելի արարք է, մանաւանդ որ հանգուցեալի տէրերն էլ դոցանով նիւթական

անանկութեան են ենթարկւում, որի տակից դուրս գալը, աղքատ ընտանիքների համար, անհնարին է դառնում: Երկրորդ սովորութիւնը նոյնպէս պէտք է ոչնչացնել, որովհետև դա էլ է նիւթական վնաս պատճառում. բացի դորանից՝ քրիստոնեայ հանգուցեալին ոչ թէ նիւթական պսակ է հարկաւոր, այլ՝ «երկնային», որին կ'արժանանայ միայն այն դէպքում, եթէ նա այս աշխարհում իւր բարեգործութիւնները չի ինչայել՝ իւր կարողութեան համեմատ:

Թաղելու երկրորդ օրը հանգուցեալի բարեկամները «Այգն» են կատարել տալիս և գերեզմանը օրհնում. կատարում են կամ գերեզմանի վերայ և կամ եկեղեցում թէ «Եօթնօրէքի և թէ Քառասունքի» կարգերը. վերջինս Քրիստոսի քառասունօրեայ Համբարձման յիշատակի համար է. մի տարուց յետոյ էլ «Ճարելիցն» են անում և գերեզմանը օրհնում:

Ննջեցեալին թաղում են կամ առանձին «Դերեզմանատներում», կամ եկեղեցիների բաց գաւիթներում. թաղելուն պէս ննջեցեալի գերեզմանը խաչաձև կ'ընքում է», որը ցոյց է տալիս, թէ՛ մինչև Քրիստոսի վերջին գալուստը սա պէտք է «անշարժ մնայ»:

Այս ևս հարկաւոր է ՚ի նկատի ունենալ, որ թաղման կարգերը մեր մէջ երեք տեսակ են լինում. — մէկ կարգը վերաբերում է՝ տղայի, միւսը՝ մեծի և երրորդը՝ հոգեւորականի թաղմանը: Աւելի մեծ հանդիսով է կատարում քահանաների, վարդապետների, եպիսկոպոսների և կաթողիկոսների թաղման կարգը, որոնց՝ թաղելիս՝ թէ զգեստաւորում են և թէ ս. Միլոտով օծում. սարկաւաններն ու միւս տիրացուներն էլ աշխարհականների պէս են թաղում:

Մ Ա Ղ Թ Ա Ն Ք:

Մաղթանքը այն արարողութիւնն է, որի միջոցով հաւատացեալները, իրանց մասնաւոր կարիքների և հանգամանքների համեմատ, կամ՝ 1) Աստուծոն և նորա սրբերին իրանց վերայ գթութիւն մատ, կամ՝ 2) Աստուծոն և նորա սրբերին իրանց արուած բարիքների ունենալու համար են խնդրում և կամ՝ 3) իրանց արուած բարիքների

պատճառով՝ շնորհակալութիւն մատուցանում:

Առաջին կարգի մաղթանքն էլ երկու տեսակ է լինում—ընդհանուր և մասնատուր: Ընդհանուր մաղթանքի ժամանակ գլխութիւնը խնդրում ենք ընդհանուրի համար, առանց յիշելու արժեքներէ թէ կարիքը և թէ ցանկութիւնները: Մասնատուր մաղթանքը լինում է այն ժամանակ, երբ Աստուծո զօրութիւնը հայցում ենք միայն յայտնի դէպքերում, օրինակ՝ ուսումն սկսելու, ճանապարհ դրելու, հիւանդութեան, երաշտութեան, երկրաշարժի, պատերազմի և ուրիշ պատահարների միջոցին:

Երկրորդ կարգի մաղթանքի ժամանակ, որը «Գոհացողակամ» մաղթանք է կոչւում, մեր շնորհակալութիւնն ենք յայտնում և դարձեալ յաջողութիւն խնդրում:

Խ Ա Չ Ա Լ Ո Ի Ա Յ:

«Խաչալուռան», կամ «Չուր օրհնելը» (Չրօրհնէք), լինում է այն ժամանակ, երբ Չուրը անօթներում երեք անգամ միայն Խաչով ու Աւետարանով են տեսուհարում: Սա Պրոպատիկէ աւագանը յիշելու համար է սահմանուած, որից լողացող հիւանդները իրանց առողջ էին գգում:

Ներկայումս օրհնած Չուրը հաւատացեալները գործ են ածում թէ՛ իրանց հոգեպէս և մարմնապէս «արբելու և բժշկելու», թէ՛ ամեն տեսակ երկացող և աներևոյթ թշնամիների դաւադրութիւններին ու նենգութիւններին դիմադրելիս՝ սիրտ առնելու, թէ՛ շինութիւնների հիմքերը, տները և թէ՛ դաշտերը օրհնելու, և դոցա վերաբերեալ սկսած բարի գործերին «յաջողութիւն խնդրելու» համար: Այդտեսակ Չուր օրհնելը «Փորք» տեսակ է կոչւում. կայ և՛ «Մեծք», որ գետերում, և կամ եկեղեցիների մէջ՝ առանձին շինած աւագաններում է լինում, Գրիստոսի Մկրտութիւնը յիշելու նպատակով, Որի օրհնութեանն աւելանում է և՛ ս. «Միւռոնի զօրութիւնը»:

ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

1). Տնօրհնէք, Կալօրհնէք, Հնծանօրհնէք եւ Գերեզմանօրհնէք: Առաջինը՝ Առաքեալների օրերից սկսած՝ կատարւում է

մեր մէջ Գրիստոսի Աստուածայայտնութեան եւ Յարութեան տօներին, երբ քահանան իւր ծխերի տունն է գնում, սահմանուած շարականից յետոյ, Աւետարանը կարդում, օրհնում եւ յիշեալ նշանաւոր տօները շնորհաւորում, որոնց պատճառն է եղել մեր բարոյական անկումից Ազատող Փրկիչը:

Երկրորդը լինում է կալերը կասելու, իսկ երրորդը՝ խաղողը մղելու ժամանակ, երբ քահանան օրհնում է կալը և հնծանը, իբրև յիշատակ սուրբ Խորհրդի Ընծաների պատրաստութեան,—առաջինը՝ հացի, իսկ երկրորդը՝ գինու համար:

Չորրորդն էլ հինգ մեռելոցներին է կատարւում, ինչպէս վերին եմ յիշել:

Բացի այդ հինգ մեռելոցից՝ մերայինք, մի քանի տեղ, իրանց ննջեցեալների գերեզմանները օրհնել են տալիս—1)՝ Վարդանանց տօնին և՛ 2)՝ Աւագ ու Խաչվերացի էլ ուրբաթ օրերին:

Գերեզմանօրհնէքը հին սովորութիւն է և ունի շատ «ընտիր միտք», որով «լաւ օրինակ» է տրւում յետագայ սերնդին՝ անցած-դնացած նախորդների լաւ գործունէութիւններին հետեւելու:

2). Ժամոցը և յիշելիքը քահանային են տալիս նորա համար, որ սա իրանց ննջեցեալների մեղքերի համար ս. Պատարագին՝ թողութիւն, իսկ կենդանի մնացածների համար՝ «առողջութիւն, յաջողութիւն և քաջակրութիւն» խնդրէ:

3). Դանծանակ: Գանձանակի նման մի տեսակ «կամաւոր տուրք» սահմանեց Մովսէս Մարգարէն, երբ Առաջին Տաճարի հողերը պաշտօնեաներին եկած հատոյթների մի տասներորդ մասը որոշեց, որպէս ապրուստի միջոց: Գրիստոնէական շրջանում կամաւոր նուիրատուութիւններ հաւաքելը սկիզբն առաւ Առաքեալներից, Որոնք դոցա մի մասով «միայնք էին կերակրւում, իսկ միւսը «աղքատներին» բաժանում: Ներկայ ժամանակուայ «գանձանակը» հին կամաւոր նուիրատուութիւնների միայն մի մասի մնացորդն է համարւում, որի պատճառով թէ՛ դա և թէ՛ տնօրհնէքների, կալօրհնէքի (կալահաց), հնձանօրհնէքի և գերեզմանօրհնէքների հատոյթները յատկացուել են քահանային «նիւթական ապահովութեան» համար, որպէս անկեղծ քահանային «նիւթական կամաւոր «Վարձատրութիւն», որից բխած շնորհակալական կամաւոր «Վարձատրութիւն», որ սա, հողերը պահանջները կատարելով, իրանց հոգեկան մխիթարութիւն է պատճառում, «հեռու» կանգնելով ամեն տեսակ «պարտադիր ճնշումներից», որոնք, մեր եկեղեցու «ազատ ոգուն

անյարմար լինելով, ջլատում են թէ ժողովրդի մաքուր սէրը և թէ յարբերութիւնը»:

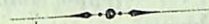
4). Մատաղը մեզ մօտ սահմանուած է միայն աղքատներին կերակրելու համար: Սա լինում է Տէրունական, և Սրբոց տօներին, ևս և գալիք դժբաղդութիւններից ազատուելու յիշատակին, որ աղքատները, մատաղը ուտելով, իրանց օրհնանքը տան և յաջողութիւն ու եռանդ մաղթեն մատաղ անել տուող համար: Մատաղը, որ հին սովորութեան մնացորդ է, Բրիստոնէութեան շրջանում անուում է աւելի այն ժամանակ, երբ հաւատացողները ուխտ են գնում սարերի գլխին՝ և կամ զանազան խուլ տեղերում՝ թաղած սրբերի մատուռներին, որի համար տանում են՝ կամ ոչխար և կամ արջառ: Մատաղացուին, դեռ չ'մորթած, «օրհնած» աղ են տալիս: Ներկայ ժամանակս՝ մատաղ են անում և՛ թուշուներին, որոնց բերելու սովորութիւնը մտած է Բրիստոսի «Քառասնօրեայ Տաճար Ընծայելու» յիշատակից, երբ Ս. Մարիամն և Յովսէփն, իրանց չքաւորութեան պատճառով, միայն մի դոյզ աղաւնի տարան Տաճար:

5). Սեղան: Հին ժամանակ քրիստոնեաները սովորութիւն ունէին՝ իրանց ննջեցեալների յիշատակի համար՝ կերակրելէն պատրաստել և Եկեղեցի ուղարկել, որտեղ բոլոր հաւատացեալները միասին էին վայելում. ներկայումս այդ սովորութիւնը փոխուել է նորանով, որ սեղանը ուղարկւում է միայն իրանց «ծխատէր քահանային», որպէս իրանց հոգևոր հօր կրած աշխատանքի երախտագիտութիւն և վարձատրութիւն:

Ներկայումս սորանից տարբեր նշանակութիւն ունի և՛ նոր թաղուածի համար տուած Հոգեհացը— քելեխը, որը իւր ծնունդը հեթանոսական հին դարերից է առնում: Դորա բուն, սկզբնական, նպատակը «աղքատներին կերակրելն» է եղել, որը այժմ միայն ունեւոր պորտաբոյժներին է ծառայում և մի տեսակ պատուհաս դառնում աւելի աղքատ ընտանիքներին, որոնք անմիտ սովորութեան ճիրանների մէջ մղւում են և պարտքի տակ խեղդւում. հարկաւոր է գորան միանգամայն վերջացնել, մանաւանդ որ իւր բուն նպատակից վաղուց է շեղուել:

6). Հատիկ (կամ ծանդիկ, կօլիբայ): Մեծ Պասի առաջին շաբաթուայ «Թէոդորոսի շաբաթ» օրը, ՚ի յիշատակ նոր մեռածի, առանձին եփած հատիկ է տարւում Եկեղեցի, հարկաւ, կարիք ունեցողներին բաժանելու նպատակով, որպէս «օգնութիւն», որի պատմութիւնը հետեւեալն է: Բիւզանդական Յուլիանոս Ուրացող Կայսրը,

քրիստոնեաների վերայ ծիծաղելու նպատակով, 362 թուին հրամայում է ծածուկ կերպով կուռքերին մատուցանելու զոհերի արիւնոյ Անտիոքի շուկայում ծախուող բոլոր ուտելիքէնները սրսկել: Այդ միջոցին Թէոդորոս նահատակը երազում Անտիոքի եպիսկոպոսին երևում է, Յուլիանոս Ուրացողի ծածուկ արած կարգադրութիւնից զգուշացնում և՛ ամբողջ մի շաբաթուայ ընթացքում՝ շուկայից ուտելիքէն առնելը արգելում, իսկ դորա փոխարէն՝ միայն եփած Հատիկով կերակրուիլը սահմանում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՅՈՒ
«ՀԱՒՍՏԻ ՀԱՆԳԱՆԱԿԸ»:

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ծ:

«Տէրունական աղօթք»:

Մի անգամ Յիսուսի աշակերտները խնդրեցին Իրանց Տիրոջը, որ մի աղօթք սովորցնէ. նա էլ նոցա հետեւեալ, «եօթը խնդրուածքներ» պարունակող, աղօթքը աւանդեց, որը Սովորցնողի անունով «Տէրունական» կոչուեց:

«Հայր մեր, Որ յերկինս ես, (1) սուրբ եղիցի Անուն Գո. (2) եկեացէ Արքայութիւն Գո. (3) եղիցին Կամք Գո, որպէս յերկինս և յերկրի. (4) զհաց մեր հանապազօրդ տուր մեզ այսօր. (5) Թող մեզ զպարտիս մեր՝ որպէս և մեք թողու՛մք մերոց պարտապանաց. (6) և մի՛ տանիր զմեզ 'ի փորձութիւն, (7) այլ փրկեա՛ 'ի չարէ: Զի՛ Գո է արքայութիւն և՛ զօրութիւն և փառք յաւիտեանս. ամէն»:

Թարգմանութիւն. «Մեր Հայր, Որ երկնքումն ես, սուրբ լինի Գո Անունը. գայ Գո Թագաւորութիւնը. լինի Գո Կամքը ինչպէս երկնքում, այնպէս և՛ երկրում. մեր ամենօրուայ հացը այսօր էլ մեզ տուր. մեր պարտքերը ներիր, ինչպէս որ մենք ենք ներում մեր պարտապաններին. մեզ փորձանքի մէջ մի՛ տանիր, այլ չարից ազատիր: Որովհետեւ Գոնն է Թագաւորութիւնը և՛ զօրութիւնը և՛ յաւիտեանական փառքը. ամէն»:

Այս աղօթքը երեք մասն ունի—1)՝ Կոչումն (Հայր մեր, Որ յերկինս ես), 2)՝ Խնդրուածքներ և՛ 3)՝ Փառաբանութիւն (Զի՛ Գո է արքայութիւն)....:

I. «Հաւատամք 'ի Մի Աստուած, 'ի Հայրն Ամենակալ, յԱրարչն երկնքի և երկրի, երեւելաց և աներևութից»:

II. «Եւ 'ի Մի Տէր-Յիսուս Քրիստոս, յՈրդին Աստուծոյ, Ծննեալն յԱստուծոյ-Հօրէ Միածին, այսինքն՝ յԵութենէ Հօր: Աստուած յԱստուծոյ, լոյս 'ի լուսոյ, Աստուած ձգմարիտ, յԱստուծոյ ձգմարտէ Ծնունդ և ոչ արարած: Նոյն Ինքն 'ի բնութենէ Հօր, Որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և 'ի վերայ երկրի՝ երեւելք և աներևոյթք: Որ յողորմաբար մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ յերկինց՝ յողորմաբար, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս 'ի Մարիամայ Սրբոյ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս 'ի Մարիամայ Սրբոյ մարմնացաւ, որ ինչ է 'ի մարդ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք: Չարչարմեանայն, որ ինչ է 'ի մարդ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք: Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յերրորդ աւուր յարուցեալ՝ եղև յերկինս նովին մարմնով՝ նստաւ ընդ աջմէ Հօր: Գալոց է նովին մարմնով և փառօք Հօր՝ 'ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս, Որոյ Թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան»:

III. «Հաւատամք և 'իՍուրբ Հոգին՝ յԱնեղն և 'ի կատարեալն. Որ խօսեցաւ յօրէնս և՛ 'ի մարգարէս և յաւետարանս. Որ էջն 'ի Յորդանան, քարոզեաց զԱռաքեալն և բնակեցաւ 'ի սուրբսն»:

IV. «Հաւատամք և 'ի Միմիայն, Ընդհանրական և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի. 'ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, 'ի քառութիւն և 'ի թողութիւն մեղաց, 'ի յարութիւնն մեռելոց, 'ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և 'ի կեանսն յաւիտենականս»:

«Իսկ որք ասեն՝ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր Որդին, կամ՝ էր երբեմն՝ յորժամ ոչ էր Սուրբ Հոգին, կամ թէ՛ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ էութենէ ասեն լինել զՈրդին Աստուծոյ և կամ զՍուրբ Հոգին, և թէ՛ փոփոխելիք են կամ այլայլելիք, զայնպիսիսն նզովէ Կաթողիկէ և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի»:

Մեր Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ասած փառաբանութիւնը՝ «Իսկ մեք փառաւորեսցուք, Որ յառաջ քան զյաւիտեանս՝ երկրպազանեալով Սրբոյ երրորդութեանն և Միոյ Աստուածութեանն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ—այժմ և՛ միշտ և՛ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

Թարգմանութիւն.—1). «Հաւատում և՛ էր Մի Աստուծուն, Ամեն

նակալ Հօրը, երկնքի ու երկրի, երեկոյնների և աներևոյթների Ստեղծողին»:

II. («Հաւատում ենք) եւ Մի Տէր Յիսուս-Քրիստոսին, Ասածու Որդուն, Որ Միածին է ծնուած Հօր Աստծուց, այսինքն՝ Հօր էութիւնից: Աստուած է՝ Աստծուց, լոյս է՝ լուսից. Ճշմարիտ Աստուած է, ճշմարիտ Աստծուց Ծնած և ոչ թէ ստեղծուած: Նա Ինքը Հօր բնութիւնից է, Որով ամեն բան եղաւ երկնքի մէջ և երկրի վերայ՝ երեւցողներն ու աներևոյթները: Որ մեր մարդկանց և մեր փրկութեան համար երկնքից իջաւ, մարմին առաւ, մարդ եղաւ և կատարեալ կերպով Սուրբ Կոյս Մարիամից Սուրբ Հոգով ծնաւ: Որով առաւ մարմին, հոգի և միտք, և այն ամենը, ինչ որ մարդուս մէջ կայ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծիքով: Չարչարուեց, խաչուեց, թաղուեց և, երրորդ օրը յարութիւն առնելով ու նոյն մարմնով երկինք բարձրանալով, Հօր աջ կողմը նստեց: Գալու է նոյն մարմնով և Հօր փառքով՝ կենդանի մնացածներին ու մեռածներին դատելու, Որի թագաւորութիւնը վերջ չի ունենալու»:

III. «Հաւատում ենք Սուրբ Հոգուն, Որ ոչոքից չէ եղել, և կատարեալ է. Որ օրէնքների, մարգարէների և աւետարանների միջոցով խօսեց. Որ Յորդանան գետը իջաւ՝ Ուղարկուածի մասին քարոզեց և սրբերի մէջ բնակուեց»:

IV. «Հաւատում ենք Մի, Ընդհանրական և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին.— մի մկրտութիւնը, ապաշխարութիւնը, մեղքերի քառութիւնը և թողութիւնը, մեռելների յարութիւնը, հոգիների եւ մարմինների վերջին դատաստանը, երկնքի թագաւորութիւնը եւ յաւիտենական կեանքը»:

«Իսկ որոնք ասում են, թէ կար ժամանակ, որ Որդին չ'կար, կամ՝ կար ժամանակ, որ Սուրբ Հոգին չ'կար, կամ թէ՛ ոչնչից են եղել, կամ՝ մի ուրիշ էութիւնից գոյացել՝ Աստծու Որդին եւ կամ Սուրբ Հոգին, եւ թէ՛ փոփոխուող են կամ՝ այլակերպւող, — այնպիսիներին կաթողիկէ և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին նդովում է»:

Մեր Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ասած Փառաբանութեան թարգմանութիւնը:

«Մենք էլ ենք փառաւորում Նորան, Որը յաւիտենից առաջ կայ, երկրպագութիւն տալով Սուրբ Երրորդութեանը եւ Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու մի Աստուածութեանը— այժմ, միշտ եւ անվերջ. ամէն»:

Պ Ա Տ Ո Ի Ի Ր Ա Ն Ն Ե Ր:

Մովսէս Մարգարէն, երկու քարէ տախտակի վերայ գրուած, «Տասը Պատուիրանը» Սինա սարի գլխին ստացաւ. մէկը չորս պատուիրան ունէր, իսկ միւսը՝ վեց: Առաջին չորսը Աստծու վերաբերեալ էին, իսկ վեցը՝ մարդոց:

I. ա. 1)՝ «Ես եմ քո Տէր Աստուածը. Ինձանից դատ ուրիշ Աստուած չ'ունենաս»:

բ. 2)՝ «Քեզ համար ոչ վերևի և ոչ ներքևի բաների նմանութեամբ կուռք չ'ընես և չ'պաշտես»:

գ. 3)՝ «Չուր տեղը Աստծու անունը չ'ընես»:

դ. 4)՝ «Մտքումդ պահիր, որ շարաթ օրը սուրբ պահես. բոլոր գործերդ վեց օրում վերջացնես, իսկ եօթներորդ օրը քո Տէր Աստծուն նուիրես»:

II. ա. 5)՝ «Պատուիր քո հօրն ու մօրը, որ քեզ համար լաւ լինի և երկար էլ կեանք ունենաս երկրիս վերայ»:

բ. 6)՝ «Սպանութիւն չ'անես»:

գ. 7)՝ «Ծնութիւն չ'անես»:

դ. 8)՝ «Գողութիւն չ'անես»:

ե. 9)՝ Ընկերոջդ մասին սուտ չ'վկայես»:

զ. 10)՝ «Հարևանիդ թէ՛ տանը և թէ՛ նորա ունեցած ոչ մի բանին աչք չ'դնես»:

ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Նոր-Ուխտի սքանչելի պատուիրանները «Երանութիւններն» են, որոնց Քրիստոսը ժողովրդին մի սարի գլխին արտայայտեց:

Դոքա ամբողջ Աւետարանական Բարոյագիտութեան ծուծն ու հիմքն են կազմում, որոնց մէջ ցոյց է տրուած մարդու բարու յակաւ կատարելութեան թէ՛ «Տիպարը» (Իդէալը) և թէ՛ Դորան հասնելու ճանապարհը, որտեղ Յիսուս Քրիստոսը՝ խիստ հետեւողական կարգով՝ բարոյական բոլոր պահանջները առաջ բերելով:

հեշտից դէպի դժուարը, ցածրից դէպի վսեմ առաքինութիւններն է անցնում և ամեն մի հետևեալ առաքինութիւն նախընթացի իբրև բնական հետևանք դուրս բերում:

1). «Երանի հոգով աղքատներին, որովհետև նոքա երկնքի թագաւորութիւնը կ'ստանան»:

2). «Երանի սգաւորներին, որովհետև նոքա պիտի մխիթարուին»:

3). «Երանի հեզ մարդոց, որովհետև նոքա պիտի երկիրը ժառանգեն»:

4). «Երանի նոցա, որոնք արդարութեան համար սոված են ու ծարաւ, նոքա կ'կշտանան»:

5). «Երանի ողորմութիւն տուողներին, որովհետև նոքա ողորմութիւն կ'գտնեն»:

6). «Երանի նոցա, որոնք մաքուր սիրտ ունին, որովհետև Աստուծուն կ'տեսնեն»:

7). «Երանի խաղաղութիւն յանողներին, որովհետև նոքա Աստուծոյ որդիք կ'կոչուին»:

8). «Երանի արդարութեան համար հալածուողներին, որովհետև նոցա է պատկանում երկնքի թագաւորութիւնը»:

9). «Երանի ձեզ, երբ կ'նախատեն ու կ'չարչարեն և իմ պատճառով ձեր մասին շատ վատ բաներ սուտ կ'ասեն. ցնծացէք և ուրախացէք, որովհետև դուք երկնքում շատ վարձ կ'ունենաք»:

Յ Ա Ն Կ:

Երես

Մեր ուզին . . . . . 3— 4

Սկզբնական անհրաժեշտ տեղեկութիւններ:

Աստուածապաշտութեան նշանակութիւնը, տեսակները և ծագումը . . . . . 5— 8

Տաճարը և նորա արտաքին տեսքը . . . . . 8—10

Տաճարի ներսի մասը եւ նորա կազմութիւնը . . . . . 11—15

Տաճարի հիմնարկութիւնը եւ օծումը . . . . . 15—17

Աստուածապաշտութեան պաշտօնեաները . . . . . 18—19

Աստուածապաշտութեան ժամանակ գործածուող զգեստները . . . . . 19—26

Սրբազան ձեակերպութիւնները . . . . . 26—28

Աստուածապաշտութեան ժամանակ կատարուող գործողութիւնները . . . . . 28—31

Աստուածապաշտութեան ս. գրքերը. նոցա բովանդակութիւնը եւ ծագումը . . . . . 31—36

I. Հասարակական Աստուածապաշտութիւն:

Օրական ժամակարգութեան տեսակները . . . . . 37—38

Պատարագ . . . . . 38—41

Նուիրարբութիւն կամ պատրաստութիւն . . . . . 41—42

Պատարագ երեխաների . . . . . 42—43

Պատարագ հաւատացեալներին . . . . . 43—50

Տօները և նոցա տեսակները (Տէրունական (52), Աստուածածնի (59) եւ սրբերի (60) . . . . . 51—79

Պաս (պահք, պահեցողութիւն) . . . . . 79—84

II. Օրինակատարութիւններ:

Մկրտութիւն եւ դրոշմ . . . . . 85—87

Ապաշխարութիւն եւ Հաղորդութիւն . . . . . 88—91

Չեռնադրութիւն . . . . . 92—107

Ամուսնութիւն . . . . . 108—110

Հիւանդներին այցելութիւն . . . . . 110—111

Թաղումն . . . . . 111—113

Մաղթանք եւ Սաչալուայ . . . . . 113—114

Մեր եկեղեցական առանձին սովորութիւնները (տնօրհներ, կալօրհներ, հնձանօրհներ եւ գերեզմանօրհներ, ժամոց եւ յիշելիք. գանձանակ, մատաղ. սեղան. հատիկ) . . . . . 114—117

Յաւելուած: Տէրունական աղօթք. Հաւատի Հանգանակ. տասը պատուիրան եւ ինն երանութիւն . . . . . 118—122

Տպագրական նկատումս վրիպակներ:

Երես.	Տող.	Տպումս է.	Պէտք է լինի.
24	2	ներքևից մ.ն. 18	№ 18.
26	3	ներքևից Նորա.	Նորա.
28	12	ներքևից շատ էր	շատ էին.
39	3	վերևից Խորհուրդ	Խորհուրդը.
»	15	վերևից հաւատացեալներ.	հաւատացեալները.
40	6	ներքևից Գործ.	Գործք.
45	4	վերևից վարել:	վարել:
55	13	վերևից չարչարանքներ.	չարչարանքներ.
66	6	ներքևից սե. ունդները	սերունդները.
73	8-9	ներքևից քաղաքաբում	քաղաքում.
74	2	ներքևից որովհետ-	որովհետև.
74	8	ներքևից առաջարկուեցաւ	առաջարկուեցաւ.
90	11	ներքևից Յիսուս	Յիսուս.
90	19	ներքևից օրէքը	օրէնքը.
102	8	ներքևից դասախօսեց.	դասախօսեց.
102	6	ներքևից Բարձրերդցի.	Բարձրերդցի.
105	15	ներքևից երբորդին	երբորդին:

Ա. Զ. Գ.

Եթէ յարգելի Կրօնուսոյցներից մի քանիսը սոյն «երկամեայ» դասընթացքի մի որ և է բաժինը ընդարձակ կ'համարեն, իրանց դպրոցական ձախորդ հանգամանքների պատճառով, այն ժամանակ կարող են միայն երկտեսակ «մանրատիպ» յօդուածներից բաց թողնել:

Գրիգորիս ա. ք. Նրզնկեանց:

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher due to its orientation and fading.

154

« Ազգային գրադարան »

NL0159487

100